

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти хабарлари

Журнал бир йилда тўрт марта нашр этилади

Бош муҳаррир –

Йўлдошев Иброҳим Жўраевич
филология фанлари доктори, профессор

Бош муҳаррир ўринбосари –

Холиқулова Гўзал Эркиновна
санъатшунослик фанлари номзоди, доцент

Таҳрир ҳайъати

Тешабой Баяндиёв – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Мухаббат Туляходжаева – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Ильдар Мухтаров – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Сарвиноз Қодирова – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Абдусалом Умаров – социология фанлари доктори, профессор
Абдухалил Маврулов – тарих фанлари доктори, профессор
Дилафрўз Қодирова – санъатшунослик фанлари доктори
Шавкат Шарипов – педагогика фанлари доктори, профессор
Ҳамдам Исмоилов – филология фанлари номзоди, доцент
Зебо Қосимова – педагогика фанлари номзоди, доцент
Бўри Қодиров – тарих фанлари номзоди, доцент

Жамоатчилик кенгаши

Акбар Ҳақимов – Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиги
Бахтиёр Сайфуллаев – педагогика фанлари номзоди, профессор
Оқилхон Иброҳимов – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Камола Акилова – санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Замира Ишанходжаева – тарих фанлари доктори, профессор

Нашрга тайёрловчилар

Н.Раимқулова, Х.Файзуллаева, А.Кошелева, М.Содиқова

Мақолада келтирилган фактларнинг тўғрилиги учун муаллиф масъулдир.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги томонидан
2015 йил 14 декабрда 0862-рақам билан рўйхатга олинган.

Журнал Ўзбекистон Республикаси
Олий Аттестация Комиссияси Раёсатининг
2017 йил 29 ноябрдаги 245/6-сонли қарори билан
Санъатшунослик фанлари бўйича диссертациялар юзасидан
асосий илмий натижаларни чоп этишга тавсия этилган
илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

ISBN 2181-8932

2018/2(6)

Журнал саҳифаларида

МУҲАРРИР МИНБАРИ

1. И.Йўлдошев. Маданият ва санъат ривожини – юрт ва келажак пойдевори.....3
2. Б.Қодиров, З.Исоқов. Санъат ва маданият – миллат кўзгуси7

I. ТЕАТР ВА КИНО

1. Т.Баяндиев. Режиссёр Марат Азимов ижодига чизгилар 12
2. Л.Уразимбетова. Режиссёрлик санъатининг ривожланишида ёзувчи ва драматургларнинг ўрни 16
3. Р.Деҳқонов. Кечинма ва тақлидий санъат 20
4. Ш.Нусратова. Ўзбекистон Ёш томошабинлар театрининг бугуни ва эртаси 24

II. МУСИҚА САНЪАТИ

1. Х.Идиев. Основные положения учения Ибн Сины о музыкальном искусстве 27
2. П.Палуаниязов. Мелодии, созданные Каракалпакскими бахсы 29
3. Д.Исломов. Шарқ мусиқасининг келиб чиқиши 32
4. Н.Турғунова. Наманган яллагилик санъати 36
5. З.Мўминова. Дутор – ижрочилик анъанаси (Султон Қосимов ижросида) 42

III. САНЪАТ ТАРИХИ, ФАЛСАФА ВА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС

1. С.Аббасов. Государственная политика в области улучшения библиотечной информационной деятельности в Азарбайжане 47
2. С.Давлатов. Ўзбек никоҳ тўйи маросим удумлари..... 52
3. Ш.Қўлдошев, Х.Азимов. Хитойдаги ўзбеклар: маданияти ва санъатига оид маълумотлар 56
4. У.Болтабаева. Актёрлик маҳоратида нутқий воситаларнинг ўрни..... 60
5. Г.Умаралиева. Биоэстетик муаммолар ва уларнинг қадриятларимизга таъсири 64

IV. ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

1. М.Ходжаева. Мусиқа таълими жараёнида педагогик технологияларнинг хусусиятлари 68
2. К.Рискулова. Бўлажак мутахассислар компетентлиги даражасини аниқлаш портфолиоси (бўлажак чет тиллари мутахассислари мисолида) 71
3. Д.Номозова. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг креатив компетентлигини мусиқа тарихи фанини ўқитиш воситасида шакллантириш 75
4. Г.Исакова. Хорижий тилнинг санъат ва маданият таълимидаги ўрни 79

VI. ЁШ ТАДҚИҚОТЧИ

1. Н.Касимова. Янги давр ўзбек қисқа метражли фильмларида ўзига хос қарашларнинг акс этиши..... 82
2. З.Саъдуллаева. Ўзбекистон замонавий бадиий хунармандчилигида “ижод” ва “бозор” 86
3. Ф.Абдурахмонова. “Алла” – фольклор жанри сифатида 92

МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ РИВОЖИ – ЮРТ ВА КЕЛАЖАК ПОЙДЕВОРИ

Бугунги Ўзбекистон кундан-кунга такомил топиб, буюк қурилишлар майдонига айланиб бормоқда. Юртимизнинг қайси гўшасига борманг, ҳар ерда, ҳар соҳада катта ислохотлар олиб борилаётганининг гувоҳи бўласиз. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев халқни бўлаётган ислохотларга инонтира олиш, рози қилиш, уларнинг турмуш шароитларини кўтариш, илмни, фанни, санъат ва маданиятни юксак даражага олиб чиқиш борасида садоқат билан меҳнат қилиш лозимлигини бот-бот такрорламоқдалар. Айниқса, олий таълим тизимида бўлаётган ислохотлар ҳам диққатга сазовордир. Мамлакатимизда илм-фанни ривожлантиришга бўлган эътибор эса тобора ортиб бормоқда. Олий таълим муассасаларида ёшларга чуқур замонавий билим бериш, уларни халқаро миқёсда рақобатбардош кадр бўлиб етишишлари учун зарур шарт-шароитлар яратиш, бунинг учун эса олий таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар ҳам ўз устида тинимсиз ишлашлари, изланишлари зарур масалалардан бири эканлиги таъкидланиб келинмоқда.

Ҳаёт бир жойда тўхтаб турмайди. Бугун содир бўлаётган янгиликлар, ўзгаришлар, ислохотлар инсоният олдига бир қатор долзарб вазифалар қўймоқда. Муаммоларни бартараф этиш, давр билан бирга қадам ташлаш учун аввало жамиятда фикрлар хилма-хиллигига эришиш зарур. Дунёга тийран нигоҳ ташлаш, фан ва технологиялар соҳасида олиб борилаётган илмий изланишлардан доимий хабардор бўлиш, бир сўз билан айтганда жаҳон фани эришаётган ютуқлардан орқада қолмасдан аксинча, уларга интеграциялашиш керак, деб ўйлайман. Билим қудрати бугун бутун дунёни бошқармоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, қаерда илм-фан ривожланса, ўша давлат тараққий этади. Халқ фаровон яшайди. Шаҳару қишлоқлар обод бўлади. Билим кучи чексиздир.

Мамлакатимиздаги ислохотлар тақдири кимга боғлиқ? Саводли, савияли кадрларга боғлиқ. Бундай мутахассислар қаерда тайёрланади? Олий ўқув юртларида. Бугун олий ўқув юртларимиз ушбу талабларга жавоб берадиган кадрлар етиштиришга қодирми? Бу йўлда қандай муаммолар бор? Минг афсуски, республика олий таълим тизимида ечимини кутаётган муаммолар талайгина. Президентимиз томонидан 2018 йил 5 июнда имзоланган олий таълим сифатини оширишга доир энг муҳим қарор – Олий таълим муассасаларида узоқ йиллардан буён сақланиб келаётган қатор муаммоларнинг ечимига қаратилган “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакат-

да амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги ПҚ 3775-сонли қарор бизга бу борада ҳали кўп иш қилишимиз кераклигини яна бир бор англатди. Қарорда муаммолар рўй-рост айтилган, уларни бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланган. Олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар масъулиятини янада ошириш, бефарқлик, кўникиш иллатларидан қутулиш кераклиги ўқтирилган.

Қарорда олий таълим тизимидаги камчиликлар рўй-рост келтирилган бўлиб, унинг ечимини топиш учун қатор вазифалар белгиланган. Биринчидан, Олий таълим тизимида ўқитишни ташкил этиш жараёни, таълим олаётган талабалар билимини баҳолаш тизими бугунги кун талабларига жавоб бермаётгани, иккинчидан, профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини, билимини ва педагогик кўникмасини баҳолашнинг замонавий тизими мавжуд эмаслиги таълим сифатига салбий таъсир кўрсатаётганлиги, учинчидан, олий таълим муассасаларига кириш тест саволлари абитуриентнинг мантиқий фикрлаш қобилиятини аниқлаш имконини бермаётганлиги иқтидорли ёшларни олий таълим муассасаларига қабул қилишда муаммолар келтириб чиқариётганлиги, тўртинчидан, олий таълим муассасаларидаги таълим жараёни устидан самарали жамоатчилик назоратининг ўрнатилмаганлиги ушбу соҳада кўплаб муаммоларнинг, энг аввало, коррупция ҳолатларининг сақланиб

қолишига сабаб бўлаётгани, бешинчидан, олий таълим муассасаларининг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ва тизимли ўзгаришлардаги иштироки ҳамда ташаббускорлиги сезилмаётгани, уларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ҳанузгача қониқарсиз бўлиб қолаётгани, олтинчидан, республикада олиб борилаётган туб ислохотларнинг мазмуни ва моҳиятини оммавий ахборот воситалари орқали халқимизга, кенг жамоатчиликка тушунтиришда олий таълим муассасаларининг фаол иштироки йўлга қўйилмаганлиги, еттинчидан, олий таълим муассасалари инновацион ва технологик ғоялар билан фикр алмашадиган мулоқот марказларига айланмаганлиги, тегишли соҳаларда мавжуд муаммо ва камчиликларни тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими бўйича таклиф киритиш борасида профессор-ўқитувчилар, ёш олимлар ва талабаларнинг ташаббус кўрсатишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилмаганлиги таъкидлаб ўтилган.

Қарорда профессор-ўқитувчилар фаолиятини, билими ва педагогик кўникмасини баҳолаш тизимининг мавжуд эмаслиги таълим сифатига салбий таъсир кўрсатаётгани алоҳида таъкидланган. Ушбу тизимнинг йўлга қўйилмаганлиги сабабли бугун олий таълимда фаолият юритаётган педагоглар иш натижасини таҳлил қилиш имконияти йўқ. Мазкур ҳолат биринчи навбатда кадрлар тайёрлаш сифатига путур етказди. Бунинг оқибатида йиллар давомида яхши ишлаган, кўрсаткичи юқори ёки аксинча номига ишлаётган, бирон ютуққа эришмаган профессор-ўқитувчиларга бир хил қараб келинган. Рағбат ва жазо чораларини етарли даражада қўлланмаслиги туфайли яхши ишлаётганларни ишга бўлган муносабати салбий томонга ўзгаради.

Қарорда айтилганидек, ўқитишни ташкил қилиш, талабалар билимини баҳолаш борасида ҳам бугунги мавжуд ҳолат мутлақо талабга жавоб бермайди. Шунингдек, олий ўқув юртларига киришдаги тест саволлари абитуриентнинг фикрлаш қобилиятини аниқлаш имкониятини бермаслиги, иқтидорли ёшларни олий ўқув юртларига қабул қилишда бир қатор муаммоларни келтириб чиқараётгани тўғри кўрсатиб ўтилган. Мазкур ҳолат йиллар давомида ота-оналар ва жамоатчиликда ҳақли эътироз уйғотиб келаётган эди. Дунёда қотиб қолган, ислоҳ этилмайдиган жараённинг ўзи йўқ. Барчасини тузатиш, тўғрилаш мумкин албатта. Тест саволлари на ота-онада, на абитуриентда, на унга мактабда дарс берган ўқитувчида норозилик туғдирмаслиги керак. Қарорда ўқув жараёни устидан жамоатчилик назоратининг йўқлиги ҳам кескин танқид қилинган.

Бунинг натижасида муаммолар пайдо бўлмоқда. Тушунмовчиликлар келиб чиқмоқда. Бу олий ўқув юртлари нуфузини тушишига олиб келади.

Хусусан, маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш, жаҳон миқёсидаги илғор тажрибалар асосида малакали кадрлар тайёрлаш, ёшларнинг маданий савиясини юксалтиришга қаратилган кўплаб қарор ва фармонлар имзоланиб, ҳаётга татбиқ этилмоқда. Республикада айна шу соҳа бўйича малакали кадрлар тайёрловчи етакчи олий таълим муассасаси сифатида фаолият кўрсатаётган Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти ҳам тайёрланаётган кадрларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш борасида алоҳида ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз қарорида олий таълим муассасаларининг, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлардаги иштироки, ташаббускорлиги сезилмаётгани кўрсатиб ўтилган. Бу аччиқ ҳақиқатни тан олишдан бошқа иложимиз йўқ. Чунки биз олимлар барча соҳаларда бўлаётган ўзгаришларга ўз вақтида муносабат билдиришимиз, илмимиз билан ёрдам беришимиз, турли лойиҳа ва таклифларни ўртага ташлашимиз керак. Чунки бирор бир соҳа илм-фансиз тараққий этмайди, ривожланмайди.

Дарҳақиқат, қарорда тилга олинган нуқсонларни бартараф этмасдан олий таълим тизимида сифатга эришиб бўлмайди. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти жамиятимизнинг маънавий ва маданий савиясини оширишга улкан ҳисса қўшадиган кадрларни тайёрловчи республикадаги ягона олий таълим муассасаси саналади. Бакалавр таълим йўналишлари, магистратура мутахассисликлари ҳамда маротаба янги ўқув йилидан бошлаб илк махсус сиртқи таълим шаклига қабул қилиш орқали тайёрланадиган кадрлар республика учун хизмат қилади. Институтда малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида мавжуд камчиликларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечимини топишга қаратилган “Йўл харита”ларини ишлаб чиқиш, аниқ чоратadbирлар белгилаб, жамоамиз билан ишлаш суръатини ошириш асосий мақсад қилиб олинди ва бунга жиддий киришилди. Институтнинг барча профессор-ўқитувчилари 2018–2020 йилларга мўлжалланган “Йўл харитаси”ни ўзларининг хоҳишларига кўра ишлаб чиқдилар. Бунда уч йўлдан бирини ҳар бир ўқитувчи ўзи ихтиёрий равишда ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда танлашди. Бу уч йўл қуйидагилардан иборат эди: 1. Ижодкор профессор-ўқитувчилар томонидан фахрий унвонлардан бирини олишга эришиш. 2. Ўзбекистон

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан тасдиқланган илмий унвонларга эга бўлиш. 3. Бу йўл – ҳақиқий илм йўли, яъни ўз соҳаси бўйича тадқиқотлар олиб бориб, фан доктори илмий даражасини олиш. Мазкур “Йўл харитаси” ҳар профессор-ўқитувчи томонидан имзоланиб, уч йиллик режа ишлаб чиқилди. Бу “Йўл харитаси” ҳар бир профессор-ўқитувчининг уч йилда амалга ошириши бўйича “қасамёди” сифатида белгиланди. Демак, ҳар биримиз ўз қасамёдимизга содиқ қолишимиз шарт!

Бугун Ўзбекистон том маънода дунёга очилди, дунё ҳам Ўзбекистонга очилди, халқаро алоқаларнинг янада яхшиланиши замирида ўзаро тажриба алмашиш масаласи кун тартибидagi энг долзарб мавзулардан бирига айланди. Институтда бу йўналишдаги ишларга алоҳида эътибор билан қаралмоқда. Шу мақсадда яқинда институтнинг бир неча профессор-ўқитувчиларидан иборат ҳайъат Россия Федерациясининг турдош олий таълим муассасаларида, хусусан, Россия театр санъати институти (ГИТИС), Б.Щукин номидаги театр институти, С.А.Герасимов номидаги Бутунроссия давлат киномотаграфия институти (ВГИК) ва Москва давлат маданият институтида хизмат сафарида бўлиб қайтдилар. Сафар давомида уларнинг Давлат таълим стандартлари, ўқув режалар, фан дастурларини ўрганиб қайтишди. Эндиликда ушбу Олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик алоқалари кўлами кенгайиб бориши режалаштирилган. Келгусида бу етакчи таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари институтимиз талабалари учун маҳорат дарсларини ўтишлари, шунингдек, ёш профессор-ўқитувчиларимизнинг Москвадаги мазкур олий таълим муассасаларида малака оширишлари режалаштирилди. Таъкидлаш жоизки, турдош таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича зарурий фанлардан фойдаланилаётган энг замонавий адабиётларнинг рўйхатини шакллантириб, институт Ахборот-ресурс марказига олиб келиш бўйича музокаралар ҳам юритилди. “Вахтангов и его студия”, “Следствие ведёт режиссёр”, “Внутренний монолог”, “Вахтанговская школа летопись”, “ДНК театра”, “Звёзды Голливуда” сингари янги чоп этилган адабиётлар билан танишишга муваффақ бўлинди. Институтлараро ўзаро ҳамкорлик қилиш бўйича шартномалар имзоланди. Энг муҳими, мазкур хорижий таълим муассасаларининг институтимиз билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишга бўлган иштиёқларининг жуда юқори эканлиги бизни ҳам мамнун этди. Айниқса, ҳамкорлик борасида Россия театр санъати институти (ГИТИС), Б.Щукин номидаги театр институти, С.А.Герасимов номидаги Бутунроссия

давлат киномотаграфия институти (ВГИК)лари билан янада сермазмун ва самарали натижаларга эришиш бўйича икки томон манфаатларига уйғун бўлган келишувларга эришилди. Умид қиламизки, халқаро миқёсдаги бу уринишларимиз яқин келажакда ўзининг самарали медаларини беради.

Бугун биз XXI асрда яшаймиз. Асримиз ахборот асри, технологиялар асри, деб номланган. Дунёнинг ривожланган давлатлари олий таълим муассасаларининг расмий веб-сайтлари талаба-ёшлар ҳамда кенг жамоатчилик билан том маънода фикр алмашиш ва ўзаро мулоқот майдонига айланган. Афсуски, юртимиздаги олий таълим муассасаларининг бу борадаги интилишларини етарли, деб бўлмади. Бундай вазиятда олимларимиз ОАВ, ижтимоий тармоқлар ва бошқа турли ахборот тарқатувчи манбаларда фаол бўлишлари, фан-техника ютуқларини мунтазам тарғиб этиб боришлари лозим. Мазкур муаммо ҳам Президент қарорида келтирилган. Уни бартараф этиш барчамизнинг вазифамиздир.

Олий таълим муассасалари инновация ва технологик ғоялар, фикр ва мулоқотлар марказига айланмагани, халқ хўжалигининг турли соҳаларида мавжуд бўлган муаммоларни бартараф этиш юзасидан таҳлил ва таклифнинг йўқлиги, ёш олим ва талабаларда ташаббус етишмаслиги ҳам қарорда кўрсатиб ўтилган.

Қадим-қадимдан шарқда илмий мулоқотлар, баҳслар, учрашувлар, суҳбатлар мадрасаларда бўлиб ўтган. Бу борада ўша замоннинг забардаст олимлари барчага ўрناк бўлган, йўл кўрсатган. Муаммолар ечимини топган. Шунинг учун ҳам ота-боболаримиз илм аҳлини қадрлашган, эъозлашган, давраларнинг тўрига ўтказишган. Бу шуни кўрсатадики, фан ишлаб чиқаришсиз, ишлаб чиқариш фансиз тараққий этмайди. Бу икки муҳим масала бирлашгандагина юксалади. Инсониятга фойда келтиради.

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида ҳар 2 йилда бир маротаба ўтказилаётган Халқаро конференциянинг бу йилгиси “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари” мавзусида бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 6 мартдаги 178-ф-сонли Фармойиши билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида 2018 йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режаси”га асосан 2018 йил 5-7 май кунлари бўлиб ўтди. Конференция доирасида Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий меросига бағишланган ял-

пи мажлиси ва тўртта шўба мажлисларида маърузалар тингланди. Ушбу конференцияда Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир. Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир”, деган фикрлари асос қилиб олинди. Институт профессор-ўқитувчилари, турдош ҳамда хорижий олий таълим муассасалари, санъат ва маданият масканларидан ташриф буюрган меҳмонлар томонидан анжуман кун тартибидаги масалаларнинг ғоят долзарблиги алоҳида таъкидланди. Зеро, Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, дунё тараққиёти ва маданиятига қўшган бебаҳо ҳиссаси бутун инсониятнинг маънавий бойлиги бўлиб, уни ўрганиш, тадқиқ этиш, авлодларга етказиш замонавий илм-фан ва тараққиёт учун муҳим аҳамият касб этади. Мазкур халқаро конференцияни ўтказишдан кўзланган мақсад— Ўрта асрларда яшаб, ижод этган Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг санъат ва маданиятнинг турли йўналишларида яратган рисоаларини чуқур ўрганиб, муҳокама қилиш, улар томонидан яратилган илмий мерос бутун дунёда илм, фан ва маданиятнинг деярли барча соҳалари тараққиёти учун замин бўлганлигини асослаш ва у орқали ўсиб келаётган ёш авлод онгида миллий гурур, ифтихор, Ватанга муҳаббат туйғуларини камол топтиришдан иборат. Муҳтарам Президентимизнинг “Ўзининг тарихий, маданий ва интеллектуал меросини асраб-авайлашга, бойитиш ва кўпайтиришга, шунингдек, униб-ўсиб келаётган ёш авлодни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашга етарлича эътибор қаратмайдиган, ҳар томонлама уйғун ривожланган, мустақил фикрлайдиган, ўз қараш ва ёндашувиغا, гражданлик позициясига эга бўлган шахсни камол топтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўймайдиган ҳар қандай давлат ва жамият тарих ва тараққиёт йўлидан четда қолиб кетишга маҳкум эканини биз ўзимизга яхши тасаввур қилиб келганмиз ва яхши тасаввур этамиз”, деган фикрларига асосланиб, илмий-ижодий ишлар кўламини янада кенгайтиришдир.

Институт олдида турган муҳим вазифалардан яна

бири таҳсил олаётган талабаларни моддий ва маънавий рағбатлантириш, уларни илмга йўналтириш, давлат стипендияларига тавсия қилиш ва уларни қўллаб-қувватлашдир. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти ректорати вазирликнинг 2018 йил 14 июндаги 87-02-1424 сонли хатига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 13 октябрдаги “Ўзбекистон иқтидорли ёшларини тақдирлаш ва моддий рағбатлантириш тўғрисида”ги 226-сон қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг айрим ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш, шунингдек баъзилари ўз кучини йўқотган деб ҳисоблаш тўғрисида”ги ПФ-5069-сонли Фармонини инобатга олган, жорий йилнинг 5-25 июнь кунлари Ўзбекистон Республикаси Президенти, Алишер Навоий ҳамда Ислоҳ Каримов номидаги давлат стипендияларига номзодларни саралаб олиш жараёнининг биринчи босқичи бўлиб ўтди. Бу йилги давлат стипендияларига номзодлар ҳам ўзининг фаолиятини кенг намойиш этиб, илмга бўлган интилишларини яна бир бор намойиш этдилар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат стипендияси ҳамда Ислоҳ Каримов, Алишер Навоий номидаги давлат стипендияларига номзод талабалар факультетлар миқёсида танлаб олинди. Номзод талабаларни саралаб олиш учун институт ректори томонидан Ишчи гуруҳ таркиби тасдиқланди. Кино, телевидение ва радио санъати, Халқ ижодиёти, Театр санъати факультетлари ҳамда магистратура бўлими ўртасида ўтказилган саралаш босқичида 12 нафар номзод иқтидорли талабалар иштирок этди. Улардан 7 нафари юқори балларни қўлга киритди ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Давлат стипендиялари ҳамда Ислоҳ Каримов ва Алишер Навоий номидаги давлат стипендияларига номзодлар саралаб олинди.

Бир донишманд айтган экан: “Ёшларга билим беринг, Ватанни севишни ўргатинг”. Бугунги кунда олимларимиз, профессор-ўқитувчиларимиз ушбу муҳим ҳақиқатни англаб етса, ёшларимизни ушбу ғоя атрофида бирлаштира олсак қудратимиз ошади. Ватанпарварлик миллатни юксалтиради. Ушбу вазифалар олий таълим тизими, хусусан, биз меҳнат қилаётган жамоа олдига юксак масъулиятларни юклайдики, биз уларни, албатта, ортиги билан адо этишимиз лозим.

САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ — МИЛЛАТ КЎЗГУСИ

Тарихдан маълумки санъат ва маданият башари-ят тараққиётининг муҳим омилларидан бири ҳисобланган. Ҳар бир жамиятнинг тараққиёт даражаси ўша жамиятда санъат ва маданиятнинг ривожини билан белгиланган. Тарихда яшаб ўтган ҳар бир ҳукмдор ёки давлат арбоби ўз фаолиятида фан, маданият ва санъат соҳасини қадрлаган тақдирдагина у юртда тинчлик, ободончилик ҳамда фаровонлик бўлган. Юртимиз ҳудудларида IX–XII асрларда рўй берган уйғониш даври, кейинчалик XV–XVI асрларда юз берган маданий юксалишларда биринчи навбатда ўша даврдаги ҳукмдорларнинг ҳиссаси бекиёсдир. Шундай экан бугунги кунда мамлакатимизда санъат ва маданият соҳасининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши ҳам бежиз эмас албатта. Сўнги йилларда ҳукуратимиз томонидан чиқарилаётган фармон ва қарорлар ҳам бевосита ушбу соҳани янада тараққий топтиришга хизмат қилади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда ПФ-4947 фармони билан қабул қилинган. Ўзбекистон Республикасини 2017–2021 йилларда ривожлантиришнинг устувор йўналишларини қамраб олган. Ҳаракатлар стратегиясининг 4 йўналиши Ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича комплекс тадбирлар, биринчи навбатда, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлигини сақлашни кучайтириш, аҳолини арзон ва сифатли дори воситалари билан таъминлаш, фуқароларнинг бандлиги ва реал даромадларини ошириш, арзон ижтимоий уй-жойлар қурилишини кенгайтириш, ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга қаратилди. Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури доирасида 30 дан ортиқ қонунлар ҳамда 900 дан ортиқ қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Жумладан, Халқ билан мулоқот натижалари бўйича 11 йиллик умумий

ўрта таълим қайта тикланди. Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди. Ҳозирда ушбу соҳанинг моддий-техник базасини мустақамлаш, яқин 3–4 йилда барча ҳудудларда минглаб янги боғчалар куриш, таълим-тарбия сифати ва даражасини янги босқичга кўтариш бўйича муҳим ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек мамлакатимизда маънавий ҳаётимизда муҳим воқеа бўлган ана шундай лойиҳалар ҳақида гапирганда, Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий ва Имом Термизий номларидаги халқаро илмий-тадқиқот марказлари, Ислом академияси каби илмий-маърифий муассасалар фаолиятини йўлга қўйиш ишлари бошланганини алоҳида қайд этиш зарур.

Ўзбекистонда санъат ва маданият соҳасини ривожлантириш бўйича ҳам кўплаб салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. 2017 йил давомида Президентимиз томонидан санъат ва маданият соҳасига оид 12 та фармон ва қарорлари чиқди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 февралдаги ПФ–4956 сонли Фармони “Маданият ва спорт соҳасида бошқарув тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” бўлиб, ушбу фармонда Маданият ва спорт соҳасидаги бошқарув тизимини такомиллаштириш, мазкур соҳада Ўзбекистон халқининг бой ва ўзига хос маданияти, санъати ва ижодиётини янада ривожлантиришни таъминлашга йўналтирилган давлат сиёсатини амалга ошириш самарадорлигини тубдан юксалтириш, аҳоли кенг қатламлари орасида маънавий-ахлоқий камолот ва соғлом турмуш тарзига интилишни кучайтириш мақсадида бир қатор чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Хусусан, фармонга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги тугатилиб, унинг негизида Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Жисмоний тарбия ва спорт давлат қўмитаси ташкил этилди. Янги ташкил топган Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги фаолиятининг асосий вазифа ва йўналишлари этиб қуйидагилар белгилаб берилди:

– маданият соҳасида ягона давлат сиёсатини юритиш, миллий-маданий ва маънавий меросни асраб-авайлаш ва кўпайтириш, санъат ва бадий ижодни ҳар томонлама ривожлантириш, халқимизнинг маънавий-ахлоқий ва маданий даражасини янада юксалтиришни рағбатлантириш, уни миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналаридан баҳраманд этиш борасида тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш;

– аҳоли кенг қатламлари, айниқса, ёшлар қалби ва онгига мустақиллик, юксак маънавият, инсонпарварлик анъаналарига садоқат, миллий ўзликни англаш ғояларини янада чуқур сингдириш, радикализм ва экстремизмдек ёт ғояларга қарши иммунитетни мустаҳкамлаш, жамиятнинг муттасил ортиб бораётган интеллектуал, эстетик ва маданий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган оммавий-маданий тадбирларни ўтказишга қаратилган маърифий ишларни амалга ошириш;

– бадий ижод, шу жумладан, театр, мусиқа, хореография, эстрада, цирк ва халқ амалий санъатини янада ривожлантиришни рағбатлантириш, халқимиз тарихи ва бугунги ҳаётининг энг ёрқин саҳифаларини, мамлакатимизнинг эркин демократик тараққиётини акс эттирувчи асарлар яратишда ижодий жамоаларга, айниқса, ижодкор ёшларга ҳар томонлама кўмаклашиш;

– маданият муассасалари, жумладан, театрлар, маданият ва аҳоли дам олиш марказлари, маданият ва истироҳат боғлари, музейлар ҳамда бошқа маданий-маърифий муассасаларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, уларнинг фаолият самарадорлигини ошириш, маънавий етук, интеллектуал баркамол ва юксак маданиятли шахсларни тарбиялаш ишида ушбу муассасалар имкониятларидан янада тўлиқ фойдаланиш;

– давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, жумладан, маҳаллий ҳокимият идоралари, жамоат ташкилотлари, ўқув юртлари, ижодий уюшмалар ва бошқа ташкилотлар билан фаолиятдаги асосий вазифа ҳамда йўналишларини, маданий-маърифий тадбирларни амалга оширишда, маданият ва ижодий муассасалар ишининг самарадорлигини таъминлашда мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйиш;

– маданият соҳасида кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш жараёнини миллий ва умуминсоний қадриятлар, инсонпарварлик ва юксак маънавият руҳида такомиллаштириш, бунда замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан, илғор халқаро тажрибалардан фойдаланиш, маданий-маърифий муассасалар ва ўқув юртларини юқори малакали кадрлар билан таъминлаш;

– давлатлараро ва халқаро маданий алоқаларни кенгайтириш ҳамда мустаҳкамлаш мамлакатимизнинг маданий меросини, мамлакатимиз ижодий жамоалари ва муаллифлари асарларини, конференциялар ва кўргаз-

малар, маданий тадбирлар ва анжуманлар ўтказиш йўли билан чет элларда кенг тарғиб қилиш, маданият соҳасига хорижий инвестициялар ва грантлар жалб этиш, шунингдек маданият соҳасига оид оммавий адабиётларни чоп этиш, видео ва кино материаллар тайёрлаш.

Юқорида белгилаб берилган асосий вазифа ва йўналишларни белгилашда халқимизни талаб ва истаклари ҳисобга олинган бўлиб, уларнинг амалга оширилиши эса албатта халқимизнинг маънавий савиясини ўсишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 майдаги ПҚ-3022 сонли Қарори “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида” бўлиб, унда Мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг бугунги янги босқичида маданият ва санъатнинг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини ошириш, ёш авлодимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар, Она-юртга меҳр ва садоқат руҳида тарбиялаш мақсадида Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича 2017–2021 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар дастури тасдиқланди. Куйидагилар Дастурнинг асосий йўналишлари этиб белгиланди:

– маданият ва санъат муассасалари фаолиятини ташкил этиш ва самарадорлигини ошириш борасидаги қонунчиликни такомиллаштириш. Жумладан, музейлар ва театрлар фаолиятини такомиллаштириш ҳамда моддий-техник базасини мустаҳкамлашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқиш. Моддий-маданий мерос ва археология объектларини муҳофаза қилиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш механизмларини янада такомиллаштириш;

– маданият ва санъат муассасалари, театрлар, музейлар, бадий жамоалар, маданият ва аҳоли дам олиш масканлари, маданият ва истироҳат боғлари фаолияти, моддий-техник базаси ҳолатини атрофлича ўрганиш, уларни таъмирлаш ва зарур жиҳозлар, мусиқа асбоблари билан таъминлаш, самарали ижодий фаолият учун қулай шарт-шароитлар яратиш. Ўзбек миллий рақс ва хореография санъатини янада ривожлантириш, маданият ва санъат ривожига катта ҳисса қўшган таниқли санъаткорлар, жаҳон миқёсидаги нуфузли кўрик-танловларда юқори ўринларни эгаллаган ёшларни моддий қўллаб-қувватлаш;

– ёшларни санъат масканларига, хусусан, театр ва музейлар, концерт томошаларига мунтазам жалб этиш, ўзбек ва жаҳон маданиятининг энг сара намуналаридан баҳраманд этиш орқали уларнинг маънавий-ахлоқий, эстетик диди ва маданий даражасини янада юксал-

тириш. Маданият ва истироҳат боғлари ҳудудида “Нуронийлар маскан”ларини ташкил этиб, фахрийларнинг маданий дам олишлари учун зарур шароитлар яратиш;

– “Сени қуйлаймиз, замондош!”, “Дебют” каби театр санъати кўрик-фестиваллари самарадорлигини ошириш орқали буюк сиймолар, замонамиз қаҳрамонлари образи, бугунги кунда юртимизда амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишларини акс эттирган бадиий жиҳатдан юксак саҳна асарларини яратиш. «Баҳор нафаси» халқаро санъат фестивали, «Бойсун баҳори» халқаро фольклор фестивали, «Ёшлик баҳори» республика ёш опера ижрочилари фестивали сингари тадбирлар, турли халқ сайилларини ташкил этиб, уларга хорижий сайёҳларни кенг жалб этиш;

– маданият ва санъат йўналишидаги таълим муассасаларининг малакали кадрлар ва мутахассисларга бўлган талаб ва эҳтиёжларини ўрганиш, бу борада кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг самарали тизимини яратиш, замонавий илғор тажрибалардан фойдаланиш, дунёнинг машҳур мусиқачилари, бастакорлари иштирокида ижодий учрашувлар, маҳорат дарслари ташкил этиш, маданият ва санъат йўналишидаги таълим муассасаларини ўқув дастурлари ва ноталар, ўқув қўлланма ва дарсликлар, илмий-методик адабиётлар билан таъминлаш;

– Ўзбекистоннинг юксак маданияти ва санъатини халқаро майдонда янада кенг тарғиб этиш, халқаро кўриктанлов ва фестивалларда мамлакатимиз вакилларининг иштирокини кучайтириш, Самарқанд шаҳрида ўтказиладиган «Шарқ тароналари» халқаро мусиқа фестивали нуфузини янада ошириш, бошқа турли тадбирларда чет эллик маданият ва санъат намояндalари кенг қатнашишларини таъминлаш, халқаро илмий-амалий анжуманлар ташкил этиш, соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва улардан самарали фойдаланиш. Ушбу дастурда белгилаб берилган асосий вазифа ва йўналишлар ҳам мамлакатимизда санъат ва маданиятга берилаётган эътиборни нақадар кучли эканлигини кўрсатади.

2017 йилнинг 3 август куни Президент Шавкат Мирзиёев Ўзбекистоннинг ижодкор зиёлилари билан учрашувида “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” мавзусида давра суҳбати уюштирилди. Ушбу учрашувда аввало Ўзбекистондаги адабий муҳит, кино, театр соҳасидаги муаммолар, боринги юртимиздаги маънавий-маърифий ва маданий соҳага оид барча масалалар муҳокама этилди.

Шунингдек, Ёшларнинг ижодий фаоллигини қўллаб-қувватлаш учун замонавий талабларга жавоб берадиган қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида 2017 йил 4 августда Президентимизнинг “Ёшлар симфоник

оркестрини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Ф-5009 сонли яна бир муҳим фармони эълон қилинди. Бу фармон мамлакатимизда амалга оширилаётган Ёшларга оид давлат дастури вазифаларини ҳаётга татбиқ этишда муҳим омилларидан бири бўлишига шубҳа йўқ.

2017 йилнинг август ойи юртимизда санъат ва маданият соҳаси билан боғлиқ янгиликларга бой бўлди. Август ойида яна Президентимизнинг ПҚ-3176 сонли “Миллий кинематографияни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори эълон қилинди. Маълумки, мамлакатимиз кино санъати бир асрдан зиёд тарихга эга бўлиб, ўзига хос тараққиёт йўлини босиб ўтди. Бу давр мобайнида ўзбек киносининг пойдевори яратилиб, у халқимизнинг маданий-маънавий ҳаётида муҳим ўрин эгаллади. Мустақиллик йилларида миллий кинематография ривожига давлатимиз томонидан қаратилаётган катта эътибор натижасида соҳада муайян ютуқларга эришилди. Мазмун ва шакл жиҳатидан рангбаранг кино асарлар яратилиб, улар томошабинлар эътиборини қозонди. Айни вақтда бугун жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари, мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашнинг устувор вазифалари барча соҳа ва тармоқлар қаторида кино санъати фаолиятини ҳам такомиллаштириш, соҳа ривожини учун янги имкониятлар яратишни талаб этмоқда. Бироқ, шу ўринда қайд этиш жоизки, кинематография соҳасида норматив-ҳуқуқий базанинг мукамал эмаслиги, кино ишлаб чиқарадиган етакчи корхоналар, жумладан «Ўзбекфильм», «Қорақалпоқфильм» ҳамда «Илмий-оммабоп ва хужжатли фильмлар» киностудияларининг моддий-техник базаси жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскиргани, кинофильмларни молиялаштириш тизимининг бугунги кун талабларига жавоб бермаслиги, кинотеатрлар ва малакали кадрлар етишмаслиги соҳа ривожига салбий таъсир кўрсатаётгани айни ҳақиқатдир. Юқоридагиларни ҳисобга олиб, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларга асосланиб, халқимиз, аввало, ёшлар онгига миллий истиқлол ғояларига садоқат, миллий ва умумбашарий қадриятларга ҳурмат, она-Ватанга муҳаббат туйғуларини сингдиришда катта таъсир кучига эга бўлган кино санъатининг ролини ошириш, «Ўзбеккино» Миллий агентлигининг фаолиятини такомиллаштириш мақсадида чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилди. Жумладан, 2018 йилда – 20 та, 2020 йилдан бошлаб – 30 тадан тўлиқ метражли бадиий фильмлар ишлаб чиқариш, 2018 йилда – 40 қисмдан иборат 20 та, 2019 йилда – 50 қисмдан иборат 25 та ва 2020 йилдан бошлаб – 60 қисмдан иборат 30 та хужжатли, илмий-

оммабоп, ўқув-услубий фильмлар, киносолномалар, кино-журналлар ишлаб чиқариш, мультипликацион фильмларни 2018 йилда 15 та, 2022 йилдан бошлаб ҳар йили 50 тадан ишлаб чиқариш, ёш кино ижодкорларнинг 10 соатдан иборат қисқа метражли фильмлари, болалар учун юмористик киножурналлар суратга олиш, давлат буюртмаси асосида ишлаб чиқарилган фильмларни жаҳон бозорига чиқариш ва фестивалларда намойиш этиш учун чет тилларга субтитрлаштириш ва дубляж қилиш, миллий кинематографиянинг энг сара асарларини тиклаш, реставрация қилиш ва замонавий форматга ўтказиш бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилди. Булардан ташқари ушбу қарорга мувофиқ яна бир тузилма – миллий кинематография санъатини замон талаблари асосида ривожлантириш, ёш кино ижодкорларни қўллаб-қувватлаш мақсадида «Ўзбеккино» Миллий агентлиги ҳузурида Миллий кинематографияни ривожлантириш жамғармаси ташкил этилмоқда. Шунингдек, қарорда «Ўзбеккино» Миллий агентлиги, Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳамда Ўзбекистон ёшлар иттифоқи томонидан билдирилган таклифлар асосида кинофильмлар намойишини самарали ташкил этиш, аҳоли, айниқса, ёшларга маданий хизмат кўрсатиш учун шароит яратиш мақсадида мамлакатимиздаги мавжуд ёшлар марказлари, маданият ва аҳоли дам олиш марказлари, лицей ва коллежлар биноларидан фойдаланган ҳолда «Ўзбеккино» Миллий агентлиги ҳузурида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда кичик киностудиялари ва замонавий форматдаги кинозаллари бўлган минтақавий маданий-кўнгилочар комплекслар бунёд этиш вазифаси ҳам белгилаб берилди.

Юқорида келтирилган маълумотларнинг мантиқий давоми сифатида таъкидлашимиз ўринлики, мамлакатимизда мустақиллик йилларида маданият соҳасини изчил ривожлантириш, жаҳон миқёсидаги ижобий тажриба ва тенденциялар, ютуқ ва натижаларни ҳар томонлама чуқур ўрганиш асосида маданият ва санъат муассасалари фаолиятини самарали йўлга қўйиш, уларнинг тармоғини кенгайтириш, моддий-техник базаси, кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш масалаларига алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Айтиш мумкинки, 2002 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонида биноан Тошкент давлат консерваторияси учун янги бино қурилиб, у замонавий талаблар асосида жиҳозланиб, “Ўзбекистон давлат консерваторияси” номи берилди ҳамда консерватория қошида иқтидорли ёшлар учун академик мусиқа лицейи ҳам ташкил этилди. Аммо, Ўзбекистон давлат консерваторияси фаолиятининг танқидий таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўтган давр мобайнида ушбу олий таълим муассасаси томонидан академик ва миллий мусиқа санъати йўналишларида юқори малакали кадрлар тайёрлаш, ўқув-педагогик ва илмий-ижодий ишларни

ташкил этиш борасида муайян ютуқларга эришилганлиги билан бир қаторда, жиддий камчилик ва нуқсонларга ҳам йўл қўйилган. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ёшларимизнинг дунёқараши, маънавий савияси ва эстетик тарбиясини юксалтиришда ғоят муҳим ўрин ва аҳамиятга эга бўлган мусиқа санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, бой мусиқий меросимизни чуқур ўрганиш, ёш авлодни миллий ва жаҳон мусиқа санъатининг мумтоз намуналарига муҳаббат руҳида тарбиялаш, соҳа учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон давлат консерваторияси фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори эълон қилинди. Ушбу қарорга кўра, Ўзбекистон давлат консерваторияси фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. Дастурга кўра, Ўзбекистон давлат консерваториясининг фаолиятини тубдан такомиллаштириш ва ривожлантириш бўйича бир қатор аниқ режа ва вазифалар ишлаб чиқилди. Бу эса ҳукуматимиз томонидан санъат ва маданият соҳасига берилётган эътиборнинг яққол ифодасидир.

Санъат ва маданият соҳасини тараққий топишида шоир ва ёзувчиларимизнинг ўрни беқиёс албатта. Бу муҳим ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз шарт. Ҳукуматимиз томонидан айнан шу соҳада қалам тебратаетган зиёлиларимиз учун ҳам 2017 йил муҳим воқеаларга бой бўлди. Маданият ва санъат ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, шу соҳада меҳнат қилаётган, ўзининг бадиий, ижтимоий-сиёсий руҳдаги ижодий асарлари билан халқимиз маънавиятини юксалтириш, жамиятимизда тинчлик, осойишталик, ўзаро ҳамжиҳатлик ва меҳр-оқибат муҳитини мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўшаётган шоир ва ёзувчилар, рассомлар, маданият ва санъат ходимлари, журналистлар меҳнатини рағбатлантириш бўйича қўшимча шароитлар яратиш мақсадида 2017 йилнинг 14 август куни “Маданият ва санъат ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, соҳа ходимлари меҳнатини рағбатлантириш бўйича қўшимча шароитлар яратишга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3201 сонли қарори эълон қилинди. Ушбу қарорда юртимиз зиёлиларини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, уларни самарали ижод қилишлари учун барча шарт-шароитларни яратиш бўйича чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиб, вазифалар белгилаб берилди. Бу эса юртимиз зиёлиларига маънавий жиҳатдан қувват бериб, уларнинг руҳларини кўтариб, юксак савиядаги асарлар яратишида муҳим омил бўлишига ишонамиз.

Ўтган 2017 йилда Президентимиз томонидан Миллий санъатимиз ва маданиятимизнинг қадимий марказларидан бири бўлган, кўплаб атоқли санъат ва маданият намояналари етишиб чиққан Фарғона водийсининг бу борадаги алоҳида ўрни ва нуфузини, ижодий салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда истеъдодли ёшларни ўзбек ва жаҳон санъатининг юксак намуналари руҳида тарбиялаш, уларнинг ижодий қобилияти ва интилишларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ҳамда рўёбга чиқариш, Фарғона водийси вилоятлари учун театр, халқ ижодиёти соҳаси бўйича актёрлар, маданиятшунослик ва санъатшунослик йўналишида юқори малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида “Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг Фарғона минтақавий филиалини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3218 сонли қарори қабул қилинди. Қарорга мувофиқ маданият ва санъат соҳасида фундаментал билим ва тушунчалар, тарихий ва замонавий анъаналар, инновацион технологияларни, давлат стандарти бўйича белгиланган билим ва малакаларни пухта эгаллаган олий маълумотли мутахассис кадрлар тайёрлаш, тайёрланаётган мутахассис кадрларга меҳнат бозоридаги реал талаб ва эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда юқори сифатли билим ва малака бериш, битирувчиларни ишга жойлаштириш бўйича буюртмаларни шакллантириш, профессор-ўқитувчилар таркибининг ўз касб соҳасидаги билим ва тажрибаси, илмий-ижодий салоҳияти ва педагогик маҳоратини доимий равишда ошириш, таълим жараёнига замонавий педагогик ва инновацион технологияларни, маданият ва санъат соҳасида илмфан бўйича эришилган илғор ютуқларни татбиқ этиш филиалнинг асосий вазифалари этиб белгиланди. Бугунги кунда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг Фарғона филиалида ишлаб чиқилган дастурга мувофиқ унинг биринчи тингловчилари таҳсил олмоқдалар. Ўтган қисқа вақт давомида ЎЗДСМИ нинг Фарғона филиалида бирмунча ижобий ишлар амалга оширилди. Хусусан филиалда бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини амалиётга татбиқ этиш мақсадида “Миллий мақом санъати” мактаби ҳамда бугунги кунда ЮНЕСКО нинг инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатига киритилган халқ оғзаки ижодининг нодир намунаси ҳисобланган миллий аския санъатини янада ривожлантириш мақсадида “Аския” мактаблари иш бошлади. Филиалда таҳсил олаётган талабаларга Ўзбекистон халқ артисти Шафоат Рахматуллаева, Ўзбекистонда хизмат кўр-

сатган артистлар Ж.Пўлатов, Х.Умаровалар касб сирларини ўргатиб келмоқдалар. Филиалга Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг тажрибали профессор-ўқитувчилари ҳам ҳар томонлама кўмак бериб келмоқдалар. Жумладан хозиргача Филиал талабаларига Халқ артисти С.Маннопов, профессорлар Мунаввара Абдуллаева, Махсума Ҳожиматовалар томонидан мастер-класслар ташкил қилинди. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг Фарғона филиали жамоаси бугунги кунда водийнинг бир қатор мусиқали драма театрлари жамоалари билан ҳамкорликда самарали иш олиб бормоқда, хусусан жорий йилда Филиал талабалари Қўқон давлат мусиқали драма театри жамоаси билан биргаликда диний экстремизм ва фундаментализмнинг салбий оқибатларини очиб берувчи “Хазон бўлган умр” спектаклини сахналаштирадилар. Бу албатта бошланиши, келажакда ушбу Филиал талабалари орасидан халқимиз севган буюк санъаткорлар етишиб чиқишига умид қилиб қоламиз. Юқоридагилардан кўринадики, бугунги кунда юртимизда санъат ва маданият соҳасига ҳар доимгидан ҳам эътибор катта, буни яна Вазирлар Маҳкамаси томонидан Республикадаги барча театрларни етук ва малакали мутахассислар билан таъминлаш, театрларнинг олий маълумотли кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш ва уларни тайёрлаш тизимини сифатли ташкил этишни янада такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган “Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида актёрлик санъати таълим йўналишида махсус сиртқи бўлимни ташкил этиш тўғрисида”ги қарорида ҳам кўриш мумкин. Таъкидлаш жоизки, санъат гўзаллик, яхшилик ва эзгуликни ўзида акс эттириши керак. Санъат ва маданиятга ошуфта қалблар доимо эзгуликка интиладилар. Санъат аҳли инсон қалбидаги ички гўзалликни кўра олиши ва унга эзгулик улашиши зарур. Санъатнинг мақсади ҳам маънавий озуқа бериб, инсонни ахлоқий комилликка етаклашдан иборат.

Юқорида белгилаб берилган вазифаларни амалга ошириш ўз-ўзидан бўлмайди, албатта. Аммо, миллий санъатимиз ва маданиятимизни асраб-авайлаш ва уни келажак авлодга етказиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир. Уни амалга ошириш эса юртимизнинг ҳар бир зиёли вакилининг муқаддас бурчидир. Зеро юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган беқиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, насиб этса, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажакимиз, буюк адабиётимиз ва санъатимиз ҳам албатта бўлади”.

РЕЖИССЁР МАРАТ АЗИМОВ

ИЖОДИГА ЧИЗГИЛАР

Аннотация. Ўзбек Миллий академик драма театри ижодкорлари қорақалпоқ драматурглари асарларига жуда кам мурожаат қилганлар. Тажрибали режиссёр Марат Азимов қорақалпоқ драматурги Ўразбой Абдурахмоновни ижодий ҳамкорликка чорлаб, унинг “Ўжарлар” номли комедиясини муваффақиятли сахналаштириб, бу бўйлиқни тўлдиришига ҳаракат қилган. Ушбу мақолада режиссёр Марат Азимовнинг сўнгги йиллардаги ижодий изланишларига мисол бўлиб қолган “Ўжарлар” спектакли ҳақида фикр билдирилган.

Калим сўзлар: драматург, таржимон режиссёр, мусиқа, ижро, маҳорат, импровизация.

Аннотация. Коллектив Национального Узбекского академического драматического театра редко обращался национальной драматургии каракалпакского народа. Режиссёр Марат Азимов своей постановкой комедии каракалпакского драматурга Уразбая Абдурахманова “Ужарлар” в какой-то степени восполнил этот пробел. В данной статье на примере анализа спектакля “Ужарлар” автор рассматривает индивидуальный режиссёрский почерк Марата Азимова.

Ключевые слова: драматург, переводчик, режиссер, музыка, исполнение, мастерство, импровизация.

Annotation. The collective of the Uzbek National Academic Drama Theatre rarely addressed the national drama of Karakalpak people. The director Marat Azimov with his staging of the comedy by Karakalpak dramatist Urazboy Abdurakhmonov “The stubborn” to some extent filled this gap. In this article the author considers Marat Azimov’s specific handwriting in the example of the performance “The stubborn”

Key words: dramatist, translator, director, music, performance, skills, improvisation.

Ўзбек театр тарихида дастлаб ўз ижод йўлини актёрликдан бошлаб, сахна муҳити талабларини мукамалроқ ўрганиб, тажриба орттиргач, сахнамизнинг етук усталари даражасига кўтарилган машхур санъаткорларимиз бисёр. Ўзбек профессионал режиссёр сифатида тан олинган томошабинлар ҳурматида сазовар бўлгани, халқимиз қалбидан жой олган мусиқали драма театрининг ривожига улкан ҳисса қўшган, бу соҳанинг етук билимдони ва амалиётчиси Раззоқ Ҳамраев ва Аббос Бакиров, миллий академик драма театрининг биринчи актёр ва режиссёрларидан Шариф Қаюмов, ҳозирда ҳам миллий академик драма театрининг репертуарини бадий пухта, томошабоп спектакллар билан бойитаётган Ўзбекистон халқ артисти Турғун Азизовлар шулар жумласидандир.

Марат Азимов ҳам ҳозирги Миллий академик драма театри жамоасида ўз фаолиятини актёрликдан бошлаган. Лекин Тошкент давлат театр ва рассомлик санъати институтининг драма театри ва кино актёрлиги факультетини аъло баҳолар билан тамомлаб, устозлари Тошхўжа Хўжаев, Назира Алиева, Арсен Исмоилов, Иван Проценколарнинг ишончларини оқлаб, мустақил ижод

йўлини бошлаган М.Азимовнинг Ҳамза театри сахнасидаги дастлабки қадамлари унинг ўзи орзу қилганидек муваффақият келтирмади. Асосан у ушоқ, эпизодик ролларда кўпроқ банд бўлган М.Азимов катта салоҳиятга эга бўлган ижодий жамоада ўз ўрнини топишга қийналди.

Драматург Ў.Умарбековнинг “Кузнинг биринчи куни”, Уйғуннинг “Абу Али Ибн Сино”, Шиллернинг “Қароқчилар” ва бошқа спектакллардаги кичик эпизодик роллардан М.Азимов ёш ижодкор сифатида қаноатланмади. Ҳамза театри жамоасида ўн-ўн беш йиллик актёрлик фаолияти давомида М.Азимовни ижодкор актёр сифатида томошабинлар қалбидан жой оладиган, мухлислари эслаб юрадиган залворли роллари деярли бўлмади. Шу боис жамоада ўз ўрни бўлишини астойдил истаган, томошабинлар ҳурматида сазовор бўлган, ижодда ўз сўзини айтишга қодир бўлган отаси Ғофур Азимов каби ўз сўзини айтиш, ўз ўрнини топишга интилган Марат ўзини сахнада эмас, балки сахна ортида синаб кўришга қарор қилганини тушунса бўлади. Шу мақсадда режиссура соҳасига қадам қўйди. У 1987–1989 йилларда машхур Москва Малий академик драма театри қошида очилган икки йиллик олий режиссёрлик курсида

малакасини оширди. Москва театрларидаги изланишлар, режиссура соҳасидаги янги йўналишлар билан танишди. Айниқса, машхур санъаткорлар М.Царев, В.Пашенная, И.Ильинскийларнинг ижоди, улар яратган образларнинг рус актёрлик санъатидаги ўрни бўлажак режиссёр М.Азимовда кучли таассурот қолдирди.

Театрнинг тажрибали режиссёрлари Б.Равенскх, Л.Хейфецларнинг режиссура ва актёрлик маҳоратларидан олиб борган назарий ва амалий машғулотлари М.Азимовнинг режиссёрлик санъати асосларини чуқурроқ ўрганишга, ҳақиқий профессионал режиссёр ўз жамоаси актёрлари учун “учитель”, “мучитель”, ва ниҳоят, “споситель” бўлиши лозимлигини англади.

К.Станиславский, Е.Вахтангов, В.Э.Мейерхольд ва Б.Брехтларнинг илмий-ижодий меросларини ўрганиш М.Азимов учун катта ижодий сабоқ ва мактаб вазифасини ўтади. Театр репертуаридаги “Зулмат дунёси” (А.Толстой), “Иван Грознийнинг ўлими” (А.Толстой) спектаклларининг режиссураси ва ижро маданияти М.Азимовнинг кейинги фаолиятида муҳим роль ўйнади.

1989 йил олий режиссёрлик курсини тамомлаб, катта ижодий режалар билан қайтган М.Азимов режиссура соҳасидаги дастлабки қадамларини Ҳ.Олимжоннинг “Семурғ”, Алишер Навоийнинг “Саббаи сайёр” достонига Ҳайдар Муҳаммаднинг шу номдаги пьесасини сахналаштиришдан бошлади. “Семурғ” ва “Саббаи сайёр” спектакллари режиссёр учун ҳам синов, ҳам тажриба мактаби бўлди десак янглишмаймиз. М.Азимовнинг тарихий мавзудаги Фитратнинг “Абулфайзхон”, Салоҳиддин Сирожиддиновнинг “Фигон”, Н.Рашидованинг “Усмон Носир” асарларини сахналаштиришда Москва Малий театрида режиссёрлар Борис Равенских ва Леонид Хейфец сахналаштирган “Шоҳ Фёдор Иоаннович”, “Иван Грознийнинг ўлими” спектаклларини кўриб, олган таассуротлари ёрдам берди. Режиссёр М.Азимов қахрамонлар образларини жонлаштиришда, тарихий муҳитни ишонарли қилиб яратишда жамоанинг барча ижодий кучлари, цехларнинг имкониятларидан тўла фойдаланишга ҳаракат қилади. Асар мазмунини томошабинларга тўла етказиб беришда декорация, костюмлар ва бошқа тарихий буюмларнинг нечоғли муҳим роль ўйнаши, уларнинг актёрлар ижросига ҳам ижобий таъсир кўрсатишини чуқур англади. Мана шу изланишларнинг самараси, олий режиссёрлик курсида устоз режиссёрлар Б.Равенских, Л.Хейфец улуғ актёрлар Михаил Царев, В.Пашенная, Игор Ильинскийлардан олган сабоқлари самараси сифатида драматург С.Сирожиддиновнинг “Фигон” спектакли академик театримизнинг репертуаридан жой олди. Драматург С.Сирожиддиновнинг “Фигон” тарихий-биографик фожеаси машхур ўзбек шоираси Нодирабегимнинг фожеали, зулмат ва босқинчиликка қарши адолат, халқ

тинчлиги, халқ осойишталиги йўлидаги мардонавор курашига бағишланган.

Режиссёрнинг тарихий-биографик драманинг мавзуси ва етакчи ғоясини инсон, давр ва жамият деб белгиланганлигини ўринли деб ҳисоблайман. Сабаби асарда шоира Нодирабегим образи орқали даврнинг нотинчлиги, Бухоро амири Насруллонинг босқинчилик ҳаракатлари ва адолатсизлик оқибатида Қўқон халқининг бегуноҳ қони тўкилиши кўрсатилади. Жамиятда меҳр-оқибат маънавият ва маданиятнинг оёқости қилиниши жамиятни парокандаликка, миллатнинг шаънини топташга олиб келиши асар қахрамонлари тақдирида ўз аксини топади. Трагик конфликтнинг ҳаққонийлиги, ғоявий-эстетик қуввати асарга янада жозоба бахш этади. Режиссёр М.Азимов томонидан спектаклга тинчлик, халқпарварлик, миллат шаъни ва ғурури сингдирилганки, булар спетаклнинг давр билан ҳамоҳанглигини таъминлайди. Режиссёр асар бош қахрамони Нодирабегим ролини лиро-драматик қахрамонлар образларини талқин қилишга мойил Гулчеҳра Жамиловага топширади. Нодирабегим образи орқали кузатилган мақсадни мужассамланишида актриса Гулчеҳра Жамилованинг актёрлик иқтидори ва ижодий тажрибасига таянади. Актриса ижросида Нодирабегим сахнада мутафаккир шоира, халқпарвар малика, меҳрибон она сифатида гавдаланади. М.Азимов Нодирабегимнинг серқирра фаолияти, одамийлик фазилатларини воқеаларга ҳамоҳанг тарзда сахнама-сахна очиб беришга интилган. Натижада сахнада ижодни қадрловчи, оилада меҳрибон, ўз халқини севувчи инсон сиймоси гавдаланган.

Режиссёр Нодира дунёқараши, унинг иродаси, шижоати ва жасоратини очиб боришда шоиранинг Амир Насрулло билан юзма-юз учрашадиган қамал сахнасини таъсирланарли ифодалашга ҳаракат қилади. У Насрулло қаршисида мағрур, иродаси мустаҳкам, ғазаб ўтида ёнган, бироқ маликаларга хос босиқлик билан ҳоқима қиёфасини ярата олган. Айниқса, Насрулло мулозимининг “Амир қошида тиз чўкмоғингиз лозим” деган буйруғига “Наҳотки кўрмаётган бўлсангиз бошимда Қўқон тожи, тиз чўколмайман” дея қаддини ғоз тутганича, сўзларини бурро-бурро сўзлаб бошимда “Қўқон тожи” жумласига алоҳида урғу беришидан унинг бўйсунмас малика ҳамда ўз халқи ориятини ҳар нарсадан устун қўювчи инсон эканлигини намоён этади. Зотан, мазкур дақиқаларда актриса қахрамонининг ҳаёти қил устида турганини билади. Амирнинг битта имоси билан боши танасидан жудо бўлиши мумкинлигини яхши англаб турса-да, Фарғона аҳлининг бир вакили сифатида ўз халқи номусини оёқ ости қилишларига йўл қўймайди. Актриса қонхўр амир қаршисида заррача чўчимасдан “хужум” қилишда давом этади. “Мен сизни Қўқон ҳоқимаси сифатида қабул этолмаймен” дея айтилган амирнинг

этирозига, кескин ҳамда ўта аниқлик билан яна ўша мағрурона қиёфада “Салтанат сизнинг тасарруфингизда эрмас. Кимни ҳоким этиб тайинлашни аҳли Қўқон ҳал этур” дея жавоб қайтаради ва бу жавоби билан амирнинг қаршисида ожиза бир аёл эмас, балки ҳақиқий тахт соҳиби турганлигини кўрсатади.

Спектаклда ёрқин ижро этилган роллардан яна бири бу Бухоро амири Амир Насрулло роли. Бу ролни Файбулла Ҳожиев ниҳоятда маромига етказиб ижро этган. Унинг қиёфасида биз ўта ақлли ва маккор, раҳмсиз тахт эгасини кўрамиз. Унинг юз кўринишида ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмасдан кишиларни қатлга буйириши, айниқса, ёш бола Муҳаммад Аминни “Олиб чиқиб заррин иморатга элтинглар!” дея хотиржам тарзда буйруқ бериши томошабинларни ҳаяжонга солмаслиги мумкин эмас. У шоҳ сифатида ниҳоятда устумон бўлганидан ўзининг кучли ғоявий душманини “эзишни”, “синдириш”-ни хоҳлайди. Нодирани тиз чўкишига буюради. Аммо Нодира уни кескин рад этишидан ҳайратга тушади. Бироқ рақибига буни сездирмайди, ўзини йўқотмайди. Ғоявий баҳсда ўзининг қарашларини, вазиятга муносабатларини ҳеч иккиланмай, қатъий ишонч билан ҳимоя қилади. Унинг қабоҳати юзларидан-да, сўзларидан-да сезилади. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, режиссёр Амир Насрулло шахсига монанд мураккаб характери актёр Файбулла Ҳожиев ижросида кўрсатишга мувофиқ бўлган. Бундан ташқари Умархон, Зокирхўжа каби персонажларнинг ижролари Муҳаммадали Абдуқундузов (Умархон) ва Қаҳрамон Абдурахимов (Зокирхўжалар) – талқинлари билан қаҳрамонларнинг қиёфаси, қалби, идрокини очиб беришга эришилган.

Режиссёр спектакль декарациясини саҳна рассоми Бахтиёр Тўраев билан ҳамкорликда рамзий ифода воситаларида куради. Саҳнада ҳеч қандай дабдабали қаср ҳам, маҳоратли сарой ҳам йўқ. Унда устунлар Қўқон устунларининг услубига хос тарзда яратилиб, ундан асосий мақсад Қўқон муҳитини яратишдан иборат. Шу тариқа Марат Азимовнинг буюк шоира ҳаёти ва Қўқон фожиасига бағишланган спектакли ўзининг умуминсоний ғоялари ва ажойиб саҳна талқини билан томошабин этиборини қозонади.

Марат Азимов режиссёрлик фаолияти давомида Миллий академик драма театри саҳнасида йигирмага яқин ҳам мавзу, ҳам жанр, ҳам режиссёрлик талқини нуқтаи назаридан бир-бирини такрорламайдиган, замонавий ҳамда тарихий мавзулардаги пьесаларни саҳналаштириб, пойтахт томошабинларига совға қилди.

Шу кунларда миллий академик драма театри репертуарни безаб турган драматург Иззат Султоннинг “Имон” ижтимоий драмасини янгитдан саҳналаштирилган варианты ва қорақалпоқ ёзувчиси Уразбой Абдурахмоновнинг “Қирсиқ” номли маиший комедиясини

драматург Нурилло Аббосхон томонидан ўзбек тилига ўгирилиб, “Ўжарлар” деб номланган комедияси асосида саҳналаштирилган спектакль ҳамда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг Фарғона вилоят мусиқали драма театрида саҳна юзини кўрган “Бойқаро ва Навоий” спектакли ҳам режиссёр М.Азимовнинг кейинги йиллардаги изланишларининг маҳсули дейиш мумкин.

Комедияда қорақалпоқ муйсафидларига хос бўлган қайсарлик, инжиқлик, “Фақат менинг айтганим бўлади” қабилида иш кўрадиганлар устидан нозик табассум билан сўз юритилади, мулоҳаза қилинади. Асар бошдан оёқ ажиб бир миллий руҳга чўлған тарзда ёзилган ва таржимон драматург Нурилло Аббосхон ёзувчи Ўразбай Абдурахмонов қаламига хос мана шу миллий буюкларни нозик ҳис қилган ҳолда уни ўзбек тилига ўгирган.

Спектаклдаги либослар бўйича рассом Севара Зуннунова ва саҳналаштирувчи рассом Умида Ирматоваларнинг миллий колоритга бой, спектаклнинг томошавийлиги инсон руҳига ижобий таъсир кўрсатадиган қорақалпоқ халқ анъанавий санъатининг бой ва жозибдорлигини кўз-кўз қилишга, маиший комедия табиатига монанд безаклари “Ўжарлар” спектаклининг томошавийлигини, таъсирчанлигини таъминлаган. Спектакль композицион нуқтаи назардан пухта ишланган, воқеалар ривож, драматург қаламга олган асосий тугуннинг индаллоси, ривож ва ечими асосан икки нуқтага жамланган. Спектаклнинг биринчи пардасида ҳамқишлоғи Матризининг фикрича “отийўқнинг отаси йўқ, япалоқнинг отаси япалоқ” деса бўлажак қудаси Холмурод йўқ ундай эмас, Отийўқ қуш япалоқ қушга айлангандан кейин сайрамайдиём, учмайдиём деб, оёғини тираб, тўнини тескари қийиб олишида”.

Бўлажак қудалар Матриза (Абдураим Абдуваҳобов) ва Холмуродларнинг (Т. Мўминов) ўжарлиги ва тажанглиги туфайли уларнинг фарзандлари Қоракўз (Дилноза Кубаева) ва Сафар (Х.Ҳасанов) ларнинг тўйлари бузилади.

Аммо дунё ўзгарган. Спектаклнинг иккинчи қисмидаги воқеалар Тошкентда, талабалар ётоқхонасида бўлиб ўтади.

Тошкент олийгоҳида ўқиб, билим олаётган янги даврнинг янгича фикрлайдиган, келажакларини янгича тасаввур қиладиган ёшлар қайсар оталарининг тажангликлари “Менинг айтганим” бўлади деб ўзларича тўйни бузишга қарор қилишларига қарамасдан, севишганлар ўз тақдирларини қўшишади, тўй қилишади.

Бу қариб қуйилмаган мурасага келолмай кампирлари-ю, яқинларини қийнаётган тажанг, қайсарликда тенги йўқ чолларнинг кулгига бой ўжарликларининг ечими спектакль якунида чақалоқнинг дунёга келиши билан якун топгандай бўлади.

Спектаклдаги эстрада йўналишидаги ўйноқи, таъсирчан, қувноқ, миллий колоритга бой мусиқа жилоси ролларни ижро қиладиган актёрларнинг хатти-ҳаракат-

ларига ҳамоҳангдай таассурот қолдиради. Асар бош қаҳрамонларидан бири Холмурод ролини ижро қилган Ўзбекистон халқ артисти Теша Мўминовнинг қаҳрамони характерининг турли бўёқларда товланиши, айниқса, аразлаган ёш боладай хўмрайиб ўтириши, юз ифодалари орқали сахнада содир бўлаётган воқеаларни кузатиши ва муносабат билдиришида намоён бўлади. Актёр қорақалпоқ қарияларига хос, кинояли, сермазмун, серпарда сўзларига алоҳида урғу бериб, бу хусусиятлар қариб куйилмаган чолнинг асли табиатига хос чизгилар эканлигига томошабинларни ишонтиради. Теша Мўминовнинг томошабинлар олқишларига сазовор бўладиган образ яратишида персонажнинг табиати, ички дунёсини очиб беришда майда чизгилар устида заргарона синчковлик билан ишлаши актёр ижрочилик маҳоратининг янги қирраларини кашф этади, десак янглишмаймиз.

Матриза образи комедияда босиқ, камҳаракат, табиати ҳазил-ҳузул гаплардан узоқроқ, ҳар бир сўзини чертиб-чертиб гапирадиган мўйсафидлардан. Спектаклда бу ролни ижро қилган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Абдураим Абдуваҳобов режиссёр Марат Азимовнинг сахнавий талқинидан келиб чиқиб, Матриза образини, қорақалпоқ мўйсафидлари табиатига хос чизгилар билан бойитган. Матриза – А.Абдуваҳобов бироз чўрткесар, дилидаги гаплари тилида, табиатига бироз бўлса-да ботмайдиган гапга дарров портлаб кетадиган, қайсарликда Холмуродни бир чўқишда қочираман, деб ўйлайдиган чоллардан.

“Ўжарлар” спектаклига завқ, томошавийлик, самимий кулгу бағишлаётган, томоша залини тўлдириб ўтирган ёшу қариларни беғубор кулгу билан сийлаётган, антиқа қорақалпоқ қариялари Матриза – А.Абдуваҳобов ва Холмурод (Т.Мўминов) ларнинг маҳоратига қойил қолиб уларни олқишладан чарчамаётган томошабинларга бу иккала заргарнинг сахнада роль ижро қилиш эмас, балки бутун борлиғи билан яшаётганлигига амин бўлади.

Спектаклдаги тан олмас, ўта инжиқ Матризанинг кампири Ақсингул ролини Ўзбекистон халқ артисти Зуҳра Ашурова ижро қилади. Актриса Ақсингулнинг характерини жонлаштиришда қорақалпоқ кампирларига хос ҳаётий деталлардан фойдаланади. З.Ашурованинг

Спектаклда бу ролни ижро қилган Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Абдураим Абдуваҳобов режиссёр Марат Азимовнинг сахнавий талқинидан келиб чиқиб, Матриза образини, қорақалпоқ мўйсафидлари табиатига хос чизгилар билан бойитган. Матриза — А.Абдуваҳобов бироз чўрткесар, дилидаги гаплари тилада, табиатига бироз бўлсада ботмайдиган гапга дарров портлаб кетадиган, қайсарликда Холмуродни бир чўқишда қочираман деб ўйлайдиган чоллардан.

ролида қорақалпоқ кампирларига хос бироз дағаллик, эрларига сансираб гапирш, чоли билан мулоқотда ўз фикрини ўтказишга уриниш, дадиллик аломатлари кўзга ташланади. “Ўжарлар” спектакли режиссёр Марат Азимов бошчилигидаги ижодий жамоанинг доимий ижодда янгилик яратишга интилишининг маҳсули. Афсуски Миллий академик драма театрининг бир асрдан мўлроқ тарихида унинг репертуаридан жой олган қорақалпоқ драматурглари асарларининг сони бармоқ билан санагудек қолмоқда.

Мазкур спектакль пойтахт томошабинларини қорақалпоқ драматурглари ижоди билан таништиришдаги Миллий академик драма театри ижодий жамоасининг ибратли ва тахсинга сазовор дадил қадами десак муболаға бўлмайди.

Адабиётлар рўйхати

1. Раҳмонов М. Ўзбек театр танқидчилиги тарихи. –Тошкент: 2016.
2. Мухторов И. Узбекский театр. Страницы истории и современности. –Тошкент: 2014.
3. Маҳмудов Ж. XX аср режиссураси. –Тошкент: 2013.
4. Салимов О. Касбим режиссёр. Гофур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. –Тошкент: 2009.

РЕЖИССЁРЛИК САНЪАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ЁЗУВЧИ ВА ДРАМАТУРГЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Театр – маънавият кўзгуси. Маданиятнинг узвий қисми бўлган театр чинакам тарбия ўчоғидир. Унда аввало, миллат тақдири, инсон ҳаёти, юрт қайғуси ва шодлиги ўз аксини топади. Инсоннинг руҳий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, бу мақсадга эришишида театр санъатининг ўрни алоҳида.

Калит сўзлар: Театр санъати, спектакль, миллий колорит, режиссёр, декорация, мусиқа, тарихийлик элементлари, халқ кўшиқлари, халқ оғзаки ижоди, драматургия, опералар, балет, мусиқали драма.

Аннотация. Театр - зеркало духовности. Действительно, театр это неотъемлемая часть культуры, являющейся подлинным учебным заведением. Прежде всего это отражает судьбу нации, человеческую жизнь, национальную тревогу и радость. Говоря о духовном совершенстве людей, роль театрального искусства в достижении этой цели различна.

Ключевые слова: Театральное искусство, спектакль, национальный колорит, режиссёр, декорация, музыка, исторические элементы, народная песня, устное народное творчество, драматургия, опера, балет, музыкальная драма.

Annotation. Theater is a mirror of spirituality. The theater, which is an integral part of culture, is a genuine educational institution. First of all it reflects the fate of the nation, human life, national anxiety and joy. Speaking about the spiritual perfection of human beings, the role of theater arts in achieving this goal is different

Key words: Theatrical art, performance, national color, director, decoration, music, historical elements, folk song, oral folk art, drama, opera, ballet, musical drama.

Режиссёрлик касби маъносини ифодалашга уринган ҳар хил арзигулик бўлмаган тушунчалар мавжуд. “Режиссёр – бу ҳаёт мазмуни” дегандан бошлаб, токи “режиссёр – бу кенг миқёсда фикрловчи одам” дегунгача. [1.Б.24]. Бундай қарасангиз режиссёрлик касбини кўплаб хиллари бор: драма режиссёри, опера режиссёри, мусиқали театр режиссёри, кўғирчоқ театри режиссёри, жанглари сахналаштирувчи режиссёр, спорт режиссёри, оммавий томошалар режиссёри, цирк режиссёри, эстрада режиссёри, пантомималар режиссёри, кино режиссёри (бадий, ҳужжатли, илмий-оммабоп, мультфильм, (клипплар суратга оладиган режиссёр О.С), телевидения режиссёри, радио режиссёри, режиссёр – педагог, сахналаштирувчи-режиссёр ва ҳоказо. Лекин ақлни жойига қўйиб ўйлаб кўрсангиз, бир муҳим хулосага келасиз фақат битта режиссёрлик касб бор холос – РЕЖИССЁР, юқорида санаб ўтилган абсурд эса бу санъатнинг фақат технологиясининг фарқида холос. Ҳаммага маълумки, театрда, кинода ҳам, телевиденияда, балетда ҳам, қолган барчасида

ҳам, режиссёр сўзини олдиға қандай қўшимча қўшманг, у фақат иккиға – режиссёрлик ва ижрочилик санъатига ажралади холос.

Режиссёр - бу фақат пьесани яхши таҳлил қила оладиган, актёрларға қандай ўйнашни, сахнада расом ясаб берган декорацияларда қандай ва қаерда туришни ўргатадиган киши эмас. Режиссёр — бу аввало ҳаётни обдон кузата оладиган, ўзининг театр соҳасдаги профессионал билимларидан ташқари, ҳамма соҳалардаги билимларни максимал эгаллай олган кишидир”.

К. С. СТАНИСЛАВСКИЙ

Худди расомнинг, шоир ва композиторнинг касби маъносини бир оғиз сўз билан ифодалаш мумкин бўлмаганидек, режиссёр касби маъносини ҳам бир оғиз сўз билан ифодалаб бўлмайди. Кўпол қилиб айтганда, режиссёр ўз ижодий мақсадини (ягона ўй-фикрини) касби талаб қилган специфик унсурлар ёрдамида амалға ошириб, ундан вақт ва маконда ифодаланадиган санъат

турини яратади. Бинобарин режиссёр ижоди икки асосий этапдан иборат бўлади: спектаклнинг режиссёрлик режасини туғилиши (ягона ўй-фикр) ва уни амалға оширилиши (спектакль). [2.Б.132-133]

Режиссёр – бу индивидуал санъаткор. Санъатдаги индивидуаллик эса борлиқни бадий образлар орқали ифодалаш каби ўзининг бетакрор хусусиятига эга. Олимларнинг таъкидлашича, “Я помню чудное мгновенье...” сатрларини фақат Пушкин ёзиши мумкин эди холос, “Лунная соната”нинг фақат Бетховен ёзиши,

“Оркестр репетицияси”ни фақат Филлини суратга олиши мумкин холос. Нейроннинг эса Чедвикдан бошқа олим ҳам кашф қилиши мумкин эди. Олим табиатда бор, фақат ҳали кашф қилинмаган нарсалар устида ишлайди. Санъаткор (ижодкор) эса ҳали йўқ, Аристотелнинг таъбирича, бўлиши мумкин бўлган хаёлдаги, тасаввурдаги дунёни кашф қилади.

Режиссёр саҳнада (экранда) санъатлар синтезини амалга ошира туриб, худди турли санъаткорлардан иборат оркестрнинг директори вазифасини бажаради.

Режиссёрнинг саҳналаштириш фаолияти, уни драматург қаторида, унга тенгма-тенг спектаклнинг муаллифига айлантиради. Режиссёр – ўз табиатига кўра яратувчи-ижодкор, муаллифлик, “драматургик” фаолият ҳисобланади. [3. Б.40-41]

Режиссёрининг ижодий фаолияти, бўлажак спектакль хусусида, унинг тасаввурида туғилиб шаклландиган ягона ўй-фикрдан бошланади.

Ягона ўй-фикр – бу режиссёр ижодий жараёнини бошланиши бўлиб, режиссёрнинг бўлажак спектакль хусусидаги дастлабки тасавури, спектаклнинг озми кўпми асосланган прообраз (тасаввурдаги тимсоли). Баъзан биргина манзарани, бир лаҳзани, мизансаҳнани кўриб (ўз тасаввурида кўриб), ундан бўлажак спектаклнинг бутун бир кўриниши ҳосил бўлиши мумкин. Ягога ўй-фикр – бу режиссёрнинг ижодий изланиши учун кўрсатма.

Режиссёр ижодининг материали нималардан иборат? Режиссёр ижодий режасини амалга оширишдаги бирламчи “жисмоний” элемент – бу актёрнинг табиий ва жисмоний имкониятлари (овози, танаси, психикаси), пьеса (сценарий), декорация (майдон) мусиқа, чироқ ва ҳоказо.

Одам танасининг ҳаракати, режиссёр ва актёр ижодининг материали сифатида, одамнинг сўзлашидан кўра ўзига хос ифодалаш ва эстетик жиҳатлари биланбир мунча устун туради. Жисмоний ҳаракатларида одамнинг бутун қиёфаси ифодаланади. Одамнинг тўлақонли “билиб олиш” учун уни хатти-ҳаракатда, бирор юмушни бажараётган пайтини, жестлари ва мимикалари жараёнини кузатиш керак. Актёрнинг сўзи унинг фикрлаш жараёнини, интонацияси эса эмоционал ҳолатини ифодалайди.

Режиссёр ҳар доим саҳналаштирадиган асарига нисбатан ўз концепциясига эга бўлмоғи керак. Асарнинг концепцияси қанчалик мураккаб бўлса, режиссёр уни тасвирлашда шунча сермаъно (изошранный) тасвирий-ифодаловчи воситалардан фойдаланади. Режиссёр бу мураккаб вазифасини ўз интеллектуаллиги ёрдамида амалга ошира олади.

Санъатдаги (санъаткордаги) интеллектуаллик – бу бадий фикрлашнинг алоҳида, ўзига хос мураккаб, фалса-

фий шакли. Унда борлиқ, дунё фақат гоёлар кураши, драмаси сифатида юзага келади, туғилади ва ривожланади.

Санъатдаги интеллектуаллик одатда фикр юритишнинг “тагмаъно”, бир қараганда асарда муҳокама қилинадиган масалалардан узоқ бўлган, уларнинг маъносини мутлақо қутилмаган жиҳатларини очиб бериш шаклидан фойдаланади. Интеллектуаллик – бу фикрнинг муҳокамадаги масаладан шунчаки четга чиқиши эмас, балки парабола* тарзида, яъни “ўзгача айтиш”, “ўзгача ёндашиш” йўли билан, ўша масалаларга қайтиш, уни маъносини (теранроқ,) мукамалроқ очиб беришдан иборат.

Парабола (грекча *parabole*) тагмаъносини очиш, ўзгача маъносини уқтириш, ўзгача ёндашиш, притча. [4.Б.80]

Шу тариқа, фалсафийлик нафақат мазмунга, балки бадий асарнинг таркибига айланади, уни мутлақо ўзгартириб, иждоқорнинг концепциясига айлантиради: спектакль – концепция, фильм – концепция ва ҳоказо. Асар бадий яхлит маълумотга айланади.

Бадий маълумот (художественная информация) (лотинча *informatio* – тушунтириб бериш, айтиб бериш, ифодалаб, кўрсатиб бериш) бадий хабар (спектакль, фильм, мусиқа) хусусиятларини: эмоционал таъсир ўтказишини, одатий тил билан тушунтириб бўлмайдиган жиҳатларини, у фақат индивидуаллашган бадий образлар системаси орқали етказилишини очиб беради.

Ҳар бир янги режиссёр ўз фаолиятини ўзидан олдинги ҳамма яратилган аънаналарни инкор қилиб, ўзининг асосланмаган бесамар тажрибаларини амалга оширишдан бошлаши одат бўлиб қолган. Бунинг мутлақо ёмон томони йўқ, чунки режиссёрлик касбининг табиати мана шундай интилишларга асосланган.

Келинлар, режиссёрнинг новаторлик қилиш ҳуқуқини инкор этмасдан, оддий саволга жавоб топишга ҳаракат қилиб кўрамиз: аъна ўзи нимаю, новаторлик нима ва улар бир-бирига қандай муносабатда бўлади.

Санъатдаги аъна ва новаторлик бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар бўлиб, уларнинг бир-бирига муқобиллиги ва боғлиқлиги ҳар қандай тўлақонли бадий иждоқорнинг ривожини, диалектикасини белгилаб беради. Новаторликсиз аънанинг қуруқ ўзи бу иждоқор эмас, кўр-кўрона тақлид қилиш, (эпигонлик), худди шундай аъналардан ажралган новаторлик ҳам бу маданиятнинг асоси бўлмиш меъёрларни бузилиши демакдир. Санъатда аънавийликни сақлаб қолиш, иждоқорни бадий мерослар билан ошнолиги, санъатни қабул қилувчи оммага тушунарли бўлган тил, яъни аъналар новатор иждоқорнинг пойдевори бўлади, уни яна бир

маротаба “велосипед ихтиро қилиш”дан сақлайди.

Классика сўзи лотинча classicus - мукамал маъносини билдиради.

1) энг кенг маънода – жаҳон маданиятининг бадиий мероси;

2) мукамал санъат асарлари, юксак (шедевр) асарлар сифатида тан олинган, санъат тарихида ўз бадиий аҳамиятини тамғалаб сақлаб келган услуб манбаи;

3) антик даврнинг бадиий мероси;

4) Уйғониш даврининг санъати;

5) ўзида меъёр ва уйғунликни мужассамлаган, ифода воситаларидан фойдаланишнинг юксак услубида яратилган, тасвирда ва мазмунда бир томонга “оғиб” кетмайдиган мужассам ва мукамал санъат.

Оммавий маданият (лотинчадан massa – бўлак ва cultura – таъсир ўтказиш, тарбиялаш, ривожланиш маъноларини билдиради) ўзининг руҳий ва манъавий

Бадиий образ, уни ҳис қилишимиз орқали бизга, объектив борлиқни жуда муҳим сифатлари тўғрисида тўлақонли маълумот беришга қодир бўлади.

бойликларини омманинг “ўртамиёни” даражасига мўлжаллаб тарқатади. Бинобарин “оммавий маданият” ишлаб чиқарувчиларнинг бошқа оммавий маҳсулотлар ишлаб чиқарувчилардан даражаси баланд бўлмайди. Демак, оммавий маданият доирасида юксак санъат ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. [5.Б.12-14]

Ижодкорнинг фикр ва ҳиссиётларининг юксак ифодаси, борлиқ тасвирининг бадиий шакли, ғайритабиий, юксак санъатда юз берадиган ҳодиса – бу бадиий образ. У фақат ижодкорнинг тафаккурида, тасаввурида туғилиб, унинг яратган асарида у ёки бу тарзда (пластикада, овозда, товушда, имо-ишора – мимикада, сўзда) ифодаланади ва томошабин-мухлис тасаввурида гавдаланади.

Бадиий образда ижодкорнинг дунёга, болиққа бўлган муносабатининг аниқ, яхлит руҳий мазмуни, эмоционал ва интеллектуал муносабати намоён бўлади. Бадиий

образда ҳиссиётнинг аниқлик ва умумийлик табиий равишда уйғунлаша олади, фақат ҳар хил ўлчамларда: ҳиссиётнинг аниқлиги (конкретлиги) – тасвирий санъатнинг портрет жанрида, умумийлик – символик образларда, ҳар иккаласини уйғунлашуви эса типик образларда намоён бўлади.

Бадиий образнинг алоҳида хусусияти мавжуд. Бадиий образ бир томондан образда тасвирланган руҳий мазмун хусусияти билан, иккинчи томондан, шу мазмуннинг ифодаланиш характери билан асосланади. Масалан бадиий образ архитектурада қотган ҳолатда, теарда хатти-ҳаракат ҳолатида, тасвирий санъатда тасвирий ҳолатда, мусиқада интонацион ҳолатда ифодаланади. Лекин ҳамма ҳолатларда ҳам бадиий образ нафақат кўриш, эшитиш орқали, балки ички кечинма орқали ҳам қабул қилинади, ҳис қилинади.

Бадиий образ ўзининг ўлчамларига эга: кичик – микрообразлар; макрообраз – персонаж, хатти-ҳаракат образи (сюжет ривож), асарнинг тўлақонли образи; мегаобраз – ижодкорнинг тўлақонли ижод образи (Достоевский ижод образи, Филлини, Станиславский, Рубенс ва Ҳоказо).

Бадиий образ, уни ҳис қилишимиз орқали бизга, объектив борлиқни жуда муҳим сифатлари тўғрисида тўлақонли маълумот беришга қодир бўлади.

Бадиий образни ҳис қилишнинг икки асосий томони мавжуд:

1) тасвирланётган объектни ҳис қилиш учун, уни реал ҳаётдаги бошқа объектлар билан тўғридан тўғри ва мажозий маънода солиштириш керак. Бундай солиштириш реал дунёнинг шартли моделини яратилишига олиб келади ва ижодкорнинг аниқ йўналиши орқали томошабин-мухлис онгида тимсолий гавдаланади;

2) ҳосил бўлган сифатни баҳолаш. Ҳар ҳолда бизнинг реал ҳаётга берган баҳоларимиз субъектив ва вақт жиҳатдан аниқ (конкрет) бўлади. “Тасвирлаш, ифодалаш, изҳор қилиш – бу ҳаётдан бир бўлагини ажратиб олиб, уни ўзлаштириш... уни бошқалар учун бадиий ижод манбасига айлантириш. Бу маънода санъатни борлиқни (ҳаётни, воқеани) тарихий аниқ, ўзига хос ва субъектив моделини яратиш сифатида қабул қилиш мумкин...” (Н.А. Лейзеров). Шуни таъкидлаш керакки, бу борлиқ (ҳаёт, воқеа) ижодкорнинг тасвирланаётган объектга ҳам, уни тасвирлаш натижасига (моделига) ҳам субъектив, шахсий муносабати билан бўялган бўлади. [6.Б.77]

Шундай қилиб, бадиий образни реал объектга нисбатан ижодкорнинг субъектив муносабати, у объектга янгича мазмун бағишлаганлиги ва объектнинг бу янгича нусхасини (моделини) томошабин-мухлис назарида тимсолий гавдаланиши дейиш мумкин.

Янгича мазмунга эга бўлган бадиий образ, объектнинг янги нусхаси (моделли) сифатида бир хилда бўлмаган, оддий ўлчамларга тўғри келмайдиган бўлмоғи керакки, уни қабул қилидиган ҳар бир субъект (томошабин-мухлис) тасаввурида тимсолий гавдалана олсин.

Айнан бадиий образнинг ўлчамларга сиғмаслиги, унинг нақадар мукамал, чуқур мазмунга эга эканлигининг нишонаси бўлади.

Аллегория (юнонча *allegaria* – рамзий, мажозий (иносказание)). Гояни, фикрни аниқ шаклда, аниқ кўринишларда рамзий, мажозий ифодалиниш белгиси. Аллегориялар асосан мифалогияларда, классик санъат мавзуларида, фольклорда, диний сюжетларда яхшигина мустаҳкамланиб жой олган. Аллегориянинг санъатдаги кўриниши – бу тимсолий гавдаланиш, тирик мавжудотлар ва метафорик белгилар (Ника – ғалаба худоси, Шернинг, айқнинг ёки бургутнинг тамғаланган тасвири – кучнинг, мардикнинг, хушёрликнинг тимсоли ва ҳоказо.). Аллегориянинг мажозий-рамзий маъноси, унинг икки хиллигида: асарда тасвирланган аллегорик нарса, асар мазмунига жуда ҳам мос келмайди, лекин унда ўша мазмунга ишора бор, чунки у ҳар икки маънони – ҳам ташқи шаклни, ҳам ички мазмунни ифодалай олади.

Деформация (лотинчадан *deformation* – бузиб кўрсатиш (искажение)). Шаклни бузиб кўрсатилган белгилардан фойдаланиш. Мазмунни кучайтириш мақсадида, маълум бир жиҳатни ёки бутун системани атайлаб, мақсадли тарзда бурттириш, пасайтириш ёки схемалаштиришга уриниш билан боғлиқ тушунча. Деформация бадиий шаклни кескинлаштиришга, унинг таъзийқ ўтказиш кучини, рамзий маъносини кучайтиришга олиб келади. (Масалан: Пикассонинг “Герника” асари). [7.6.45]

Инверсия. Ҳаракатни, воқеани, фикрни, жисмни бўлакларга бўлиб кўрсатиш. Масалан: киноматографда аввал одамнинг оёқ кийими, кейин қўли, нима кўтариб олгани кўрсатилиб, кейин одамнинг ўзи кўрсатилади. Тасвирий санъатда бир мазмун ёки манзара бўлакларда кўрсатилади – триптих.

Пуант – кутилмаган ечим. (Режиссёр Мейерхольд “Ревизор” спектакли хотимасида бирдан тирик актёрларни маникенлар билан алмаштириб қўяди).

Абсурд. (лотинчадан *absurdus* – ғайритабиий, ғалати). Маълум бир жисмга (деталга), нарсага, мазмун ёки воқеага ўзгартиришлар киритиб ёки уни ғайритабиий даражага келтириб, мазмунини кутилмаган, мутлақо муқобил жиҳатларини очиб бериш.

Аллюзия. (лотинчадан *alludo* – ҳазил қилиш, ишора қилиш, киноя қилиш). Бирор-бир маълум, машҳур санъат асарига нисбатан бошқача қараш, ишора қилиш натижасида унга мутлақо бошқача маъно бағишлаб яратилган асар. (Машҳур итальян кинорежиссёри Ф.Филлинининг “Сузаётган кема” фильми, инжилдаги Ноев қовчеги сюжетида ишора ва ҳоказо).

Гипотеза. (юнончадан *hypothesis* – тахмин қилиш учун асос). Бирор-бир воқеа ва ҳодисани ҳақиқийлигини исботлаш, текшириб кўриб асослаш учун қўлланадиган илмий тахмин.

Метафора. Метафор асосида ҳали аниқланмаган бирор ўхшашликни (хислатни, шаклни ва ҳоказо) бир-бирига солиштириш ётади. «Метафора – бу исмни кўринишга ёки кўринишни исмга олиб ўтиш ёки кўринишни кўринишга ёки унга ўхшаш бошқа маънога ўтказишдир. Аниқ метафорани ҳосил қилиш – бу табиатдан андоза олишдир». (Аристотель). [8.Б.88-90]

Хулоса – режиссёрдан актёрга нисбатан алоҳида меҳр талаб қилинади. Нафақат актёрга, режиссёр билан ҳамкорлик қиладиган ҳамма ижодкорларга (ижодкор бўлмаган бошқа ходимларга ҳам) нисбатан ҳам катта ҳурмат билдириши керак.

Ниҳоят шуни ҳам таъкидлаш керакки, режиссёрнинг актёр билан, саҳналаштиришнинг бошқа аъзолари билан ҳам муносабатлари худди рисоладагидай, идеал тарзда бўлиши, фақат хотириларда, яна премьерадан кейинги банкетларда бўлиши мумкин (у ҳам ҳар доим эмас).

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998.
2. Авлоний А. Танланган асарлар. –Тошкент: Маънавият, 2009.
3. Алиева Н. Санъат – менинг ҳаётим. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
4. Бехбудий Маҳмудхўжа. Танланган асарлар. –Тошкент: Маънавият, 2006.
5. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. –Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1965.
6. Салимов О. Режиссёрнинг спектакль устида ишлари. –Тошкент: 2014.
7. Турсунов Т. XX аср ўзбек театри тарихи. –Тошкент: 2009.
8. Умаров Э. Театрда бадиий образ яратишнинг эстетик тамойиллари. –Тошкент: 2011.

КЕЧИНМА ВА ТАҚЛИДИЙ САНЪАТ

Аннотация. Актёр саҳнада кечирадиган ҳаётида, ижоднинг ҳамма соҳасида санъатнинг бирдан-бир ва асосий мақсадига мувофиқ иш тутиши лозим. Санъатимизнинг асосий мақсади роль ва репертуардаги “инсоннинг руҳий ҳаётини” яратиш ҳамда шу ҳаётини гўзал, саҳнавий шаклда бадиий гавдалантириши учун курашдан иборатдир.

Калит сўзлар: кечинма, театр, тақлид, актёрлик штампи, маҳорат устуворлиги.

Аннотация. Актёр в своей жизни проводимую на сцене, во всех отраслях творчества должен поступить в соответствии основной цели искусства. Основной целью нашего искусства создать роль и в репертуаре «психологическую жизнь человека», а также состоит из борьбы художественно олицетворять в сценической форме эту красоту своей жизни.

Ключевые слова: переживание (испытание) (ощущение), театр, подражание, актёрский штамп, привилегия мастерство

Annotation. In his theatrical life, in all spheres of art an actor must operate agreeably with the only and main goal of art. The main goal of art is to create “psychological life of a human” in the role in the scenic and artistic form.

Key words: experience, theatre, imitation, actor`s stamp, skill privilege

Санъат соҳасида К.С. Станиславский актёр ижодининг икки йўналишини аниқлаб берган.

1.Кечинма санъати

2.Тақлидий (намойиш) санъат

Кечинма санъатининг асосида ҳаётини ҳақиқат ётади.

Ҳақиқий санъат инсонни тарбиялайди, дунёқарашини шакллантиради.

Онг туйғуларига, ижтимоий ҳаётига ўз таъсирини ўтказиши. Кечинма санъатининг асосий мезони киши ҳаётининг ички дунёсини очиш, ролда инсон руҳиятини яратиш, бадиий шаклларда томошабинга маънавий озуқа бериш, ҳар бир ижрода одамнинг ички руҳий омилларига сингиб боришдан иборатдир. Кечинма санъатида қиёфа яратаётган актёр ҳаётнинг натижасини эмас, унинг ҳаракатдаги жараёнини очиб бериши ва ижод жараёнига актёр ўзини бахшида қилиши лозим бўлади. Ҳаётнинг мураккаб чигал муаммоларини ҳал қилишда маҳорат устуворлиги, астойдил меҳнат қилиш, тер тўкиш лозим бўлади. Актёр бутун вужуди билан пьесага берилиб кетиши натижасида беихтиёрий ҳаракат қилади. Чунки шундай пайтларда актёр ўзини қандай ҳис этаётганини, нима қилаётганини сезмасдан, ҳаммасини ўз-ўзидан беихтиёр равишда чиқараверади. Лекин бундай ижод ҳамма вақт ҳам актёрга насиб этавермайди. Кечинма санъати онгнинг ижодга бевосита эмас, балки билвосита таъсир кўрсатишидадир. Инсон қалби унинг онги ва иродасига бўйсунуш қобилиятига эга. Мана шу хусусият руҳий жараёнга беихтиёр таъсир кўрсатишга қодирдир. Бунга эришиш анча мураккаб ижодий меҳнатни талаб

қилади, бу меҳнат онгимизнинг бир қадар назорати ва бевосита таъсир қилиши натижасида содир бўлади. Бу меҳнат кўпроқ беихтиёр ва иродаимиздан холи равишда бўлади. Бу иш моҳир, юксак истеъдодли, энг нозик, мураккаб, сеҳргар санъаткор бўлган органик табиатимиз кўлидан келади, холос. Энг мукамал актёрлик техникаси ҳам, китобий билим ҳам бу билим билан тенглаша олмайди. Артистлик табиатимизга бу каби муносабатда бўлиш ва бу хилда қараш кечинма санъати учун хос нарсадир. Онг натижасида беихтиёр ижодга, иродаимиз орқали ихтиёрсиз хатти-ҳаракатга ўтиш кечинма санъати асосларидан биридир. Саҳнада туриб, роль ҳаёти ва унга монанд шароитда тўғри, мантиқли, изчиллик билан худди ҳаётдагидек фикр юритмоқ, хоҳламоқ, интилмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ демақдир. Актёр айтилганларга эриша олса, ролга яқинлашади ва у билан бир хилда ҳис қила бошлайди. Бу ролнинг кечинмасидир. Кечинма саҳна санъатининг асосий вазифасини бажаришда актёрга ёрдам беради. Вазифа эса ролдаги “инсон руҳининг ҳаётини” яратиш, бу ҳаётни саҳнада бадиий ифодалашдан иборатдир. Актёр саҳнада кечирадиган ҳаётида, ижоднинг ҳамма соҳасида санъатнинг бирдан-бир ва асосий мақсадига мувофиқ иш тутиши лозим. Шунинг учун ҳам актёр энг аввал яратилаётган ролнинг ички томони ҳақида ўйлаши керак. Бу ижод қилишнинг биринчи шартидир.

Актёр ролга монанд туйғуларни ҳис этмоқ учун ҳар сафар уни такрорлаганда роль ҳаёти билан яшамоғи лозим. Кечинма санъати ижоднинг асосий мақсади,

ролдаги “инсоннинг руҳий ҳаёти”ни яратиш билан биргаликда бадиий шаклда унинг ташқи кўринишини ҳам томошабинга етказиб беришдан иборат. Актёр ролнинг фақатгина ички кечинмаларини ўз бошидан кечирибгина қолмай, ўша кечинмаларнинг ташқи кўринишини ҳам гавдалантирмоғи лозим. Отелло ролини минг ички кечинма билан ижро этса-ю, унинг ташқи қиёфасини ижро эта олмаса, демакки, у ҳақиқий Отелло эмас. Демак, ролнинг ташқи қиёфасини гавдалантириш ички кечинмаларга боғлиқ бўлиши, кечинма санъатида кучлидир. Актёр фақат кечинма жараёнини яртувчи ички дунёси ҳақида қайғурмай, балки туйғуларининг ижодий иши натижасини, яъни, унинг ташқи кўринишда мужассамлашган шаклини тўғри акс эттирадиган ташқи қиёфаси устида кўпроқ қайғурмоғи лозим. Актёр ҳаётий кечинмалар билан яшагандагина ролнинг сезиларсиз, нозик ерларини ва унинг бутун ички дунёсини бадиий тўла-тўқис ифодалай олади. Фақат шундай санъатгина томошабинни ўзига тўла жалб қилишга, саҳнада содир бўлаётган ҳамма воқеаларни ўз бошидан кечиришга мажбур қилади, унинг ҳаёт ҳақидаги тушунчаларини бойитади, қалбида умрбод йўқолмайдиган излар қолдиради. Кечинма санъатида актёр ҳар гал ижросида янги қиёфага киради, бутун жараёни қайтадан вужуддан ўтказилади. Театр санъатининг жозибаси ҳам мана шунда. Роль берилган шарт-шароит тўғри мушоҳада қилиниб, ҳаракат йўналиши тўғри олиб борилсагина ҳаётий, табиий чиқади. Актёрнинг ички ва ташқи техникаси, инсон табиатининг қонунларига асосланиб, овози, жуссасидан тўғри ва унумли фойдаланган ҳолда тасаввур оламига бой, кузатувчан, ҳаётни чуқур билгандагина залворли қиёфалар яратилади. Кечинма актёри инсон қиёфасига, руҳиятига изчил киришиб бориши, унинг характери мукамал очиб бериши керак. 2

Тақлидий (намойиш) санъатида ҳам, кечинма санъатидек ҳар сафар роль ҳис этилади, лекин ролни фақат бир ёки бир неча маротаба ҳис этиб, туйғуларнинг табиий пайдо бўлишидаги ташқи шаклни билиб олгандан кейин, ўргатилган мускуллар ёрдами билан бу шаклни механик равишда қайтара бериш ҳам мумкин. Актёрнинг бу ижроси тақлид деб аталади. Санъатнинг бу оқимидаги кечинма жараёни ижод қилишнинг асоси бўлмай, балки кейинги актёрнинг ижодий меҳнати босқичларидан бири ҳисобланади.

Бу меҳнат – яратилган саҳна образининг ички мазмунини яққол кўрсатиб берувчи ташқи ва бадиий шаклни излашдан иборатдир. Бундай изланиш вақтида актёр, энг аввало, ўзига мурожаат қилади ва ўзи ижро этаёт-

ган шахсни чинакам ҳис қилишга – унинг ҳаётини бошидан кечиришга интилади. Лекин бу нарса аёнки, актёр буни саҳнада эмас балки уйда репетиция қилиб келади. Кечинма санъатида роль ижросининг ҳар бир лаҳзаси, ҳар нафас янгидан ҳис этилиши ва янгидан гавдаланиши лозим. Санъатда кўп нарсаларга, гарчи улар қатъий белгиланган бўлса ҳам импровизация тарзида ёндашилади. Бу хил ижод актёрнинг ижодига самимийлик бағишлайди. Тақлидий санъат актёри ролнинг ички ҳаётини кўрсатиб берувчи кишининг ташқи хусусиятларини ўзида сезишга ва қўзғатишга уринадилар. У бу кечинмаларнинг ҳар бирига хос бўлган энг яхши шаклни бир марта яратиб олиб буларни ҳамма вақт томошабин олдида ўз туйғуларининг иштирокисиз – механик равишда табиий қилиб кўрсатишга уринади. Бунга гавдаси, ўргатилган мускуллари, юзи, овози, интонация, юксак техника ва санъатнинг барча усуллари ҳамда беҳисоб қайтаришлар орқали эришилади. Бу хилдаги тақлидий санъат эгаларида мускуллар хотираси жуда тараққий этган бўлади. Ролни механик равишда ўйнашга ўрганиб қолган артист ўз ишини асраб ва қалб

Актёр фақат кечинма жараёнини яртувчи ички дунёси ҳақида қайғурмай, балки туйғуларининг ижодий иши натижасини, яъни, унинг ташқи кўринишда мужассамлашган шаклини тўғри акс эттирадиган ташқи қиёфаси устида кўпроқ қайғурмоғи лозим. Актёр ҳаётий кечинмалар билан яшагандагина ролнинг сезиларсиз, нозик ерларини ва унинг бутун ички дунёсини бадиий тўла-тўқис ифодалай олади.

кучини сарфламай қайтара беради. Бу эса, саҳнадаги ижод даврида кераксизгина бўлиб қолмай, балки зарар ҳам келтиради, чунки ҳар қандай ҳаяжон артистни эсанкиратиб қўяди, ролни ўйнаш учун аниқлаб олган шаклини ва йўлини бузиб юборади.

Шаклнинг ноаниқлиги ва роль ўйнашдаги қатъиятсизлик томошабиннинг таассуротида путур етказилади. Бу оқим актёрлари ролни фақат ишининг бошланиш пайтида, репетиция даврида тўғри, инсонга хос қилиб бошдан кечирадилар кейин саҳнада, ижод қилиш пайтида аввалдан белгилаб қўйилган шартли кечинмага ўтадилар. Унда мускуллар ҳаракати ва одатий мизансцена бўйича ҳаракат асосий ҳисобланади. Станиславский

фикрича, “Бундай ижод гўзал, лекин мазмундор эмас, у кучли бўлишдан кўра кўпроқ жозибадордир; унда мазмунга нисбатан шакл қизиқроқдир, бундай ижод юракка эмас, кўпроқ кўз билан қулоққа таъсир қилади, бинобарин, ҳаяжонга солишдан кўра кўпроқ кишини завқлантиради”. Тақлидий санъат ҳам томошабин қалбида катта таассурот қолдиради. Воқеа кўз ўнгида бўлиб, ўзига маҳлиё қилади, ҳатто гўзал хотиралар учун асос яратади, лекин бундай таассуротлар кўнгилни иситадиган ва унга чуқур таъсир қила оладиган таассуротлар бўлмайди. Бундай санъатнинг таъсири ўткир бўлгани билан умри қисқа бўлади. У ишонарли бўлишдан кўра таажжубланарлидир. Шунинг учун ҳам бу санъат катта кучга эга эмас. Унинг кучи ҳайратда қолдиришга ва саҳнада ҳамма нарсани чиройлик қилиб кўрсатишгагина етади, холос. Чуқур ҳисларни ифодалаш учун эса унинг воситалари ёки ҳаддан ташқари серҳашам ёки ҳаддан ташқари юзакидир, нозик ва чуқур инсоний туйғулар техник усулларга бўйсунмайди. Бу сезгилар табиий кечинма ва уни гавдалантириш пайтида табиатимиз ёрдамига муҳтождир. Лекин шунга қарамай, чинакам кечинма жараёни ёрдами билан ролни тақлид қилишни ижод, санъат деб атаса бўлади. Кечинма санъатида ҳам, тақлидий санъатда ҳам кечинма жараёни муқаррар, хунарда эса унинг кераги йўқ, бўлганда

К.С. Станиславский фикрига кўра хунарманд актёр умумактёрлик нутқи ва пластикасининг вазифаси оғзаки овозни, дикцияни ва ҳаракатларни олижаноб қилиш, уларни чиройлироқ кўрсатиш, саҳнавий эффект ва образли ифода таъсирини кучайтиришдан иборат. Актёрнинг хунармандга хос нутқи ва пластикаси, кўр-кўрона эффектга, сохта олижанобликка олиб келади, булардан фақат театрда хос бачкана гўзаллик келиб чиқади. Шартли штамп кечинманинг ўрнини босолмайди. Яна шуниси ёмонки, штамп елимдай ёпишқоқ, ажратиб бўлмайди.

ҳам тасодифий бир ҳолдир. Хунарманд актёрлар бир хил роль ярата олмайдилар. Улар кечинмани ҳам, ҳиссиётни ҳам бир хил гавдалантира олмайдилар. Хунарманд актёрлар ҳеч қандай ташаббус кўрсатмай, роль матнини баён қиладилар, холос. Бу баён қилишни ҳам саҳна ўйинининг доимий қолипига солиб оладилар. Бу хунарнинг вазифасини жуда енгил қилиб қўяди. Театр реформатори кечинма ва тақлидий санъатдан ташқари актёрлик ижросидаги яна икки йўналишга алоҳида

урғу беради. Булар хунарманд актёрлар ва актёрлик ижросидаги штабдир.

Хунарманд актёрлар бу – актёрлик маҳоратини юзаки ўрганувчилар, атрофдагиларга қараб, улар каби ижро этишга ҳаракат қилувчи кўчирмакаш актёрлардир. Штамп эса актёрлик маҳоратига хос бўлган барча тушунча бўлиб, ички мазмундан ажралиб қолган ташқи бир хилдаги ҳаракат. Яъни актёр ижросидаги Ҳамлет ҳам, Навоий ҳам, Ромео ёки Отабек ҳам бир хилликда ижро этилади. Ролнинг туйғуларини кўрсатмоқ учун уларни, албатта, билиб олиш лозим, дейди К.С. Станиславский. Билиб олиш учун эса шунга ўхшаган туйғуларни актёр ўз бошидан кечириши керак. Туйғунинг ўзини тақлид қилиб бўлмайди, уларнинг фақат ташқи кўриниши натижаларинигина ясаб олиши мумкин. Лекин хунарманд актёрлар роль кечинмасини билмайдилар, бинобарин, улар ҳеч қачон бу ижодий жараённинг ташқи натижаларини ҳам билмайдилар. Саҳнада ўйнашнинг тайёр механик усуллари хунарманд актёрнинг ўргатилган мускуллари орқали осонгина бажарила қолади, улар ҳатто бунга одатланиб қоладилар, шуларсиз саҳнада яшай олмайдилар, бу ўйин усуллари саҳнада ҳақиқий инсон табиати ўрнини эгаллаб олади. Бу қолипга солинган сезги ниқоблари тез орада сийқалланиб, ҳаётга жиндаккина ўхшашлигини ҳам йўқотади ва оддий актёрлик штампига айланиб, бачканалашади ёки ташқи белгиларга айланиб қолади. Ҳар бир ролни ўйнаш учун белгилаб олинган қатор шундай штамплар актёрларга расм бўлиб қолади ёки текстини шартли баён қилишни ҳамроҳ қилиб олишдек ёмон одатни келтириб чиқаради. Хунарманд актёрлар чинакам жонли ички кечинма ва ижодни мана шу айтилган ташқи ўйин усуллари билан алмаштирмоқчи бўладилар. Ҳеч нарса асл туйғуга тенглаша олмайди, бу туйғу эса хунарнинг механик усуллари орқали кўрсатишга бўйсунмайди. Бу штамплардан баъзи таъсир қилиш қобилиятига ҳам эга, лекин уларнинг жуда кўпи ўз бачканалиги билан инсон туйғуларини тушунмаслиги, уларга дағал муносабатда бўлиши, ёки тўғривоғи, аҳмоқоналиги билан инсон туйғуларини таҳқирлайди. Аммо вақт ўтиши билан асрлар давомида пайдо бўлган одатлар, ярамас, хунук, бемаъни қилиқларини бир-бирига яқин туғишган қилиб қўяди. Мана шунинг учун ҳам ғайритабиий штамплар хунар бўлиб, актёрлик ишида расм бўлиб қолган: баъзи бир штамплар шу қадар ўзгариб кетганки, уларни қачон ва қаерда пайдо бўлганини ахтариб тополмайсан киши. К.С.Станиславский фикрига кўра хунарманд актёр умумактёрлик нутқи ва пластикасининг вазифаси оғзаки овозни, дикцияни ва ҳаракатларни олижаноб қи-

лиш, уларни чиройлироқ кўрсатиш, сахнавий эффект ва образли ифода таъсирини кучайтиришдан иборат. Актёрнинг ҳунармандга хос нутқи ва пластикаси, кўр-кўрона эффектга, сохта олижанобликка олиб келади, булардан фақат театрга хос бачкана гўзаллик келиб чиқади. Шартли штамп кечинманинг ўрнини босолмайди. Яна шуниси ёмонки, штамп елимдай ёпишқоқ, ажратиб бўлмайди. У актёрнинг ижодига ҳудди зангдай ёпишиб олади. У бир марта ўзига йўл топиб олдим, бас, борган сари чуқурроқ ўрнашади ва зўраяди, ролнинг ҳамма ерларини ва актёрнинг бутун ташқи тасвирий аппаратларини эгаллаб олишга уринади. Бу ҳам етмагандай, штамп чинакам сезгидан олдин отилиб чиқади ва унинг йўлини тўсиб қўяди. Шунинг учун ҳам актёр штампдан ўзини сақламоғи керак. Асабий тоифадаги актёрлар асабларини зўрлаб қўзғатиш орқали актёрлик туйғуларини уйғотадилар; ички мазмунга эга бўлмаган сунъий жисмоний қизиққонлик сингари асаблар билан бундай ўйнаш, ўз-ўзини сунъий равишда ҳаяжонлантириш носоғлом жазавани пайдо қилади. Ҳар иккала ҳолда ҳам биз бадий ўйинни эмас, балки ҳаддан ташқари ошириб ўйнашни, бажараётган ролга мослашган жонли туйғуларни эмас, балки актёрлик туйғусини кўраимиз. Бироқ бу туйғулар ўз мақсадига эришади ва ҳаётини туйғуларга ўхшаб, маълум таассурот сифатини фарқлай олмайдилар, балки унинг қўпол уйдирмасидан қаноатланадилар. Бу тоифадаги актёрнинг ўзлари кўпинча ҳақиқий санъат билан шуғулланыпмиз, деб ўйлайдилар, аслида эса улар сахна ҳунари билан шуғулланувчи оддий ҳунарманд эканликларини билмайдилар. Кўпгина актёрлар, санъатдан унга ёд бўлган мақсадларда фойдаланадилар. Кимдир чиройини кўрсатиш учун фойдаланса, яна кимдир шуҳрат орттириш мақсадида, яна кимлардир эса мансабга миниб ва ҳ.к. Театр ўзининг оммабоплиги ва спектаклнинг тасвирий кучга эгаллиги тўғрисида икки ёқлама ўткир қуролга айланади: бир томондан санъатимизни ўз фойдасига

ишлатмоқчи ва мансабга эришмоқчи бўлганларни рағбатлантиради.

Бундай кишилар баъзиларнинг тушунмаслигидан ва бошқаларнинг дид-фаросатсизлигидан фойдаланадилар, ижодга мутлақо алоқаси бўлмаган катта мансабдаги кишиларнинг ҳаммасига сиғинадилар, фисқи-фасод тарқатиш билан шуғулланадилар. Санъатда таъмагирлик билан қатъий кураш олиб бормоқ лозим, агар бунинг иложи бўлмаса, уларни сахнадан қувиб чиқармоқ керак. Санъатни даражаларга фақат назариядагина ажратиш мумкин. Ҳаёт ва тажриба эса чегаралар билан ҳисобланмайди. Улар ҳамма оқимларни аралаштириб юборади. Чиндан ҳам биз кўпинча катта артистларнинг инсоний ожизликлари тўғрисида ҳунарманд актёр даражасига тушиб қолганларини, ҳунарманд актёрлар эса баъзан ҳақиқий санъаткор даражасига кўтарилганликларини кўраимиз.

Шундай қилиб, ишимизда иккита асосий қисм бор: бири – кечинма санъат; иккинчиси – тақлидий санъатдир. Буларнинг иккиси ҳам яхши ёки ёмон бўлган сахна ҳунарининг умумий шароитида ривожланиши мумкин. Шуни ҳам қайд қилиб ўтиш керакки, ички тўлқинланиш пайтларида жонга теккан штамплар ва ошириб ўйнашлардан ҳам чинакам ижод учқунлари отилиб чиқади. Санъатимизнинг асосий мақсади роль ва репертуардаги “инсоннинг руҳий ҳаётини” яратиш ҳамда шу ҳаётини гўзал, сахнавий шаклда бадий гавдалантириш учун курашдан иборатдир. Мана шу сўзларда ҳақиқий артистнинг идеали яшириниб ётади.⁵ Ўзбек театрининг буюк намоёндалари Абдор Хидоят, Шукур Бурхонов, Олим Хўжаев, Сора Эшонтўраева, Обид Жалилов, Зайнаб Садриева, Зайнаб Содиқова, Ҳамза Умаров ва бошқалар ўзлари яратган турфа қиёфалари билан кечинма санъатини нечоғлик мукамал эгаллаганини намоён этиб, томошабинни ларзага солган, ўйлатган, қалбини жумбушга келтирган.

Адабиётлар рўйхати

1. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. Хўжаев таржимаси. –Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти. 1965. 27-бет.
2. Мухаммедов М. Режиссура асослари. –Тошкент: 2008.
3. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. Хўжаев таржимаси. –Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти. 1965. 35-бет.
4. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. Хўжаев таржимаси. –Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти. 1965. 38-бет.
5. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. –Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти. 1965. 48–49-бетлар.

ЎЗБЕКИСТОН ЁШ ТОМОШАБИНЛАР ТЕАТРИНИНГ БУГУНИ ВА ЭРТАСИ

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон Ёш томошабинлар театрининг ижодий фаолияти, репертуар яратиши, спектакль сахналаштиришидаги ўзига хос жиҳатлари ҳақида сўз юритилган. Шунингдек, театрининг бугунги кунда эътибор бериши керак бўлган баъзи бир муаммоларига театришунос сифатида таклиф ва мулоҳазалар берилган.

Калим сўзлар: ёш томошабин театри, режиссёр, сахна, спектакль, актёр, пьеса, репертуар, ижодий фаолият.

Аннотация. В данной статье рассматриваются творческая деятельность, формирование репертуара, особенности постановки спектаклей в Государственном театре юного зрителя Узбекистана. Также в статье приводятся рекомендации по решению актуальных проблем театра, основанные на методах театроведческого анализа.

Ключевые слова: театр юного зрителя, режиссер, сцена, спектакль, актер, пьеса, репертуар, творческая деятельность.

Abstract. This article deals with creative activity, the formation of the repertoire, the features of staging performances in the State Theater of the Young Spectators of Uzbekistan. Also in the article there are recommendations for solving the actual problems of the theater, based on the methods of theatrical analysis.

Key words: theater of the young spectators, director, stage, performance, actor, play, repertoire, creative activity.

Бугунги тезкор жараёнда инсон қалбини, унинг дарду ташвишларини, халқнинг орзу-интилишлари, Ватанга муҳаббат ва садоқат туйғусини шакллантиришда театр санъатининг ўрни беқиёсдир.

Бироқ аксарият театрларимизнинг репертуарлари гоёвий-бадий жиҳатдан ночор, уларда бугунги кун нафаси, одамларни ўйлантираётган, ҳаяжонга солаётган жиддий ижтимоий муаммолар ўз аксини топмаган. Бу масала бевосита ёш томошабинлар театри мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор вакиллари билан учрашувдаги маърузасида шундай дедилар – “Биз учун ҳеч қачон кун тартибидан тушмайдиган яна бир ўта муҳим масала борки, унга алоҳида тўхталиб ўтишни зарур деб биламан. У ҳам бўлса, униб-ўсиб келаётган ёш авлодларимиз, фарзандларимиз тарбияси билан боғлиқдир. Зеро, мамлакатимиз аҳолисининг 61 фоизини ёшлар ташкил қилади”. [1]

Аҳолисининг ярмидан кўпи ёшларни ташкил қиладиган ривожланган юрт учун бу масала буюк бобомиз Абдулла Авлоний 100 йил аввал айтганидек, – тарбия биз учун ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласи эмас, чунки, кундан-кунга ўз ечимини излаётган, долзарблигини йўқотмаётган масала бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Маданият вазирлиги тасарруфидаги барча театрлар, тарбия борасида замон талабларига монанд асарларни яратиш вазифасини амалга оширишга бел боғладилар. “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорда болалар театри

репертуарини такомиллаштириш борасидаги ўз ечимини кутаётган муаммоларга жиддий эътибор бериш зарурлиги таъминланган.

Бугунги кунда қўлга киритган, турли соҳаларда қатъий туриб ўз мақсадлари йўлида олға қадам ташлаётган Республикамиз ижодкорлари олдида турган навбатдаги вазифалардан бири тарихий ва замонавий мавзудаги бадий етук сахна асарлари асосида давр тарбияга мос репертуардир.

Айнан Ўзбекистон ёш томошабинлар театри ҳам юқоридаги мақсадлардан келиб чиқиб, ўз репертуарларини танлаши ва томошабинларига эга бўлишлари зарур.

Ёшларимиз шаънини улуглаган, уни дунёга танитаётган олиму фузалолар, давлат арбоблари, шоирлар тақдири, ҳаёти акс эттирилган сахна асарлари асосида қўйилган спектаклларни кўриб қанчалик тўлқинланса, жамиятимизда шу кунларда кечаётган жараёнларни, воқеаларни акс эттирувчи, Истиқлолни мустаҳкамлаш учун курашаётган қаҳрамонларни гавдалантирувчи тарихий ва замонавий мавзудаги асарлар ҳам уларни шунчалик ҳаяжонга солсин. Фақат драматург ва сахна ижодкорлари долзарб ва ҳаётини мавзуларни топа билиш, уларни таъсирчан ифода воситалари ёрдамида талқин эта олиши керак. Бунда театрининг бугунги ижодий жараёни ҳам юқоридаги талабларга тўла жавоб бериши керак, чунки, бугунги кунда мамлакатимизда санъат ва маданият жабҳаларини замон талаби даражасида ривожлантириш чора-тадбирлари белгиланиб, унинг моддий-техник баъзаси ҳамда бераётган ижтимоий маҳсулоти сифатига давлат сиёсати даражасида эътибор берилмоқда.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев ижодкорлар билан мулоқотда театрининг халқ орасидаги обрў-йи ва нуфузини янада ошириш бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб: “Театрни ҳақиқий маънавият ўчоғига айлантириш учун аввало яхши асарлар керак. Бунинг учун бу ерда таниқли санъат намояндalари, драматурглар билан учрашувлар ташкил этиб, ижодий муҳит яратиш зарур” — деган сўзларида ҳам айнан театр ижодкорлари олдида катта масъулиятли вазифалар турганлигини эътироф этишган. [2]

Театр фаолиятига оид изланишларни ўрганиш, театр фаолиятига раҳбарлик қилиш асослари бўйича илмий ишлар қилиш Ўзбекистондаги театрларни ривожланишида катта имкониятлар яратади. Бу борада театршунос, театр танқидчилиги, спектакллар муҳокамаларида талаба ва магистрларни кўпроқ жалб этиш ҳамда уларнинг илмий-тадқиқот мавзуларини ушбу муаммоларга йўналтириш вақти келди.

Театр санъати мамлакат ижтимоий-маданий ҳаётининг бир бўлагидир. Театр бошқа санъат турлари билан ўзаро таъсирда ривожланади. Бу айниқса мусиқа, рақс, тасвирий санъат билан ўзаро уйғунликда яққол кўринади. Бугунги кунда Ўзбекистон ёш томошабинлар театри болалар психологияси, уларнинг инфор­мацион ва ахборот тизими ривожланган бир пайтда Ғарб маданияти таъсирига тушиб қолаётганлиги барчани бирдай ташвишлантираётган пайтда, театрининг репертуар масаласи ва санъатнинг барча турлари билан ҳамоҳанг бўлган асарлар устида ишлаш кераклигини долзарб қилиб қўйган бир пайтда, Театр жамоаси томонидан жиддий, тарбиявий мавзуларга бағишланган мавзулар акс эттирилган асарларнинг саҳнага олиб чиқилиши уларнинг муваффақиятидир. Мазкур театрда саҳна­лаштирилаётган спектаклларнинг кўлами кенг бўлиб, ҳар бир асарда бугунги куннинг долзарб масалалари турлича ижро талқин орқали намойиш этилиши фикримизнинг далилидир. Шулардан, Тоҳир Маликнинг “Алвидо болалик” асари асосида саҳналаштирилган “Заҳарли томчилар” (режиссёр Бахтиёр Позилов)

Спектакль ижтимоий-фалсафий қамрови билан эътиборли. Унда бир талай муаммолар қуршовидаги ёшларнинг салбий хатти-ҳаракатларини кўрсатиш орқали хушёрликка даъват мавжуд бўлиб, бу актёрлар уюшқоқлиги, воқeалар яхлитлиги, ўткир драматизм воситада очиб берилган. Шунингдек, ҳар бир актёр ўз қаҳрамони характерини, ҳис-туйғуларини, ундаги кувонч ва дардини ифода этади. Муаллиф ва режиссёр асардаги Қамар образини биринчи планга олиб чиқади. У ҳаёт қийинчиликларига ўралашиб қолган, йўлини йўқотган, виждон азобиди муттасил қийналган ёшлар прототипини акс эттиради. Лекин мана шундай мавзулар доирасида саҳна асарлари кўплаб саҳналаштирилса,

мақсадга мувофиқ бўлар эди. Энг муҳими, Ўзбекистон ёш томошабинлар театр санъати ўз фаолиятини ахборот технологиялари раванқ топган бир даврда йўлга қўйиш борасида, ёшларни ўз-ўзини англаш, ўз “мени”-ни топишда кўмаклашиш ва Ватанга муҳаббат ҳиссини уйғотишга бағишланган асарлар билан имунетитини шакллантириш керак деб ўйлаймиз. Акс ҳолда ёш томошабинларимиз саҳна санъатидан ўзини излаган нарсасини топа олмаяпти, бу эса ёшларда турли хил шоу – дастурлар, енгил-елпи маиший санъатга қизиқишини кучайтирмақда.

Маълумки, ҳар бир даврнинг ўзига хос белгилари, ҳар бир жараённинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Сўнгги йилларда ёзилган пьесалар янги даврга ўз муносабатини фаол билдириши, замонавий руҳни кучайтириб ифодалаш билан ажралиб туриши керак.

Ўзбекистон ёш томошабинлар театри бугунги кунда катта ижодий тажрибаларга, ажойиб санъат арбобларига ва қобилиятли ижодкорларга, қатор баркамол асарларга эга. Театр ҳар йили бир нечта янги спек­такллар тайёрлаб, томошабинларга тақдим этиб кел­моқда. Демак, бу борада кенг мушоҳада қилиш, чуқур тафаккур этиш, жиддий мулоҳазалар билдириш учун катта имкониятлар мавжуд. Актёрларнинг ёрқин психологик услуби уларнинг кўп йиллик тажрибаси, анъанага содиқлиги, қолаверса, ноёб истеъдоди туфайли босқичма-босқич шаклланиб бормоқда.

Дарҳақиқат, ҳаётнинг энг олий ҳақиқатини ҳис этиш ҳамиша ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Шу маънода томошабини тарбиялаб, уни тўғри йўлга бошлаш театрининг биринчи мақсади саналади. Бу борада актёрлик санъати ҳам муҳим рол ўйнайди. Ҳаётини чигалликлар ечимини илдизини айнан нималарга бориб тақалишини томошабин руҳиятига етказиб бера олган яхши актёр бугунги жамиятни соғломлаштиришда шифокордан кам иш қилмайди. Айнан, ёшларни ўз мақсадлари йўлида тўсиқларни мардонавор енгишда актёрларнинг, санъат намояндalарининг мактаби ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Бу борада театр режиссёри спектакль ёки саҳна асарини саҳналаштираётганда қаҳрамоннинг қиёфасини мукамал очиб беришда етук актёрлар маҳоратини таъминлашлари зарур деб ўйлаймиз.

Маълумки, театрининг асосини актёрлик санъати ташкил этади. Н.Данченко айтганидек, “театр бу актёрдир. Гарчи драматург етакчилик ролини ўйнаса-да, театр санъати аввало актёрлик санъатидир”. [3]

Янги даврда «ҳаётда театрга хослик»нинг бошқа манбалари пайдо бўлди. Одамларнинг бошқа ҳаётини мақсадлардан холи содда ва ошкора шахсий хатти-ҳаракатларини ҳақиқий театрга хос ифодалилик ва ёрқинликка яқин дейиш мумкин.

Ёшлар маънавий тарбиясида ёш томошабинлар театрининг роли, маънавий-эстетик ҳамда ижодий таъсирини муҳим омил сифатида белгилаш мумкин. Санъат маълум маъно ва шароитларда ижодкор шахсини ривожлантириш жараёнида юзага келадиган зиддиятларни ҳал этишга ёрдам беради.

Театр ўз сахна асарлари билан ривожланишимизга тўсиқ бўлаётган иллатларни бадий шаклда фош қилиш орқали томошабинларга қийинчиликларни бартараф этишни, кўзлаган мақсадларига оғишмай кўтарилиб боришни, уларнинг олижаноб ҳис-туйғуларидан бири бўлган эртанги кунга ишончини мустаҳкамлаш каби сифатларни улғулаш соҳанинг долзарб масаласи бўлиб қолмоқда. Бу жиҳатлар театршунослар учун спектаклларнинг бадий қийматини белгилайдиган асосий мезонлардан биридир.

Янгиланиш ва изланишларга қарамай Ёш томошабинлар театр репертуарини замонавий талаблар асосида шакллантириш, ёш авлодни сахнага, бадий-эстетик ғояларга ошно этиш масаласи ҳамон долзарблигича қолмоқда. Бугунги кун ёшларини оддий воқеалар, кундалик ҳолатларга асосланган кино ва спектакллар қизиқтирмай қолди. Чунки улар кўпроқ ўзлари гувоҳи бўлмаган, тасаввур этиши қийин бўлган, ҳайратланарли ҳодисаларга эътибор қаратадилар.

Ёшлар катталарга хос фикрлашга, воқеаларга муносабат билдиришга, муаммолар ечимини топишга интиладилар. Шундай экан болаларга бағишланган томошаларда бадийлик ва тарбиявийлик чамбарчас боғлиқ бўлиши керак. Чунки болалар театрида нафақат бадий-эстетик масалалар, балки тарбиявий мақсадлар ҳам асосий ўринда туради. Ёш томошабинлар театрининг вазифаси – мукамал спектакль яратиш орқали асар ғоясини ёш болаларнинг онги ва қалбига тўғри сингдира билишда. Келажакда бола сахнада кўрганларидан ўзига тўғри хулоса чиқара олсин. Спектакль ғояси унинг эстетик идеалига, мақсад сари интилишига қувват бериб турадиган ҳаёти давомидаги шиорига айлансин.

Ёш томошабинлар театри учун ўзбек драматурглари билан ишлаш муҳим вазифаларидан бири бўлганидек, ўзбек томошабинларини рус драматургияси ҳамда қардош халқларнинг драматургияси намуналари билан таништириб бориш ҳам жуда катта аҳамият касб этади. Лекин бошқа халқлар асарларини танлашда бир муҳим шартга риоя қилиниши керак. Танланган асар шундай бўлиши керакки, у чуқур ҳаётий ғояларни томошабин

руҳига сингдира оладиган, жамоанинг ижрочилик ва сахналаштириш маҳоратини оширадиган, ҳар жиҳатдан намунали асар бўлсин. Ёш авлодга хизмат кўрсатувчи театрларда ёш томошабинлар аудиториясига қаратилган спектаклларнинг яратилиш жараёнлари, жанр ва услубий изланишлар, аънаналардан фойдаланиш масаласини ўрганиш бугун ҳар қачонгидан кўра долзарбдир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, ёш томошабинлар театри ёш томошабинларнинг аудиториясини ҳисобга олган ҳолда боғча, мактаб, лицейларнинг ўқув дастуридаги асарларни сахналаштириши мақсадга мувофиқдир. Бир томондан ўқув дарслигидаги асарларнинг сахнавий вариантини кўриш ўқувчи билимининг янада мустаҳкамланишига олиб келади. Бошқа тарафдан эса ўқувчиларнинг театр билан янада яқинлашишига сабаб бўлади. Шу қаторда ўқув дастуридаги асарлар асосида ёзилган пьесалардаги сюжет, композиция кўпроқ ёш авлодлар тарбияси ва уларнинг ҳаётига ўхшашлиги, яқинлиги, унинг таъсирида ёзилганлигидан дарак беради.

Ушбу асарларни сахналаштиришда улар ташвиқот шаклида эмас, асар ғояси қаҳрамонларнинг ҳаракати ва характер моҳиятини очиш орқали берилади. Асарлар сахнавий талқинида сатира, қувноқ юмор ва айниқса, ижро самимийлиги ва уйғунлашувига интилиш ҳаракати кучлилиги намоён бўлади. Зеро ёш томошабиннинг ўзи самимий бўлиб, табиийликни, самимийликни маъқул деб билади.

Юқоридаги айтилган сўзларни умумлаштирган ҳолда хулоса ўрнида айтиш мумкинки:

- ёш томошабинлар театрларини бугунги кунда замонавий талабларга жавоб бермаслиги, уларнинг моддий-техника базасини тизимли янгилашга эҳтиёж мавжуд;
- Ўзбекистон ёш томошабинлар театри ўз йўналишлари бўйича дунёнинг етакчи театрлари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш, илғор хорижий тажрибаларини жорий этиш;
- Ўзбекистон ёш томошабинлар театри санъатшунос ва театршунос мутахассислар билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш;
- ўрта махсус ўқув юртларининг адабиёт фанининг ўқув дастурларидаги асарлардан мақсадли фойдаланиш;
- юқори малакали санъатшунос, театршунослар ҳамда драматурглар билан ҳамкорликда ишлаш механизм ва шакллари ишлаб чиқиш;

Адабиётлар рўйхати

1. <http://uza.uz/oz/politics/adabyet-va-sanat-madaniyatni-rivozhlantirish-khal-imiz-mana-03-08-2017>.
2. <https://asr.uz/RU/all/jamiyat/shavkat-mirziyoev-u-on-sha-ar-teatrini-borib-kurdi/>
3. Каримов И.А. Юсак маънавият – энгилмас куч. –Тошкент: “Маънавият”, 2008.
4. Абдусаматов Х. Ҳаёт, адабиёт, театр. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978, 139-бет.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ УЧЕНИЯ ИБН СИНЫ О МУЗЫКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Общеизвестно, что наследие Ибн Сины носит многогранный характер, и в нем исследование неисчерпаемого богатства музыкального искусства занимает особое место. Ознакомление с этим наследием и исследование трактатов мыслителя, посвященных данному направлению науки, дают представление о титаническом труде, проделанном им на этом пути. Своей целью в данной статье мы видим не всесторонний анализ всех произведений мыслителя, посвященных музыкальному искусству, ибо часть из них довольно подробно исследована в трудах наших отечественных исследователей. Мы лишь на основе исследования последних переводов отдельных трактатов ученого, выпущенных в Таджикистане в годы независимости, намерены проанализировать некоторые аспекты учения Ибн Сины о музыкальном искусстве.

Ибн Сина в своих трудах пересмотрел место музыки в системе классификации наук и поместил музыкальное искусство в раздел математики, определив его как особую науку, в которой «изучаются тона с точки зрения их созвучия и несозвучия, а также разделяющие их промежутки времени, с тем чтобы знать, как создаются мелодии». На этой основе музыкальное искусство разделяется на две части. Предметом первой части является понимание природы тонов, а предмет второй части составляют ритмы. Понятия, которые он использует в этом случае, это «таълиф» (гармоника) и «ийкӯ» (ритмика). Он «таълиф» определяет как состояние гармонии и дисгармонии мелодии. «Ийкӯ» изучает временные интервалы между ритмами, которые следуют друг за другом. Здесь в некоторых переводах допускается ошибка, и некоторые важные понятия, используемые Ибн Синой, опускаются. Следуя этим переводам, исследователи учения мыслители тоже оставляют эти моменты вне поля зрения.

Ибн Сина цель и значение «таълиф» и «ийкӯ» видит в создании звука. При постановке данной проблемы Ибн Сина выходит из той ограниченности в понимании природы музыки, в которой до его времени находились его предшественники и даже современники. Как известно,

многие древнегреческие мыслители придерживались в этом отношении того мнения, что музыка и особенно интервалы между ритмами тесно связаны с движениями небесных тел, и тем самым музыкальное искусство располагали рядом с астрономией. Этой концепции придерживался в некоторой степени также и Аль Фараби.

Однако Ибн Сина концептуально вышел из этой ограниченности и заложил основу понимания взаимосвязи природы музыки с человеческой речью. Именно выбор такой линии интерпретации природы музыки сопровождал дальнейшие научные поиски Ибн Сины в исследовании звукового строя человеческой речи. Здесь он опирался также и на стихотворную метрику аруз, которая лучше всего, по его мнению, показывала особенности интонации человеческой речи. Обращение к арузу помогло Ибн Сине показать и фиксировать высоту и длительность звуков. В этом можно убедиться, если посмотреть на шестую главу

Однако Ибн Сина концептуально вышел из этой ограниченности и заложил основу понимания взаимосвязи природы музыки с человеческой речью. Именно выбор такой линии интерпретации природы музыки сопровождал дальнейшие научные поиски Ибн Сины в исследовании звукового строя человеческой речи. Здесь он опирался также и на стихотворную метрику аруз, которая лучше всего, по его мнению, показывала особенности интонации человеческой речи.

трактата «О музыке» из «Книги исцеления». Здесь я хотел бы отметить, что хотя существует много переводов этой части «Исцеления», однако лучшим мне представляется перевод, осуществленный доктором филологических наук, профессором С. Сулаймоновым, одним из лучших знатоков арабского языка в Таджикистане. Имеются в РТ также переводы профессора А. Низомова, однако

передача некоторых оборотов речи Ибн Сины в этой главе у С.Сулаймонова вышли более удачными, так как он очень хорошо владеет арузом и вообще тонкостями переводческого искусства.

Как мы отметили, Ибн Сина, следуя особенностям аруза, обращает внимание на необходимость фиксации в музыке высоты и длительности звуков, что было в его время шагом вперед в исследовании музыкального искусства. Все существовавшие до него концепции в средневековой Европе, наоборот, считали важным фиксировать в исследовании музыкального искусства только высоту звуков.

Однако Ибн Сина концептуально вышел из этой ограниченности и заложил основу понимания взаимосвязи природы музыки с человеческой речью. Именно выбор такой линии интерпретации природы музыки сопровождал дальнейшие научные поиски Ибн Сины в исследовании звукового строя человеческой речи. Здесь он опирался также и на стихотворную метрику аруз, которая лучше всего, по его мнению, показывала особенности интонации человеческой речи.

Такой тонкий анализ наличия взаимосвязи музыки и речи в дальнейшем послужил для Ибн Сина опорой для того, чтобы более уверенно рассматривать и эмоциональное воздействие музыки на самочувствие, здоровье людей. В данной главе он утверждает, что «движение мелодии в сторону высоких звуков порождает чувство гнева, напряженности, а в сторону низких звуков

- ощущение мягкости, покорности, оправдания. Мелодии, которые основаны на непрерывно нисходящих движениях с повторяющимися восхождениями, порождают в душе образ мудрости, пророчества».

Для более глубокого анализа данной проблемы мыслитель обращает внимание на анализ потенциала инструментария теории познания. Оценка и восприятие человеком звуков происходит благодаря чувственному восприятию. Благодаря чувственному восприятию некоторые звуки оказываются приятны, а некоторые неприятны.

Способы воздействия звуков на чувства Ибн Сина связывает со строением музыкальных инструментов и особенностью издаваемых ими звуков. Исходя из этого, он в шестом разделе «Шифо» приводит анализ всех бытующих инструментов с подробным описанием их строения. По его мнению, форма струны инструментов становится причиной низости и высоты тонов: «Низость и высота тонов обусловлены определенными сабабами. Тяжелый сабаб определяется толщиной или тонкостью данной струны. Уровень соотношения между тонами в интервале может быть определен при помощи таких духовных инструментов, таких как мизмар – свирель или най с широкими, близко или далеко расположенными отверстиями и мундштуком». Таким образом, эти суждения свидетельствуют о глубоких не только теоретических, но и практических познаниях мыслителя о музыкальных инструментах Востока.

Ввиду такого вклада, внесенного в теорию музыкального искусства учением Ибн Сины, оно нашло много последователей как на Востоке, так и на Западе. Благодаря такому интересу многие трактаты Ибн Сины стали достоянием и наших современников. Трактаты Ибн Сины по музыкальному искусству имеют важное научное и практическое значение и сегодня.

МЕЛОДИИ, СОЗДАННЫЕ КАРАКАЛПАКСКИМИ БАХСЫ

Аннотация. Мазкур мақолада қорақалпоқ халқ қўшиқ ва мусиқа санъатининг келиб чиқиши манбалари, афсоналари, ижрочилик маҳоратлари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: афсона, мусиқа, бахши, дутар, октава, достон, аламуйнақ.

Аннотация. В данной статье приведены сведения о каракалпакских песнях, мелодиях и легендах.

Ключевые слова: легенда, мелодия, баксы, дутар, октава, эпос, полосатый гриф.

Annotation. In the present article the sources of karakalpak folk songs and musical art, legends, performing skills are viewed.

Key words: legend, melody, bakhsi, dutar, octave, epos, striped neck.

Каракалпакские баксы – это талантливые исполнители песен в сопровождении дутара. Каракалпакские баксы возникли после певцов жырау, так как Аымбет [1.С.34] баксы жил приблизительно в XVIII веке. Опираясь на имеющуюся у нас информацию, появление музыкального инструмента «дутар» мы связываем именно с этим веком.

Происхождение термина «дутар» таково: «дуў» - две, «тар» - инструмент, т.е. двухструнный музыкальный инструмент. Дутар создается двумя методами. Форма двух дутаров одинаковая. Создаются они из многолетнего тутового дерева, которое считается одним из самых прочных. Следует отметить, что каракалпаки один из видов дутара называют «аламойнак», что дословно означает «полосатый гриф», так как мастера музыкальных инструментов украшали гриф дутара костями. На основание дутара также накладывались и укреплялись костяные пластины, что придавало красивый вид инструменту.

Рисунок 1. Дуўтар с полосатым грифом

Ни один из каракалпакских народных праздников и тоев не обходился без музыкантов баксы. Песнями в собственном сопровождении на дутаре баксы поднимали настроение и вселяли радость в людей, присутствующих на торжествах. Музыкальный инструмент «ала мойнак» - дутар, или дутар с полосатым грифом, считается одним из лучших музыкальных инструментов каракалпакского народа. В руках мастера – исполнителя дутар звучит очень чисто, производя красивые на слух мелодии, привлекающие к себе внимание слушателей. На таком дутаре складывали мелодии и пели различные песни такие известные баксы, как Ахымбет, Гарпнияз, Арзы, Кутым, Муса, Еденбай, Отеп, Жуманияз, Есжан, Жапак и другие.

«Мухаллес»

Раньше эти мелодии назывались «Мухаллес» [2.С.57]. В последнее время термин «мухаммес» был преобразован в «мухаллес». Мелодии «Мухаллес» баксы считали самыми лучшими, мелодичными и содержательными.

Известные баксы начинали свои выступления на тожествах именно «мухаллес», потом переходили к другим мелодиям и песням, а в заключение исполняли Эпос. В репертуаре каракалпакских баксы было много разнообразных мелодий мухаллес.

Среди них «Хауж мухаллес», «Ауезим мухаллес», «Кептер мухаллес», «Ай алип мухаллес», «Бармекен мухаллес», «Нигарим мухаллес», «Серпер мухаллес», «Терме мухаллес», «Зийуар мухаллес», «Саудигим мухаллес» и многие другие.

Сейчас баксы перед исполнением своих песен также исполняют эти мелодии.

«Нама басы». «Заглавная мелодия»

Исходя из информации об известных баксы, можно утверждать, что эта мелодия исполнялась самой первой на больших торжествах и народных гуляниях. Этот порядок

Мелодия «Нама басы»

Проиграв на дутаре эту мелодию, переходили к сборнику песен, а затем исполняли уже обозначенный эпос. «Заглавная мелодия» состоит из трех частей и построена на лирических мотивах. Эта мелодия требует от исполнителя большого мастерства и высокого исполнительского таланта. Поэтому «Заглавную мелодию» могли исполнять опытные музыканты, хорошо знающие основы музыкального искусства, баксы, виртуозно играющие на дутаре.

Эта мелодия сохранилась в памяти народа, передаваясь из поколения в поколение. Хан Хивы, собрав всех баксы, решил устроить соревнование на мастерство исполнения. На них был вызван и каракалпакский баксы Ахымбет. Собранные баксы исполнили торжественные песни, восхвалявшие достоинства хана. Ахымбет также исполнил песню во хвалу хана. Все были восхищены мастерством его исполнения, силой его ума. В заключение хан одарил всех баксы, а Ахымбету преподнес стройного коня с поясом. Говорят, что баксы тут же взял дутар и исполнил мелодию «Ала қайыс».

«Сийперде»

Судя по историческим источникам, мелодия создана Арзы баксы. Когда Арзы баксы заканчивал Хивинское медресе, другие выпускники дарили мулле, который обучал их, различные подарки, а он, преклонив колени перед муллой, сказал, что у него нет особых подарков, и три раза исполнил мелодию «Сыйперде».

«Сый» уважение, «перде» - 12 октав дутара, а значит – уважение к октавам дутара. В последнее время «сыйперде» стали называть «си перде»

3. «Сый»-уважение, «перде»-12 октав дутара, а значит-уважение к октавам дутара. В последнее время

«Алақайыс»

Эта мелодия сохранилась в памяти народа, передаваясь из поколения в поколение. Хан Хивы, собрав всех баксы, решил устроить соревнование на мастерство исполнения. На них был вызван и каракалпакский баксы Ахымбет. Собранные баксы исполнили торжественные песни, восхвалявшие достоинства хана. Ахымбет также исполнил песню во хвалу хана. Все были восхищены мастерством его исполнения, силой его ума. В заключение хан одарил всех баксы, а Ахымбету преподнес стройного коня с поясом. Говорят, что баксы тут же взял дутар и исполнил мелодию «Ала қайыс».

Мелодия «Ала қайыс» («Полосатый пояс») была записана методом «Ритмы мухаллес» размером 7/8 такта. В этом ритме исполняются многие каракалпакские народные мелодии, тексты которых состоят из 14-15 строф по 5 рядов. Встречаются и 4-х рядные тексты песен из 11 строф. Известный народный поэт Ибрагим Юсупов исполняет стихи в ритме, основанном на полученной информации об Ахымбете баксы (газета «Кызыл Каракалпакстан» от 28 июня 1956 года), где дается подробная информация об Ахымбете баксы. Существует легенда, что хивинский хан собрал всех известных баксы, жырау и музыкантов. Был вызван и Ахымбет баксы. Он исполнил мелодию «Шруан» лучше, чем придворный баксы по имени Танбур.

Хан, разозлившись на своих исполнителей, три дня подряд заставлял петь Ахымбета. Для того, чтобы сорвать его голос, хан дал ему испить воду из чилима. Однако, разгадав намерения хана, Ахымбет незаметно вылил воду за пазуху. Разгневанный хан положил перед судьей книгу Махтумкулы, сказав тому, чтоб дал ему знать, если Ахымбет ошибется. Но тот и это испытание выдержал с достоинством.

Тогда хан спросил у Ахымбета: «Каково будет твое

желание?» На что он ответил: «У меня есть только одно желание, достойный хан, чтобы с этих пор вы не видели меня, а я не видел вас». Говорят, что после этого хан подарил Ахымбету коня, украшенного полосатым поясом, а мелодия «Алакайыс» («Полосатый пояс») была создана им после этих событий».

«Муса сен яры»

Это одна из мелодий, написанных Муса баксы. На одном большом торжестве Муса баксы, стройный, красивый джигит с сильным голосом, пел, мастерский аккомпанируя себе на дутаре, и влюбился в одну из девушек слушавших его выступление [2.С.23].

Эта девушка, встав и подойдя к Мусе, сидевшему среди слушателей, вытерла платочком пот с его лба. Мусса поняв, что и девушка полюбила его, теперь все свое внимание стал обращать на нее. Под впечатлением этого чувства он пишет мелодию «Если будешь ты моей любимой». После этого эта мелодия стала называться «Муса-ты влюбился».

Искусство, музыкальная культура нашего народа не стоят на одном месте, а постоянно обновляются, обогащаются, всесторонне совершенствуются, развиваются в соответствии с велением времени, удовлетворяя духовные потребности людей.

Известные каракалпакские бахсы Ахымбет, Муўса, Еденбай, Байнияз, Шерназар, Артық, Арзы, Бердақ

бахсы, Хўрлиман қыз бақсы, Қаражан, Қурбанияз, Ешан, Жапақ, Генжебай [4.С.43] и многие другие заняли достойное место в истории искусства и культуры Каракалпакстана. Исполнение ими песен, мелодий

Эта мелодия сохранилась в памяти народа, передаваясь из поколения в поколение. Хан Хивы, собрав всех баксы, решил устроить соревнование на мастерство исполнения. На них был вызван и каракалпакский баксы Ахымбет. Собранные баксы исполнили торжественные песни, восхвалявшие достоинства хана. Ахымбет также исполнил песню во хвалу хана. Все были восхищены мастерством его исполнения, силой его ума. В заключение хан одарил всех баксы, а Ахымбету преподнес стройного коня с поясом. Говорят, что баксы тут же взял дутар и исполнил мелодию «Ала қайыс».

на дутаре, эпосы будут из поколения в поколение передаваться, оставаясь навечно в памяти народной. Все это, безусловно, будет оказывать благотворное влияние на рост и формирование талантливой молодежи, проявляющих серьезный интерес к музыкальному искусству, песенному исполнению, искусству бахсы. И такой одаренной, талантливой молодежи у нас немало.

Список литературы

1. Айымбетов К. Халык даналығы. – Нукус: «Каракалпакстан». 1988.
2. Алланазаров Д. Каракалпакские мелодии. – Нукус: «Билим», 2004.
3. Адамбаева Т. Дореволюционная каракалпакская музыка. – Нукус: «Каракалпакстан», 1976.
4. Алимов А, Адамбаева Т, Турдымуратов Ж. Хазрети сазгер. – Нукус: «Билим», 2004.

ШАРҚ МУСИҚАСИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ

Аннотация. Ушбу мақолада шарқ мусиқаси тарихининг қадимги юнон санъати билан боғлиқлиги ҳақида фактик маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Шарқ мусиқаси, чолғу, миллий мусиқа санъати, созанда, зарб, куй, оҳанг, санъаткор, юнон антик маданияти.

Аннотация. В данной статье изложены некоторые факты из истории возникновения восточной музыки и её взаимосвязь с искусством музыки древней Греции.

Ключевые слова: восточная музыка, музыкальный инструмент, национальное музыкальное искусство, музыкант, удар, мелодия, тон, артист, греческая античная культура.

Annotation. This article outlines some facts from the history of the origin of Oriental music and its relationship with the art of music of ancient Greece.

Key words: oriental music, musical instrument, national musical art, musician, punch, melody, tone, artist, Greek ancient culture.

Мусиқа – қалбнинг меҳроби. Унинг таъсир кучи ҳар қандай таъсирлардан қудратлироқ. На хорижий, на миллий аталмиш қурама куй-қўшиқлар таъсирига тушиб қолган ўспиринни ортга қайтариш, миллий мусиқа санъатига бошлаб келиш жуда-жуда қийиндир.

Бугунги кунда мусиқа тарихи, айниқса, миллатимиз мусиқаси илдизларини очиш, мусиқа чолғу асбоблари қачон, қаерда, ким томонидан яратилганлигини ёш мусиқашунос олимларга, бастакорларга, хонанда, созандаларга дастуруламал қилиб кўрсатиш биз – катта

нинг чеварасидан бошланган мусиқа илмини ва даврлар оша яратилиб келинган мусиқа чолғуларини билишимиз ва кенг халқ оммасига тарғиб қилишимиз даркор. Бу ўта кўп меҳнат талаб қилинадиган ишда оммавий-ахборот воситалари, вақтли нашрлар, радиотелевидение ижодкорлари қатнашмоғи, санъатшунос олимлар, адабиёт аҳли, тарихчиларимиз сарбонликни қўлга олмоқлари даркор.

Пойтахтимизда фаолият кўрсатаётган Шарқшунослик илмий текшириш институтининг форс, арабшунос олимлари бу эзгу ишда кўмаклашмоқлари даркор.

Бу илмий ишни бир олим қила олмайди. Бу иш кўпчиликнинг кўмагига мунтазирдир. Чунки “Авесто” энг қадимий китоб саналса, ундан олдин Нуҳ пайғамбар набиралари бу иш билан шуғулланганлиги маълум бўлмоқда.

Биз “Авесто”дан мисоллар келтиришимизга сабаб “Авесто” зардуштийлик динининг муқаддас китоби саналиб, у Марказий Осиё, Эрон ва Озарбайжонда кенг тарқалди. Уни келиб чиқиш жойи ҳақида икки хил қараш мавжуд. Ушбу қарашларнинг ёқловчилари зардуштийлик дини Мидиядан тарқалган дейишади ва Фарбий назария номи билан юритилади, иккинчи қараш вакиллари Марказий Осиёда пайдо бўлган дейишиб, Шарқий назария номи билан ўз фикрларини ҳимоя қилишади ва уларнинг қарашларини кўплаб шарқшунос олимлар қўллаб-қувватлашади.

Шарқ олимлари, алломалари, мутафаккирларининг

Шарқ олимлари, алломалари, мутафаккирларининг асарларида, мунаққидларнинг китобларида юнон тарихчилари, мутафаккирлари, мусиқашунос олимлари, бастакорларининг номлари тилга олинади. Бугунги кунда ҳам мусиқа соҳасида ижод қилаётганлар ана шу тилсимотга мурожаат қилишади-ю, унинг асл моҳияти, юнон мусиқаси бизга қандай таъсир кучини ўтказди-ю, ўтказган бўлса бизлар уларга нима бердик, деган саволни жавобсиз, очиқлигича қолдириб келишмоқда.

авлоднинг бурчи, вазифаси бўлмоғи керак. Чунки ўтмишни билмай туриб қилинган ҳаракатлар албатта бир хатоликни олдимизга кўндаланг қилиб кўяди. Ёзувчи Исматуллоҳ Мўъжизий айтганларидек, Нуҳ пайғамбар-

асарларида, мунаққидларнинг китобларида юнон тарихчилари, мутафаккирлари, мусиқашунос олимлари, бастакорларининг номлари тилга олинади. Бугунги кунда ҳам мусиқа соҳасида ижод қилаётганлар ана шу тилсимотга мурожаат қилишади-ю, унинг асл моҳияти, юнон мусиқаси бизга қандай таъсир кучини ўтказди-ю, ўтказган бўлса бизлар уларга нима бердик, деган саволни жавобсиз, очиқлигича қолдириб келишмоқда.

Биз нега, айнан юнон мусиқасига юз бурдик? Ёки бу халқ билан бизнинг менталитетимизда, урф-одатларимизда, тарихан келиб чиқишимизда ва бошқа томонларимизда яқин томонлар борми?.. Ё Александр Македонский босқини оқибатида бу халқлар бир-бири билан қоришиб кетганмикан?

Қайси бир йили Грецияда бўлиб ўтган олимпиада ўйинларида, уларнинг миллий либосларига нигоҳ ташлаб, ўзимизнинг тоғлик халқларнинг жамалаklarини, Сурхондарёнинг Бойсун тумани фольклор ансамбли либосларига ўхшаш либосларни кўрганимда ҳайратга тушгандим. Бугун мусиқа тарихи билан боғлиқ китобларни варақлаб, мусиқамиз тарихи, тараққиётига ҳам уларнинг таъсир кучи бўлганлигини билиб, ушбу масалани санъатшунос олимларимиз, мунаққидларимиз, бастакорларимиз олдига бир савол сифатида ташламоқчимиз. Балки биргаликда бу тарихий жараён натижаларига жавоб топармиз.

Ушбу саволларга аниқлик киритиб, фикрлашимиз ҳам осон кечиши учун турли асарлардан парчалар келтириб ўтишни жоиз деб билдик. Зотан, юнон мусиқаси санъатини она юртимиз мусиқасига қанчалар таъсир этганини ана шундай далиллар орқали билиб оламиз.

Илмнинг бирон соҳаси ривожига бошқа халқ илм-фанининг таъсири ҳақида сўз кетганда, тарихий маълумотлар, айниқса, археологик топилмалар муҳим далил бўлиб хизмат қилади. Юнон мусиқа санъатининг қадим юртимиз мусиқасига таъсири ҳақида сўз юритар эканмиз, ҳозирги Сурхондарё ҳудудидан топилган сўнги антик даврга – милодий I–II асрларга оид қадимий ашёларга мурожаат этамиз. Ўзбекистоннинг машҳур олимлари Г.А.Пугаченкова ва Л.И.Ремпел ана шу ўлкадаги антик давр амалий санъатини ўрганиб, мусиқачилар ва мусиқа асбобларининг суратини ўзларининг китобида тақдим қилган эдилар [2. –Б.25]. Ана шу суратлар орасида арфа чалаётган аёл, торли мусиқа асбоби (лютня) чалаётган аёл ва мусиқачилар гуруҳи, торли мусиқа асбоби чалаётган аёл суратлари бор.

Юнон антик маданиятига мансуб мазкур мусиқачилар қўлларидаги торли асбоблар кейинги даврдаги арфа, рубоб, тор каби мусиқа асбобларига жуда ўхшаб

кетади. Шунингдек, бу китобдаги яна бир арфачи аёл тасвири солинган девор сурати ҳам антик санъат санъати юртимизда мусиқа маданиятининг ривожига катта ҳисса қўшганидан далолат беради.

Энди ўқувчиларимиз эътиборига ўрта асрлардаги мусиқа илмига ҳисса қўшган улўф алломаларимизнинг баъзилари ҳақида маълумотни ҳавола қиламиз.

Тоҳир Абутаййибий – IX–X асрларда яшаб ижод қилган, етук мусиқашунос, Сомонийлар даври мусиқа илмининг буюк донишманди, ёшлигиданоқ мусиқа илмини чуқур эгаллаган шахс.

У қадимги юнон донишмандлари Арасту, Афлотун, Никомах Батлимус ва Пифагорларнинг таълимотларини

Юнон антик маданиятига мансуб мазкур мусиқачилар қўлларидаги торли асбоблар кейинги даврдаги арфа, рубоб, тор каби мусиқа асбобларига жуда ўхшаб кетади. Шунингдек, бу китобдаги яна бир арфачи аёл тасвири солинган девор сурати ҳам антик санъат санъати юртимизда мусиқа маданиятининг ривожига катта ҳисса қўшганидан далолат беради.

чуқур ўрганади, уларнинг мусиқага доир асарларига шарҳлар ёзади. Айримларини араб тилига таржима қилади. Ўзи мусиқа назариясига оид “Китоб-ул-одоб ул ғиноъ”, “Китоб-финағам” (“Қўшиқларга оид китоб”) лар яратади. У мазкур асарларида мусиқага илм ва санъат сифатида баҳо бериб, ўз нуқтаи назарини илгари суради, соз ва овознинг киши руҳиятига таъсирини асослаб беради.

Тоҳир Абутаййибий Афлотуннинг “Мусиқа қонунлари” асарини мукаммал таржима этганлигини Ибн Усабия “Уюн-ул-анбаъ” китобида, Ибн Нодим эса “Фихрист ул-улум” асарида қайд этганлар. Худди шунингдек, IX–X асрларда умргузаронлик қилган Абулаббос Бахтиёрнинг ижоди хусусида шундай маълумотлар бор:

“Абулаббос Меҳтар Барбат созининг моҳир ижрочиси сифатида Сомонийлар даврида катта шуҳрат қозонади. У Бухорода мусиқа мактабини очиб, ўзи мусиқа назарияси ва амалиёти илмидан ёшларга сабоқ беради. Абулаббос Мутриб мактаб талабалари учун мусиқа назарияси фанидан қатор дарсликлар яратди. Шунингдек, юнон олимлари Птоломей ва Евклидларнинг

“Ритмика”, “Муסיқа қонунлари” каби йирик асарларини таржима қилиб, мактаб дастурига киритади. Унинг бу асарларидан кейинчалик Ибн Сино ва Абу Наср Фаробийлар ўз рисоаларини ёзишда фойдаланадилар” [3, -Б.6-7].

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Муסיқашунос олимларимиз биздан олдин ўтган олим, мутафаккирларимиз ёзиб қолдирган маълумотларда юнон олимларининг асарлари шарқ халқлари маданиятида, санъатида ижобий роль ўйнагани хусусидаги қилинган фикрлардан хулоса қилганда, буюк саркарда Александр Македонский сиймоси гавдаланади. Илк давлатчилик пайдо бўлиб, шаҳарлар вужудга келиб, маданият, маърифат, санъат ривожланиб Македония давлати вужудга келган юртдан чиққан Александр Македонский жуда кўплаб мамлакатларни босиб олди ва ўша юртларда бошқарувни қўлга олиш учун ўзининг аскарларини қолдириб кетди. Йиллар, асрлар ўтиб улар ерлик аҳоли билан қўшилиб дунёга келган авлодларда македон ва ерлик аҳолининг қони бор эди. Икки миллатдан пайдо бўлган фарзандларда албатта ўзга бир қон, аждодларидан суяк суриб келаётган урф-одатлари, оиладаги тарбия, тарих, маданият, санъатга бўлган қарашлари отоналари тарбияси орқали ўтиши табиий ҳол. Балки ана шу тарихий жараён Шарқ халқларига юнон адабиёти, санъати, тарихи, фалсафий курашлари билан таъсир қилгандир?

Юнон санъатининг Шарқ муסיқа санъатига таъсири ва бу борада Александр Македонскийнинг роли ҳақида гап кетар экан, унинг санъатга муносабати ҳақида бир далилни келтириб ўтишни лозим топдим.

Александр ҳали ёш болалигидаёқ унинг феъл-атворида бўлғуси машхур жаҳонгир инсон ифодаланиб турар экан. Унинг романтик кайфияти – соғлом рационализм билан, севги эҳтиёжи қатъиятлилиги, жанговарлиги ва зўравонликка мойиллиги билан бирга яшар эди. Кунларнинг бирида у буюк Тимотийнинг ҳарбий қўшиғини тинглаб бўлиши биланоқ, қиличини яланғочлаб, жангга шай ҳолатда тайёр бўлган экан [4, -Б.67]. Дарвоқе, Тимотий милотдан олдинги V–IV асрларда Кичик Осиёнинг Милат шаҳрида яшаган бўлиб, ҳарбий мазмундаги қўшиқлари ва дифирамблари билан машхур эди. Александр Македонский қўшиқдан бунчалик таъсирлангани шуни далиллайдики, қўшиқ ва муסיқа инсон руҳиятига бир зумда таъсир этиб, унинг фаолиятини ўзгартириб юборишга қодир экан.

Шу ўринда юнонлар билан заминимизнинг қадимий аҳолиси ўртасидаги маданий алоқаларга оид яна бир далилни келтириш ўринлидир:

Юнон-Бақтрия давлати (милотдан олдинги 256-75 йилларда яшаган) даврида ҳар хил юнон халқлари Бақтрия худудига кириб келди. Бақтрия давлати Ўзбекистоннинг

ҳозирги Сурхондарё вилояти худудини ҳам ўз ичига олган эди. Юнонлар бу давлат худудига кириб, ўрнашиб олганлари учун, илмда юнон-Бақтрия давлати деган ном билан юритилади. Юнон-Бақтрия давлати худудидан топилган суратлар ҳар хил этник жараёнлар маданияти бирлашиб кетганидан далолат беради. Бу давлат худудидан юнон илоҳлари тасвирига топинувчилар акс этган сурат бор. Суратдаги одамлар маҳаллий оташпарастрлар бўлиб, ўзларининг илоҳига юнон илоҳига топингандай ибодат қилиб топинганлар. Бу – маданий таъсирнинг энг жонли намуналаридир. Шу тариқа маҳаллий оташпарастрлар юнон услубига оид тимсоллар яратдилар ва юнон маданияти ва санъатини мезон қилиб олдилар. Айна пайтда маҳаллий оташпарастрлар юнон илоҳларининг суратини ибодатхоналар деворларида тасвирлаш билан чекланиб қолмай, юнон Бақтрия давлати пулига ҳам туширилди [1, -Б.55].

Олимлардан бири ёзади: “Шуни таъкидлаш керакки, муסיқага оид илми таълиф (нағма, жинс, тамъ) ва илмий ийқоъ (вазн) масалаларини тадқиқ этишда Шарқ олимлари қадимги дунё назариётчилари, жумладан Пифагор ва унинг давомчилари қолдирган илмий меросга ижодий ёндашган эдилар. Бунда асосан, юнонларнинг муסיқий нағмаларни сонли нисбатларда ўрганиш (ифода этиш) усуллари инobatга олинган. Пировардида эса, мумтоз мақом санъатининг илмий-назарий ҳамда фалсафий-семантик асосларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга бўлган илмий пойдевор ҳозирланди. Шу пойдевор негизида XIII асрда “Ўн икки мақом”, XVIII асрда эса “Шошмақом” тизими пайдо бўлди”.

Хулоса қилиб айтганда, “Ўн икки мақом”нинг пайдо бўлишида ҳам юнон санъатининг таъсир кучи борлиги сезилади. Агар Шарқ муסיқасига юнон муסיқашунос олимларининг таъсир кучи шунчалар кўламли бўлган экан, ўша таъсир ҳақидаги адабиётларни топиб, таржима қилиб, юнон ва Шарқ муסיқасининг бир-бири билан боғланган томонларини содда, халқ тушунадиган тилда ёш муסיқашунос олимларга, бастакорларга, ҳофизу созандаларга етказсак, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Биз ҳозир ёзилаётган илмий мақолалар, рисоаларда юнон классикларининг асарлари номини келтиряпмиз, улардан таъсирланганлигимизни айтаяпмиз, аммо қандай таъсир қилди, биз улардан нималарни олдиғу, эвазига нима бердик, деган савол муаллақлигича қолмоқда.

Ҳамма замонларда ҳам ҳар бир мамлакатнинг уйғониш даври, тараққиёти юксакликка эришган даври бўлган. Машхур тарихчи Геродот, милотдан олдинги IV асрда яшаган Афина нотиғи, сиёсий арбоби Эсхил, милотдан олдинги 525–456 йилларда яшаб ижод қилган

қадимги юнон драматурги Эсхил, VI–V асрларда яшаган юнон масалчиси Эзоп, VII–VI асрларда яшаган юнон шоири, файласуфи Хилон, милoddан олдинги VI асрда яшаб, ижод қилган қадимги юнон шоири Флогнит, милoddан олдинги III асрда яшаган қадимги юнон шоири – Феоокрит, тахминан 625–547 йилларда яшаган қадимги юнон материалист файласуфи, 372–287 йилларда яшаган Фалес, юнон файласуфи, яшаган Теофраст (ёки Феофраст)лардан ўрганамиз.

Қадимги юнон файласуфи Суқрот (469–399) милoddан тахминан 496–406 йилларда яшаб ижод қилган қадимги юнон дараматурги – Софокл, 480–411 йилларда яшаган қадимги юнон файласуфлари Архилох, Архимед, Никомах, Псевдо-Евклид ва бошқа кўплаб қадимги юнон олимлари, мутафаккирлари, файласуфлари, шоирлари, драматургларининг номлари биздан олдин ўтган санъатшунос олимларнинг рисоаларида келтириб ўтилган. Бу юнон олимлари нафақат санъат, балки математика, фалсафа, физика каби кўплаб бошқа илмларнинг ҳам асосчиси бўлганлиги эътироф этилади.

Шу ўринда қадимги юнон файласуфлари, шоир, дараматургларининг фикрларидан ҳам парчалар келтиришни лозим деб топдик. Чунки уларнинг фикрлари ҳамон ўзининг қадр-қимматини йўқотгани йўқ. Ўқувчи бизни маъзур тутсин, оз бўлса-да, қадимги юнон мутафаккирларининг фикрини билиш, илмимиз оламни бойитса бойитади, аммо маънавий камбағаллашиб қолмаймиз. Шу билан бир қаторда, улар ҳақида озми-кўпми маълумотга ҳам эга бўламиз. Қолаверса, уларнинг фикр-қарашлари мусиқа илмига ҳам бевосита алоқадордир.

Мана, уларнинг одам, одамийлик ҳақидаги фикрлари:

“Инсон учун хизмат қилмаган тафаккур ниҳоятда даҳшатлидир”, дейди қадимги юнон файласуфи, қомусий олим Арасту. У яна “Ахлоқли киши ҳатто ўз ҳаётидан айрилган тақдирида ҳам, дўстлари ва ватани учун кўп ишларни қилади”, “Ахлоқий фазилатлар одамнинг ниятида акс этади” деган фикрларни айтиб ўтган эди. Қадимги юнон материалист файласуфи Демокрит “Бир ўзинг ҳоли қолганда ҳам бадхоҳ ишга қўл урма, ёмон сўз айтма. Бошқаларга қараганда ўз-ўзингдан кўпроқ истиҳола қилишни ўрган”, “Уятли иш қилувчи аввало

ўзидан уялиши керак” деган фалсафий фикрларни айтса, қадимги юнон идеалист файласуфи Суқрот “Ўзаллик – бу қисқа муддат ҳокимлик қиладиган қироличадир” дейди. Афлотун эса “Вақт ҳамма нарсага ўз таъсирини ўтказди; йилларнинг поёнсиз ҳалқаси номни ҳам, қиёфани ҳам, феъл-атворни, ҳатто тақдирни ҳам ўзгартира олади” деган улуғ гапни айтади.

Қадимги юнон файласуфи Суқрот (469–399) милoddан тахминан 496–406 йилларда яшаб ижод қилган қадимги юнон дараматурги – Софокл, 480–411 йилларда яшаган қадимги юнон файласуфлари Архилох, Архимед, Никомах, Псевдо-Евклид ва бошқа кўплаб қадимги юнон олимлари, мутафаккирлари, файласуфлари, шоирлари, драматургларининг номлари биздан олдин ўтган санъатшунос олимларнинг рисоаларида келтириб ўтилган. Бу юнон олимлари нафақат санъат, балки математика, фалсафа, физика каби кўплаб бошқа илмларнинг ҳам асосчиси бўлганлиги эътироф этилади.

Қадимги юнон олимлари, мутафаккирлари ижодидан минглаб бундай ҳаётий, ханжар тигидай чархланган сўзларни мисол қилиб келтириш мумкин. Чунки улар ўлмас, ўчмас фикрларни биздан олдин айтганлар. Шу боис қайси олимнинг асарларига юз тутманг, юнон мутафаккирларининг афоризмга айланган фикрлари, қарашларини ўқийсиз. Заминимиздан етишиб чиққан буюк олимларнинг фикрлари эса шу қарашларнинг давомидир.

Ҳар қандай давр ўзининг буюк даҳоларини яратгани каби, XIV–XVI аср ҳам Шарқ халқларининг санъат оламидаги тараққиёт босқичи бўлиб қолди. Ушбу даврда санъат асарларидан ташқари, кўплаб мусиқа чолғу асбоблари ҳам яратилди. Санъат назариясига бағишлаб яратилган илмий китоблар халқнинг маънавий мулкига айланиб борди. Шунингдек, бу ўтган асрдаги санъат аҳли, уларнинг куй-қўшиқларини, янги яратилган мусиқа чолғуларининг тарихини элга ошкор қилиш учун қулай давр бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдурахмонов М., Раҳмонов Н. Маданиятшунослик. Ўқув кўлланма, тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи нашри. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. –Тошкент: 2015.
2. Пугаченкова Г.А., Ремпел Л.И. История искусств Узбекистана. С древнейших времен до середины девятнадцатого века. –Москва: Искусство, 1965.
3. Тўраев Ф. Бухоро муганнийлари. –Тошкент: Фан, 2009.
4. Шахермайр Ф. Александр Македонский. –Москва: Терра-Книжный клуб, 1999.

НАМАНГАН ЯЛЛАЧИЛИК САНЪАТИ

Аннотация. Яллачиликда юқори касбий маҳорат ҳосил қилган бу ижодкор-аёллар халқ айтимларини ўз услубларига мослаб куйлаш билан бирга ўзлари ҳам турли мавзуларда тўқиган ялла ва лапарлари билан бисотларини бойитиб борганлар. Улар ўз даврларидаги ижтимоий ҳаётда ва ён-атрофларида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга синчков назар билан қараб, ўзларининг муносабатларини қўшиқ, ашула ва яллалари орқали билдирганлар. Шундай кузатувларларнинг натижаси сифатида, масалан, эркакларнинг турфа қилиқлари, уларнинг хотин-қизларга гап отишлари ҳажв қилинган яллалар, шунингдек, баъзи аёлларнинг хулқ-атворлари акс этган айтимлар ижод этилган.

Калит сўзлар: ялла, ашула, лапар, қўшиқ, анъана, маросим, оҳанг, ижрочи.

Аннотация. Эти мастерицы народного музыкального творчества, достигшие высокого профессионального мастерства исполнения ялла и ляпаров, не только исполняли их на различных обрядовых и свадебных торжествах, приспособлявая к своей манере исполнения, не только донесли до нас богатое музыкальное наследие наших предков, но и обогатили свой репертуар за счет созданных ими новых ялла и ляпаров на различные темы. Они внимательно наблюдали за событиями современной им общественной жизни, воспринимали их чутким женским сердцем и выражали свое отношение к ним посредством созданных кушик, ашула и ялла. В результате таких наблюдений рождались ялла, в которых весело и с юмором подвергались критике отдельные проделки мужчин, высмеивались их волокитство, чванство, также не оставались в стороне проделки самих женщин.

Ключевые слова: ялла, ашула, лапар, кушик, традиции, церемонии, мелодия, исполнитель.

Annotation. These masters of folk music who have reached high professional skill of performance yalla and lapar, not only performed them at various ritual and celebrations, adapting to their style of performance, not only brought us the rich musical heritage of our ancestors, but also enriched its repertoire by established their new ylla and lapar on various topics. They closely watched the events in contemporary public life, took their sensitive female heart, and expressed their attitude to them, through created qo'shiq, ashula and yalla. As a result of these observations there was born yalla, where with fun and humor were criticized certain scactions of the men derided their velocista, arrogance, also not remained aloof tricks of the women themselves.

Key words: yalla, ashula, lapar, sing, song, traditional, ceremony, melody, perfomence.

Узоқ ўтмиш осори-атиқалари, маданий ёдгорликлари ва ёзма манбаларидан маълум бўладики, “қадимий туркларда аёлларнинг ижтимоий ва сиёсий мавқелари юксак даражада бўлган [1.Б.94]. Айниқса аёл мусиқачиларнинг жамиятдаги алоҳида нуфузи эътиборни ўзига тортади. Жумладан, олис ўтмишда узун кўйлак ва либос кийган, бошларига эса рўмол тортган ифбатли аёл-мусиқачилар санъатнинг юксак тимсоли, диний маросимларнинг ўзига хос рамзи ва турли топиниш-эътиқодларнинг санамлари ўлароқ эъзозланганлар [4.Б.17]. Бунга бир қатор археологик топилмалар – бодомкўз созанда ва хонанда аёлларнинг тасвирлари акс этган терракота ҳайкалчалари ва деворий суратлар ашёвий далил бўлиши мумкин. Кушон подшолиги (милодий I–IV а.)га оид моддий-маданий ёдгорлик – Термиз худудига яқин Айритом кўҳна шаҳар харобаларидан топилган машҳур тоштахта (Айритом фризи) асосида ўша даврдаги аёл санъаткорлар мусиқачилар ансамблида етакчилик қилганлигини англаш мумкин.

Наманган вилоятида ҳам узоқ ўтмишга оид маданият масканлари бисёр. Бу худудларда олиб борилган кўплаб археологик изланишлар натижасида қадимги маданият ўчоқлари бўлган Чуст, Мунчоқтепа, Косон каби кўҳна шаҳарлар аниқланган. Жумладан, Академик А. Асқаров раҳбарлигидаги археологлар Поп туманида жойлашган кўҳна Мунчоқтепа шаҳри сағаналарини ўрганиш орқали қадимги аждодларнинг ипак, пахта ва жундан тайёрланган кийим-кечаклари, турмуш тарзи, меҳнат қуроллари ва анжомлари ҳақида қимматли маълумотларни қўлга киритганлар. Бу ўринда мусиқачи ёнидан чиққан 1500 йил аввалги қўшна ҳозирда маълум шу чолғудан деярли фарқ қилмаслиги эътиборлидир [16.Б.12].

Ушбу маълумотни ҳамда юқорида тавсиф этилган Айритом ёдгорлигини инобатга олиб, бу худудлардаги аёлларнинг мусиқий ижоди касбий санъат даражасига етган, деган хулосаларга келиш мумкин. Наманган вилоятида жойлашган қадимий маданият ўчоқларидан яна бири – Косон шаҳридир. Манбаларда қайд қилини-

шича, Косон милоддан аввалги I асрда Кушонлар салтанатининг пойтахти бўлган [14.Б.659].

Наманган вилояти ҳудудларидаги маҳаллий аҳолининг қадимги даврларга оид ижтимоий-маданий ҳаётида йил фасллари ва меҳнат жараёнларига доир “Лола байрами”, “Наврўз байрами”, “Гуллар байрами”, “Ҳосил байрами” сингари оммавий байрам ҳамда оилавий тўй маросимларини ўтказиш анъанавий тус олган эди. Мутахассисларнинг фикрига кўра, қадимий байрам ва турли маросимларни ўтказишда шеърят (сўз), мусиқа ва ўйин (рақс) унсурларини ўзида муштарак этган бадий синкретизм учлиги муҳим ўрин тутган. Табиийки, бундай тадбирларда аёлларнинг ижодкорлик ва ижрочилик истеъдодлари кенг намоён бўлиб келган. Бу хулосага келишимизда бизгача етиб келган асрий анъаналар, қолаверса, атоқли венгер композитори ва халқ ижодиётининг чуқур билимдони Бела Бартокнинг қуйидаги теран кузатувлари ҳам маълум асос беради: “Умуман шуни таъкидлаш керакки, аёллар эркакларга нисбатан кўп қўшиқ биладилар ва уларни тўғрироқ куйлайдилар... Чунки, узоқ ўтмишда маълум урф-одат ва халқ маросимлари билан боғлиқ (масалан, тўй қўшиқлари, йиғи-йўқлов) айтимларни ижро этиш фақат аёл ва қизлар зиммасида бўлган” [1.Б.15].

Қадимдан келатган шундай маросим қўшиқлари қаторига “Ёр-ёр”ларни киритиш мумкин. Чунки, аёллар қалбида муқаддас туйғулар билан уйғун бундай айтимлар, “Алла” ва “Йиғи” сингари, “ўзбек аёллари ҳаётининг ажралмас қисми ҳисобланган” [9.Б.18]. Узоқ даврлардан бугунги кунгача ўз қийматини йўқотмай келатган “Ёр-ёр”лар бизга аён бўлган аёллар оҳанг лугати, шу жумладан, яллагичлик санъати оҳанглар тизимининг туб негизини ташкил этганлиги билан алоҳида аҳамиятлидир.

Қадимдан келатган шўх ўйинли айтимлар янги мазмун билан қайта жонланиб, ҳозирда маълум лапар ва ялла жанрлари кўринишида узил-кесил шаклланган. Аёлларнинг табиати ва ички оламини ифода этувчи ичкари маданиятига хос шу каби мусиқий жанрлар “Хотин оши”, “Юз очди”, “Бешик тўйи”, “Никоҳ тўйи” ва бошқа маросим ва байрамларнинг мароқли ўтишини таъминлаган. Бунга, масалан, Наманган вилоятида қарор топган кўп асрлик оилавий маросимлар ёрқин мисолдир.

Ижтимоий-маданий ҳаётнинг бу кўринишларида хотин-қизлар ижодкорлик анъаналарининг асрлар давомида ривожланиб бориши аёллар орасидан касбий мусиқачилар етишиб чиқиши учун ҳам муҳим замин бўлган. Шу билан бирга аёллар ижодининг касбийлик даражасида қарор топиши турли тарихий даврларда

юзага келган салтанатлар, халифа ва хонларнинг сарой маданиятлари муҳити билан боғлиқ амалга ошган эди. Хусусан, соҳибқирон Амир Темур ва унинг ворислари саройларида аёл санъаткорларнинг фаолият кўрсатишлари учун қулай имкониятлар мавжуд бўлган. Манбаларда келтирилишича, улў соҳибқирон саройида эркак санъаткорлар билан бир қаторда рақоса, созанда ва хонанда аёллар ҳам ўз истеъдодларини кўрсатишларига изн берилган. Бу истеъдод соҳибалари яллагичлар каби дойра чертиш, куйлаш ва рақсга тушиш санъатларидан воқиф бўлганлар. Санъаткорларни эъзозлаган Султон Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоий даврларида ҳам кўплаб истеъдодли аёллар эркаклар даврасида бўлиб турадиган мажлис ва зиёфатларда ўз санъатлари билан қатнашиб келганлар. Шундай тадбирлар туфайли ҳам аёлларнинг мафтункорона ижроларидан бевосита баҳраманд бўлган шоир, мусаввир ва тарихчилар ўз асарларида уларнинг гўзал сиймоларини яратганлар, ақлу заковатларига юксак баҳо берганлар. Уларнинг истеъдод даражалари кўпинча самовий созанда (чангчи) Зухра санъатига қиёсланган. Жумладан, Зайниддин Восифийнинг “Бадоеул вақоеъ” тарихий асарида муганния Жигарий Чангий санъати қуйидагича таърифланади: “У чангни садолантирганида он фалак базмидаги Зухро ўз созини ерга урарди, осмондан ерга тушиб ўз сочи торларидан унинг чанги учун тутарди” [2.Б.11]. Темурийлар даврида ишланган мўъжаз миниатюраларда созанда аёллар кўпинча чанг ва дойра чолғуларида машқ қилаётгани тасвирланади. Бунда асосан хотин-қизлар орасида кенг қўлланган чанг чолғуси ҳозирда маълум шу номли создан фарқли ўлароқ кичик арфа кўринишида бўлиб, тавозеда турган иболи аёл тимсоли ҳам бўлган [10.Б.1, 12, 13, 37, 43].

Фарғона водийсида юзага келган Наманган яллагичлик санъатининг тарихий илдизлари, назаримизда, XV асрнинг иккинчи ярмига келиб Андижон ҳудудида қад кўтарган Аҳси давлатининг сарой маданиятига бориб тақалади. Бунинг бир қатор объектив сабаблари бор.

Энг аввало Аҳси (Андижон) ва Наманган вилоятидаги айрим ҳудудларнинг географик жиҳатдан бир-бирига яқин жойлашганлигини қайд этиш лозим. Соҳибқирон Амир Темур асос солган Аҳси салтанати ҳозирги Наманган вилоятининг Косон, Тўрақўрғон, Мингбулоқ, Наманган ва Норин туманларининг бир қисми билан чегарадош бўлган. Шу яқинлик натижаси ўлароқ мазкур ҳудудларда истиқомат қилган маҳаллий аҳоли маданиятлари ўзаро таъсирланиш жараёнларида бўлганлиги табиийдир.

Темурийзода Умаршайх Мирзо (Бобурнинг отаси) бу давлатнинг пойтахти мақомида Аҳсикент шахрини

танлаган ва 1462–1494 йиллари ўз тасарруфидаги мамлакат ҳудудларини шу ердан туриб бошқарган эди. Умаршайх Мирзо ҳам Соҳибқирон Амир Темур олиб борган сиёсатга биноан пойтахтда ҳунармандчилик, меъморчилик, хаттотлик ва илм-фан ривожига катта эътибор берди. Шоир ва санъаткорларнинг фаолият кўрсатишлари учун зарур шарт-шароит ва ижодий муҳитни яратиб берди. Табиийки, яратилган шароитлар ўлароқ бу заминда қатор санъаткорлар етишиб чиққан эди.

Умаршайх Мирзо ҳукмронлик қилган пайтларда унинг рафиқалари, канизақлари ва саройда фаолият кўрсатган аёлларга ўз давраларида ўйин-кулги қилишларига ижозат берилган. Унинг ўғли Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам улуғ бобоси Амир Темур ҳамда отаси сингари адабиёт ва турли санъатлар билан бирга муסיқа санъатига эътиборли бўлганлиги ёзма манбалардан маълум. У ўз саройи ва унинг атрофида кўплаб санъаткорларни тўплаган бўлиб, аёлларнинг эркак санъаткорлар билан биргаликда ижод этишлари масаласида улуғ Амир Темурга муносиб издошлик қилган [5.Б.51]. Кейинчалик бу анъанани у Ҳиндистонда ҳам давом эттирган эди [5.Б.10, 31, 50, 54, 57].

Ахси салтанати эса 1620 йилга келиб рўй берган зилзила натижасида вайрон бўлгач, унинг асосий аҳолиси Наманган ҳудудларига кўчиб ўтган [13.Б.249]. Аҳоли қаторида кўчиб келган сарой санъаткорлари ўзларининг фаолиятларини ҳозирги Наманган вилоятининг турли ҳудудлари ва шаҳар марказида давом эттирганлар [11.Б.29]. Атоқли олим Ф.Кароматли томонидан 1964 йили Андижон вилоятининг Балиқчи, Асака ва Хўжаобод туманларида ёзиб олинган кўпгина қўшиқ, ашула ва ялла намуналарининг Наманган яллагилари ижросидаги айтимлар билан жуда ўхшашлиги ҳам шу боисдан юзага келганлиги ҳақида хулосага келинди.

Тарихий манбаларни қиёсий ўрганиш асосида шундай хулосага келиндики, буюк бобомиз Амир Темур ва темурийзодаларнинг саройларида кечган ижодий жараёнлар ва мавжуд бадиий анъаналар кейинги даврларда ҳам аёллар санъатининг ўсиб бориши ҳамда яллагилик санъатининг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлган. Гарчанд XVI асрга келиб Темурийлар ҳукмронлиги ўз мавқеини йўқотган бўлишига қарамай, уларнинг саройларида юзага келган аёллар санъати изсиз йўқ бўлиб кетмади, балки Ўрта Осиёда бирин-кетин юзага келган Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларида янгича мазмун-маъно касб этди.

Бугунги кунга келиб ривожланишда давом этаётган яллагилик санъати ва унинг турфа анъаналари халқимиз маданий ҳаётининг турли кўринишларида, тўй

маросимлари ва байрамларида кенг намоён бўлмоқда. Узоқ ўтмишдан бугунги кунгача ўтказиб келинаётган бешик тўйи, суннат тўйи, мучал тўйи, никоҳ тўйи каби оилавий маросим ва бошқа байрам тадбирларида аёллар, шу жумладан, яллагилар ҳам фаол иштирок этиб, улар томонидан маросим (“Ёр-ёр”, “Келин салом”, “Хуш келдингиз” ва б.) ва номаросим (қўшиқ, лапар, ялла ва б.) айтимларининг куйланиши ҳамда бу ҳол жойларда асрий анъана бўлиб келаётганлигига 2004–2013 йиллари Наманган вилояти ҳудудларига уюштирилган муסיқий-фольклор экспедициялари давомида иқрор бўлдик.

Аёллар ижодида ва уларнинг маданий ҳаётларида оилавий маросим (“Ёр-ёр”, “Келин салом”, “Алла” ва б.), ашула, қўшиқ, ялла айтимлари катта аҳамият касб этиб келмоқда. Илмий кузатувлардан маълум бўлдики, яллагилик санъати ҳамда унинг ижодкорлик, ижрочилик ва устоз-шогирд анъаналари бугунги кунда асосан Наманган шаҳарида ривожланиб келмоқда.

Наманган яллагилигида қўлланиб келинаётган жанрлар асосини халқ ижоди, аниқроғи, хотин-қизлар орасида азалдан маълум бўлиб, “ичкарида” шаклу шамойили узил-кесил шаклланган қўшиқ, лапар, ялла, ўлан, ашула сингари айтим жанрлари ташкил этади. Шеърят, муסיқа ва рақс санъатлари ўзаро муштарак яллагилик санъатида рақсбоп дойра усуллари, бармоқ вазнидаги шеърят ва аёллар ижодига хос куй-оҳанглари асосида турли шакл (банд, нақаротли банд ва б.)га эга айтимлар, шу жумладан, халқ айтимларининг янгича жилоланган кўплаб вариантлари ва мумтозлик даражасига кўтарилган намуналари ҳам ижод этилган эди. Натижада, қўшиқ, лапар, ашула, ялла каби жанрларга оид айтимларнинг ўзгача кўринишлари намоён бўла бошлаган.

Ялла жанрида ижод этилган айтимлар асосан севгимуҳаббат ва енгил ҳазил мавзуларида бўлиб, бармоқ вазни (кўпроқ 7-8 ҳижоли) банд-нақарот шаклида тўқилган халқ шеърлари асосида айтилади. Ялла ижросида шу шакл тузилишига мувофиқ бир айтимчи (яккахон) ва кўпчилик (икки ва ундан ортиқ жўровоз ансамбль) иштирок этади. Бунда банд ва рақсни яккахон, нақаротларни эса кўпчилик қўшилишиб айтади. Хуллас, банд ва нақаротларнинг навбатма-навбат алмашилиб келиши асосида яккахон ва жўровозлар галма-гал куйлайдилар [6.Б.5]. Яллалар ҳамма вақт рақс билан ижро этилгани боис Ф.Кароматли бу жанрни “рақсий айтим” ибораси билан тавсифлайди [7.Б.8]. К.Олимбоева-Аҳмедова яллани ҳазил ва севги мавзуларида бўлишини ва, асосан, Фарғона водийси аёллари даврасида “ўйин ва рақс ҳаракатлари жўрлигида айтилишини”

таъкидлайди [9.Б.20]. О.Иброҳимов ҳам шундан келиб чиққан ҳолда “ялла” сўзи “ўйнаб-қуйла” тушунчасининг қисқартма “ял-ла” бирикмасидаги ифодаси эканлиги ҳақидаги фикрни илгари суради [6.Б.51]. Ялла рақсий-айтимлари яллачилик санъатида салмоқли ўрин тутди. Аслида “яллачи” ибораси ҳам ана шу жанр сифатлари билан бевосита боғлиқ ҳолда юзага келган. Шунингдек, Наманган маданиятида касбий яллачи аёлларга нисбатан “сатанг” ибораси ҳам кенг ишлатилиб келинади. Бу ерда “сатанг” деганда кийиниши, соч турмаклари, сўзлашиш маданияти билан бошқа аёллардан ажралиб турган санъаткор аёллар тушунилади. Чунки улар халқ орасида оддий аёллардан кўра ўзларига бисёр оро бериб, улардан алоҳида либослар билан ажралиб туришлари билан ҳам эътиборни ўзларига жалб қиладилар.

Кўшиқ жанрида халқ шеъри ва куй асоси тўртлик тузилмаларидан иборат банд шаклида ўз ифодасини топади. Бунда дастлабки икки мисра қофиядош ва оҳангдошлиги, учинчи мисра эса бошланғичга нисбатан оҳанглари биров юқори пардаларга кўтарилма ҳосил қилиши ва ниҳоят, тўртинчи мисра оҳангида яна таянч парда-товуш қарор топиши кузатилади. Шунинг ҳам айтиш жоизки, кўшиқнинг шеърий мисралари а,а,б,б, а,б,а,б, а,а,б,в каби қофияланиши мумкин бўлса-да, аммо куй-оҳанглари доимо а,а,б,а тарзида келади [6.Б.46].

Яллачилар ижодида кўпгина халқ кўшиқлари энгил уфар (6/8) усулига боғланган ҳолда рақсбоп айтим сифатига эга бўлиши қайд қилинди. Шунга ўхшаш янгилинишлар “савол-жавоб” шаклли лапар ҳамда ашула жанрида ҳам кузатилади.

Яллачи-сатанглар табиатан лирик айтим жанри бўлган ашулаларни ўз услубларига монанд айтишда кўпроқ тўрт ҳиссали (танавор, қашқарча ва б.) дойра усулларидан унумли фойдаландилар. Яллачилик санъати намуналарининг мазмун-моҳиятини теран ифода этиш ва англаш борасида уларнинг куй-оҳанглари энг муҳим ўринда туради. Айнан шу бадиий ифода воситаси туфайли куйланаётган шеърнинг ўзига хос оҳанглари янгилаш билан, мазмунан таъсир кучи ортади, дойра усулларининг монотон такрорланувчи ритмлари эса турфа бўёқларга “йўғрилиб”, рақс ҳаракатлари ҳам шунга мувофиқ маъноларни ифода этади.

Яллачилик санъатида садоларда таралган турли мавзу ва руҳий ҳолат (қайғу, дард-алам, севинч, шодлик ва ҳ.к.)лар энг аввало дастлабки оҳанг тузилмаларида ўзининг бирламчи ифодасини топади. Кузатувлар шунинг кўрсатадики, Наманган аёлларининг мусиқий ижодида кичик ва катта терция интерваллари доирасида уюшган сифати (фригий, золий ва б.) турлича трихордлар ва

шулар асосидаги оҳанг тузилмалари бениҳоя муҳим ўрин тутди.

Шунинг таъкидлаш жоизки, Наманган яллачилик санъатида фригий хусусиятли трихорд ва шу асосдаги куйи ва юқори йўналишли оҳанг инвариантлари алоҳида аҳамиятга эга. Бу ўринда андозанинг золий кўринишидан фарқли ўлароқ I ва II поғоналари орасида фригий (кичик) секундасининг ҳозир бўлиши, табиийки, оҳанг семантикасида азалдан мавжуд мунгли (йиғи) ифодасини янада бўрттиради. Шу боисдан ҳам мазкур андозага асосланган “Ёр-ёр” намуналари вазмин суръат ва ҳазин руҳда ижро этилиб, нисбатан куйчанлиги билан ажралиб туради.

Яллачилик санъатида катта терция доирасида келган трихорд ва шу асосдаги оҳанг андозалари асосан яллаларнинг ривожлов ва тугаллов (каденция) қисмларида кўп қўлланилади. Бошланғич тузилмаларда эса унинг золий ва фригий оҳанг андозалари билан кетма-кет уланиб келиши кузатилди.

Бу кузатувлардан аён бўлдики, яллачи-сатанглар ижодида энг кичик оҳанг бирлиги ва, айни пайтда, мусиқий тафаккурининг энг муҳим категорияси сифатида юқорида қайд этилган товушлар учлигидан иборат оҳанг инвариантлари намоён бўлади.

Яллачилик санъатида куй ва сўз муносабатлари турлича намоён бўлади. Шу муносабатлар ўлароқ айтимларнинг куйидаги уч асосий шакли юзага келиши маълум бўлди:

- а) “банд-нақарот” нисбатли шакллар;
- б) “нақарот-банд” нисбатли шакллар;
- в) “банд” тузилмали шакллар.

Банд-нақарот нисбатига эга шакллар яллаларнинг асосий салмоғини ташкил этади. Бундай намуналарда яллаларга хос барча бадиий ифода воситалари, хусусан, энгил (6/8) ва оғир (3/4) уфар усуллари, поғонама-поғона келган ёндош ва сакрама оҳанглар, тор ҳажмли тузилма (тетрахорд)дан тортиб, то золий, миксолидий ва, айниқса фригий каби ладлар кенг қўлланиши кузатилади. Шунингдек, бу айтимларнинг бошида дастлаб “банд”, сўнгра эса “нақарот”ни келиши уларда асосан халқ шеърлари қўлланганлиги билан изоҳланади. Зеро, бу ўринда халқ ижодида юзага келган бадиий аъналарга қатъий риоя қилиниши кузатилади.

“Нақарот-банд” кўринишида келган яллаларда шодлик туйғуларининг ёрқин ифодаси ўлароқ рақс унсурларидан кенг фойдаланилади. Одатда бундай намуналар асосан олти ҳиссали шўх уфар дойра усулли нақарот билан бошланиб, сўнгида яна шу нақарот билан якунланади.

Кўшиқ ва ашула жанрларига оид намуналар (“Кўқонга бордим”, “Одамий”, “Қизил гул”, “Ўғил”, “Уйғотма ёрим” ва б.) одатий “банд-нақарот” ёки “нақарот-банд” нисбатида эмас, балки фақат айтим бандларидангина иборатдир. Аслида яккахон ижрочи учун мўлжалланган бундай айтимларда кўшиқ ва ашула жанрларига хос хусусиятлар ёнма-ён келиши мумкин. Жумладан, “Кўқонга бордим” ялласининг биринчи банди кўшиқ жанрига монанд жиҳатларни тўла намён этади. Яъни, айтим бандининг мисрали тузилиши а-б-в-а¹ шаклида, овоз ҳажми эса тор (квинта) доирада ифодаланган.

Ўрганилаётган банд шакли айтимлар кўшиқ ва ашула жанрларининг халқ ижодида юзага келган намуналаридан фарқли равишда яллачилик санъатига хос хусусиятлар билан йўғрилгандир. Бу ўринда мазкур айтимларнинг рақс унсурлари билан сифатланганлиги эътиборли бўлиб, аммо бунда шўх ва ўйноқи усуллар эмас, балки кўпроқ тўрт ва уч ҳиссали (4/4 ва 3/4) усуллар асосида вазминроқ рақсларнинг қўлланлиши кўзда тутилади. Шунингдек, шеър асосларида, юқорида тавсифланган яллалардан фарқли ўлароқ, 8-12 туроқ-ли бармоқ вазни билан бирга аруз баҳрлари ҳам қўлланиб турилади.

Яллачилик аъналарини 1900 йиллари Наманган шаҳрида авж олиши шаҳарнинг Сумалак гузари маҳалласида истиқомат қилган Ачахон (Ачахон бешбелбоғ) ижодида кузатилган бўлса, кейинги йилларда Ҳожирахон, Сабохон, Холисон, Зебохон, шунингдек, Наманган тумани, Фалча қишлоғида таваллуд топган Турсунхон (Турсун сатанг) сингари аёллар ижодий фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган. Бу аъналарнинг бизгача етиб келишида эса кейинги авлод яллачилари – Гавҳархон Узоқова, Санталатхон Қирғизова, Холисон, Бўстонхон Пошшаева, Турсуной Валиева, Турсуной Мамедова, Қундузхон Эгамбердиева, Ёқутхон Раҳматуллаева каби аёл санъаткорларнинг хизматлари беқиёсдир. Чунки уларнинг ижодий саъй-ҳаракатлари натижасида кўплаб ялла ва лапарлар сақланиб қолди, яллачилик аъналари сайқал топди ҳамда замонабоп янги айтим намуналари юзага келди.

Яллачиликда юқори касбий маҳорат ҳосил қилган бу ижодкор-аёллар халқ айтимларини ўз услубларига мослаб куйлаш билан бирга ўзлари ҳам турли мавзуларда тўқиган ялла ва лапарлари билан бисотларини бойитиб борганлар. Улар ўз даврларидаги ижтимоий ҳаётда ва ён-атрофларида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга синчков назар билан қараб, ўзларининг муносабатларини кўшиқ, ашула ва яллалари орқали билдирганлар. Шундай

кузатувларларнинг натижаси сифатида, масалан, эркаларнинг турфа қилиқлари, уларнинг хотин-қизларга гап отишлари ҳажв қилинган яллалар, шунингдек, баъзи аёлларнинг хулқ-атворлари акс этган айтимлар ижод этилган эди.

Бу каби намуналарни наманганлик касбий яллачи Қундузхон Эгамбердиева ижодида кўришимиз мумкин. Хусусан, унинг банд-нақарот шакли, 6/8 ўлчовли уфар усулида айтиладиган “Гўзаллар” ялласида икки тоифа – ижобий ва салбий ҳислатларга эга аёлларнинг характерлари ўзаро қиёсланади. Бунда уй фариштаси каби аёллар бор хонадон доимо тоза, озода эканлиги, уларнинг ор-номуси, гўзал хулқ-атвори, турмуш ўртоғига бўлган муносабати ҳамда оилада бўлиб ўтадиган можароларни ташқарига олиб чиқмаслик каби хусусиятлари куйланади.

Баъзан яллаларда севги изтироблари, тенгсиз никоҳ аламлари, ота-оналарнинг фарзанд доғида куйган хасратлари, аёлларнинг турмушларида учрайдиган айрим қийинчиликлар каби мавзулар ҳам учрайди. Ўтмишда баъзан қизларнинг розилигига қарамасдан ёши катталарга узатиш ҳоллари учраб турган. Аммо бундай вазмин ҳолда куйланадиган яллалар жуда кам фоизни ташкил этади. Зеро, аксарият яллалар шўх ва ўйноқи тарздадир.

Наманган яллачилигида Фарғона водийси ҳофиз-бастакорлари ижодига хос ноёб жанр – катта ашула айтимининг таъсири сезиларлидир. Маълумки, катта ашулаларда асосан мумтоз ғазаллар оҳангга солиниб, улар чолғу жўрнавозлигисиз, эркин услубда куйланади. Албатта, бунда ижрочидан юксак маҳорат ва овоз диапазонининг кенглиги талаб этилади.

Наманган сатанглари ижодига оид “Бозорга боққол”, “Келдим”, “Ҳоҳо ялла” номи билан юритиладиган катта ва кичик яллалар катта ашула услубига ижодий ёндашув натижасида юзага келганлиги ҳис қилинади. Лекин катта ашулалардан фарқли ўлароқ, бу намуналар бармоқ вазнли шеърлар асосида ёпиқ овоз билан эркин услубда чўзиб айтилади. Бу ўринда катта ашула жанрининг мумтоз талаблари аёл санъаткорларнинг ижрочилик табиатига мослаб олинган кўринад.

Бундай чўзимли айтимларга гоҳо дойра усуллари билан боғланган яллаларнинг уланиб келиши ҳам Наманган ижодий мактабига хос аъналардандир. Хусусан, сатанглар ижодига мансуб “Келдим”, “Ҳоҳо ялла”, “Ялла дўст”, “Бозорга боққол” айтимлари шундай намуналардан бўлиб, ижрочидан катта маҳорат талаб этади.

Мустақиллик шарофати билан аёллар ижоди янги маъно ва қадр-қиммат топди. Зеро, бу даврга келиб хотин-қизларга нисбатан олиб борилган давлат сиёсати

тубдан ижобий томон ўзгарди, “истиқлол ўзбек аёлининг оналигини қадрлади, унга чексиз рағбат, катта ишонч, улкан имкониятлар берди”. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов айтганларидек, “Аёлларни ҳар қанча улуғласак, ҳаётимизнинг чироғи, умримизнинг гули деб эъзозласак, демакки, оиламизни, ватанимизни эъзозлаган бўламиз”. Чунки, “миллатимизнинг шону шавкати, бахт ва саодати, биринчи галда, оналарнинг маънавияти, маданияти ҳамда саломатлиги билан боғлиқ”.

Бундай ижодий жараёнларда аёллар фаолияти билан боғлиқ фольклор-этнографик ансамблларининг ҳам иштироки алоҳида эътиборлики, зеро бу каби жамоалар миқёсда ўтказиб келинаётган турли фестиваллар (“Шарқ тароналари”, “Бойсун баҳори”, “Асрлар садоси”, “Кўҳна замин оҳанглари”), байрамлар ва телетанловлар орқали бой мусиқий меросни ўзига хос сахнавий кўринишларда халқимизга тақдим этмоқда. Шу жумладан, яллагичликка оид лапар, кўшиқ ва ялла намуналари ҳам анъанавий, ҳам сахнавий кўринишларда талқин этилаётганлиги эътиборлидир. Хусусан, “раққоса ва балетмейстер Юлдуз Исматова тузган “Танавор” рақс театрида халқ яллалари, лапарлари, ёр-ёрлари, турли-туман рақслари ва композиторларнинг замонавий куйлари асосида бир қатор хореографик спектакллар ва театрлашган дастурлар яратилди” [15.Б.38].

Мустақиллик йилларида амалга оширилаётган муҳим саъй-ҳаракатлар натижасида аёллардан ташкил топган

фольклор-этнографик ансамблларининг фаолиятида ҳам сезиларли сифат ўзгаришлари кўзга ташланмоқда. Жумладан, ҳар бир жамоа фестивал ва танловлардаги чиқишларида ўзининг туман ва маҳаллий ҳудудларига хос бўлган урф-одат ва маросимлар қаторида яллагичлик айтимларини ҳам театрлаштирилган ҳолда сахнага олиб чиқиши янги анъанага айланиб улгурди.

Яллагичлик санъатининг анъанавий ижодкорлик соҳасида ҳам эътиборга молик янги тамойиллар юзага келаётганлигини кузатамиз. Бу борада, энг аввало, ялла, лапар, кўшиқ ва ашула намуналарининг маълум куй оҳанглирига янги жумла, усул ва шеърларни боғлаб ижро этиш амалиёти тобора кенг ўрин тутаётганлигини таъкидлаш керак. Шунингдек, халқ айтимларини қайта ифодалаш асосида ҳам сифати янги жанрлар юзага келмоқда.

Ижодкор яллагичлар ўтмишдан мерос келаётган халқ айтимларини, шу жумладан, асосан аёллар ижодига мансуб айтимларни ўз услубларига мос қайта “жонлантириб”, ифода этишлари натижасида жанрлар трансформацияси ҳам юзага келмоқда. Жумладан, хотин-қизлар орасида машҳур “Қизил гул” кўшиғи Ёкутхон Раҳматуллаева ижодий талқинида, “Ёшлигимда” кўшиғи эса Турсуной Мамедова ижодий ёндашувида буткул шаклу шамойилини ўзгартиришини кўрдик. Мазкур намуналар эндиликда айтим-рақс сифатларига эга бўлиши баробарида яна асил манба (халқ кўшиқ)лари каби алоҳида бадиий қийматли асарлардир.

Адабиётлар рўйхати

1. Барток Б. Зачем и как собирать народную музыку (перевод, вступительная статья и примечания С.И.Вайса.) –Москва: Госмузиздат. 1959.
2. Восифий З.М. Бадоев ул вақоъ. (Форсийдан Наим Норкулов таржимаси). –Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1979.
3. Вызго Т.С. Афрасиабская лютия. //Из истории искусства великого города.–Тошкент: Издательство литературы и искусства имени Г.Гуляма. 1972.
4. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии (исторические очерки). –Москва: Музыка. 1980.
5. Гулбаданбегим Захириддин Бобур кизи. Хумюннома. –Тошкент: Маънавият.1998.
6. Иброҳимов О. Ўзбек халқ мусиқа ижоди. 1-қисм (методик тавсиялар) –Тошкент: ЎзР ХТ ўқув методик маркази. 1994.
7. Кароматов Ф. Ўзбек халқи мусиқа мероси XX асрда. II китоб. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1985.
8. Назаров А.Ф. Антик давр мусиқа маданияти. –Тошкент: 2003. ЎзР ФА Санъатшунослик институти кутубхонаси. Инв.№ 997.
9. Олимбоева-Аҳмедова К. Ўзбек аёли ҳаётида мусиқа. –Тошкент: Ёзувчи. 1996.
10. Полякова Е., Раҳимова З. Шарқ миниатюраси ва адабиёти. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987.
11. Расултоев Ж.К. Ўзбек дутор ижрочилиги. –Тошкент: Ўқитувчи. 1997.
12. Турон Усмон. Туркий халқлар мафқураси. (таржимон Улуғбек Абдулвахоб). –Тошкент: Чўлпон. 1995.
13. Ўзбекистон миллий энциклопедияси 2-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон.2001.
14. Ўзбекистон миллий энциклопедияси 5-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон. 2003.
15. Қодиров М. Яллагичлар санъати. –Тошкент: //San’at. 2008, №3-4.
16. Ҳалилбеков А. Наманган адабий гулшани. –Наманган: Наманган. 2007.

ДУТОР – ИЖРОЧИЛИК АНЪАНАСИ (Султон Қосимов ижросида)

Аннотация. Ҳозирда дутор ижрочилик санъати ривожланиб, давр талабларига мос равишда шаклланиб бормоқда. Бу жараённинг равнақи йўлида ўз санъатини ҳамда билимини ёши авлодни тарбиялашга сарфлаб келаётган устозларнинг ўрни беқиёсдир. Ушбу мақолада ўзининг серқирра дутор ижрочилик санъатига эга бўлган созандаларимиздан бири Султон Қосимовнинг ижодий фаолияти ҳақида сўз юритамиз.

Калим сўзлар: мусиқа, бастакор, созанда, дутор, оркестр, ансамбль, гамма, концерт, ижрочи, санъат.

Аннотация. В настоящее время исполнительское искусство игры на дутаре развивается, формируясь в соответствии с современными требованиями. В прогрессе этого направления бесценны роль педагогов-наставников, вкладывающих в воспитание молодого поколения свое мастерство и профессиональные знания. В данной статье повествуется о творческой деятельности Султана Косимова, одного из ярких представителей среды музыкантов, отличающегося собственным многогранным стилем исполнительского искусства.

Ключевые слова: музыка, бастакор, музыкант, дутар, оркестр, ансамбль, гамма, концерт, исполнитель, искусство.

Annotation. Currently performing arts on the dutar is developing, which is formed with modern requirements. Progress in this direction is invaluable role of pedagogues-mentor, that investigate their skills and professional knowledge in the education of the young generation. This article focuses on the creative activity of Sultan Kosimov, one of bright representatives, who is distinguished by his own multifaceted style of performing arts.

Keywords: music, bastakor, musician, dutar, orchestra, ensemble, gamma, concert, executive, art.

Бугунги кунда дутор ижрочилигининг ривожланиш негизи устозларимизнинг самарали фаолиятлари билан боғлиқдир. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтишимиз зарурки, ҳар бир санъаткорнинг дутор ижрочилигида ўзига хос ижро услублари бўлиб, уларнинг ижрочиликда эришган моҳирона талқинларига талаба – ёшларимизнинг интилаётганлиги қувонарли ҳол. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов “Юксак маънавият — енгилмас куч” асарида қайд этганидек, “...агарки дунё иморатлари ичида энг улуғи мактаб бўлса, касбларнинг ичида энг шарафлиси ўқитувчилик ва мураббийликдир.” [1.Б.131]

Хусусан, ҳозирги кунда ўз касбининг фидойи ва жонкуяр, дутор ижрочилик санъатини кенг тарғиб қилишда самарали ижод қилиб ҳамда шогирдларига созандалик сир-асрорларини ўргатиб келаётган устозлардан бири Султон Қосимовдир.

Султон Қосимов нафақат созанда, балки, бир қатор куйлар муаллифидир. Созанданинг дутор чолғусига бўлган қизиқишига сабаб оиласидаги муҳит асос бўлди. Чунки бобоси ўзининг ярим асрдан зиёдроқ умрини дутор ижрочилиги ривожига бағишлаган созанда ва бастакор, Ўзбекистон халқ артисти Ориф Қосимовдир. Бобосининг дуторда ижро этган куйлари ва доимо уйда бўлиб турадиган устоз созанда ва хонандаларнинг ижодий мунозараларга бой давра суҳбатлари Султон Қосимовда қизиқиш уйғотди. Султон Қосимов бобосини шундай хотирлаган эди: “Бобом дутор чалганларида боғимизга булбул келиб сайрарди. Улар танаворнинг

бир неча турларини чалар эдилар. Афсуски, улардан “Танавор”ларнинг айримларинигина ўргана олдим холос”[2.]

Султон Қосимовнинг таъкидлашича, 9 ёшида бобоси Фуломжон Қўчқоровга: “Набирам ҳам сизга ўхшаган моҳир созанда бўлсин, шогирд олиб келдим” – деган экан[2]. Шу кунлардан эътиборан, Султон Қосимов 1-сонли мусиқа ва санъат мактабига қатнай бошлади.

Ориф Қосимов ўз набираларига етук созандалик сир-асрорларини кунт билан ўргатганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиздир. Шу ўринда устоз санъаткорнинг қуйидаги гапларини эслаш ўринли бўлади. “Ўтириб ўйладим, санъатим ўзим билан кетаверадимми? Дуруст, мен кўп одамларни дутор чалишга ўргатдим. 100 дан зиёд куйлар басталадим. Лекин ўз набираларимга дутор санъатини ўргатмадим ҳали. Менинг уйимдаги дутор мунғайиб қолмаслиги керак, у доим одамлар хизматида бўлсин. Шундай қилиб, набирам Султонга дутор тутқаздим. Бармоқларида жон бор. Беш ой машқ қилдик. Султон бинойидай чаладиган бўлиб қолди. Султон дутор чертганида кичик набирам Рустам эшитиб ўтириб, бармоқларини қимирлата бошлади, дуторни талашди. Нима қилиш керак, беш яшар набирамга бу дутор катталиқ қилади? Унинг ўзига жажжигина дутор буюрттирдим. Иккита набирам ҳам оромини йўқотди, дуторга шайдо бўлиб қолди. Султоннинг торга қўл уришлари, штрихларини кузатаман, худди менинг ўзим. Мен унга якка куй бериб кўрдим. Менга суяниб, эргашиб чалаётгандир деб ўйладим. Йўқ, якка куйни унинг бир

ўзи қиёмида ижро этди. Боладаги қизиқиш, санъатга бўлган муҳаббатнинг бағрида билим ҳам, истеъдод ҳам ўсавераркан”. [9.Б.4]

“Халқаро болалар йили” муносабати билан Ориф Қосимов набиралари таҳсил олаётган Тошкент шаҳрининг Шайхонтоҳур туманида (Октябр районида) жойлашган 13-сонли умумтаълим мактаб қошида дутор тўғарагини ташкил қилади. [8.Б.3] Ансамблга Зиёдулла Отахонов, Гофур Валихўжаев, Ҳилола Алиева (3-синф), Мурод Усмонов (6-синф) каби турли ёшдаги мусиқага қобиятли ўқувчилардан 15 нафари танлаб олинди. Тўғарак аъзоларининг ижодий фаолияти 1979 йил 12 сентябрда эфирга узатилган телекўрсатувининг “Санъат ғунчалари” туркумида ёритилди. Яқка ижрода Дилдора Солиҳова “Оромижон”, Мурод Усмонов “Гўзал”, Султон Қосимов “Дилшод”, О.Қосимов билан биргаликда “Жазоир”, Муроджон Усмонов билан эса “Кўхистон” куйларини Султон Қосимов ижро этган. Ансамбль иштирокчилари томонидан Юнус Ражабийнинг “Баҳорим”, Ориф Қосимовнинг “Табассум”, “Чертай дуторим” куйлари янгради. Султон Қосимов 1979 йил Москва шаҳрида ўтказилган “Болалар иттифоқи” танловида бобоси Ориф Қосимовнинг “Дилшод” куйини ижро этиб, юқори совринларни қўлга киритди. Бу созанданинг илк муваффақиятларидан бири эди.

Мусиқа мактабидаги устози Фулом Қўчқоров шогирдининг илк ютуғидан қувониб, Муҳиддин Қори-Ёқубов номли мусиқа ва санъат мактаблари ўртасида ўтказиладиган Республика кўрик-танловида иштирок этишни тавсия қилди. 1981 йил устознинг сабоқлари бесамавр бўлмади ва танловда 1-ўринни олишга сазовор бўлди.

1984 йил имтиёзли равишда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий номидаги мусиқа билим юртига ўқишга киради. Билим юртида Сотволди Каримовдан таҳсил олди. 1986 йил “Ёш ижрочилар” Республика танловида иштирок этиб, 1-ўринни эгаллашга муваффақ бўлади. Доимий изланишлар ва ижодий жараёнлар 1988 йил Тошкент давлат консерваториясига етаклади. Бу даргоҳда “Халқ чолғуларида ижрочилик” кафедрасининг профессори Боқижон Раҳимжоновдан таҳсил олди. Дутор чолғусининг ўзгача безакларини янада мукамал ўрганишга эришди. Ижрочилик билан биргаликда илмий фаолиятини ҳам йўлга қўйган Султон Қосимов Тошкент давлат консерваториясини муваффақиятли тугаллагач, 1993 йил ассистент-стажеровкада ўқишни давом эттирди. Боқижон Раҳимжонов раҳбарлигида “Дуторни такомиллаштириш ва ривожлантириш” (гаммалар устида ишлаш) мавзуида изланишлар олиб боради. Хусусан, ўнг қўлда ижро этиладиган зарблар (штрихлар), чап қўл бармоқларининг тезлиги, товушларни тўғри садолантириш устида ишлаш, мажор ва минорли диатоник, хроматик гаммаларни, этюдларни ўрганишга оид методик тавсиялар беради. Тошкент-Фарғона чолғу йўлларида “Қаландар”, ўзбек халқ куйларидан “Қўштор”, “Чертмак”, Ориф Қосимовнинг “Табассум”, тожик халқ куйи “Султон жамжама” каби

асарларни нотага олди. Айниқса, “Султон жамжама” куйини дутор ижрочилик санъатида қўлланиладиган мусиқий безаклар, зарблар (штрих) билан бойитиб, биринчи марта дутор альти чолғусида ижро этди. “Султон жамжама” тожик халқ куйи бўлиб, ре мажор тоналлигида, оддий 1 қисмли шаклда, 7/8 ўлчовда ёзилган, ўртача тезликда ижро этилади. Куйнинг кириш қисмидаги ўрама рез ва оддий зарбларнинг биринчи ҳиссасига урғу бериб ижро этиш орқали доиранинг мусиқий имитацияси ифода этилган.

Устознинг ижроларидаги куйларда биз кўпроқ куйидаги зарбларни учратишимиз мумкин: [2.Б.22]

- 1) П V
- 2) П П V
- 3) П V V
- 4) $\begin{matrix} \text{к б б к} \\ \text{П П V V} \end{matrix}$
- 5) $\begin{matrix} \text{к б} \\ \text{П П V П П V V} \\ \text{к б к к б к к б} \end{matrix}$
- 6) П V V П V V П V

Султон Қосимовнинг ижро репертуарларидан ўрин олган асарларни таҳлил қилар эканмиз, созанда “Академик ижро” йўналишида таҳсил олиш билан бир қаторда “Анъанавий ижро” йўналишида ҳам бобоси каби ўз ижро услубига эришганлигининг гувоҳи бўламиз. Одатда, анъанавий ижрочилик санъатида оддий товушларни турли хилдаги орнаментикалардан фойдаланган ҳолда ижро этиш мумкин. Улар махсус атамалар билан номланиб, айримлари товушнинг сифатини, садоланишини, ижро этиш усулларини ифодалаб беради.

Бинобарин, Султон Қосимовнинг дутор ижрочилик услубини таҳлил қилар эканмиз, созанданинг ўнг ва чап қўлларининг ҳаракатлари бир-бирини тўлдирган ҳолда мутаносиблик билан амалга оширади. Айниқса, мордент, форшлаг, трель, тўлқинлатиш каби мусиқий безаклардан кенг фойдаланиб, молиш яъни бармоқни бир товушдан иккинчи товушга оҳангдорлик билан сирғалтириш усулини қисман учратиш мумкин. Мумтоз куйлар ижросига хос мулойимлик, нозиклик, таъсирчанлик сифатларини ўнг қўл бармоқларидаги зарбларнинг кучли ҳиссаларига урғу бериб, панжани бир оз очган ҳолда аниқ ва шиддат билан товушларни майин соддаланишини кўрсаткич бармоқ билан ифодаланлиги кузатилмоқда. Лекин кашаиш, миянғ каби қочиримлар деярли учрамайди.

Созанданинг ижро услубларида мордент ва форшлагнинг биринчи асосий товуши ўнг қўл бармоқларининг пастга йўналтирилган кучли зарби билан ҳосил қилинади. Қолган товушлар эса ўнг қўл ёрдамисиз, асосий товушнинг садоси ёрдамида чап қўл бармоқлари билан кейинги товушни чимдиб, яна асосий товушга қайтиш орқали садолантирилади.

Масалан, Султон Қосимов ижросидаги ўзбек халқ куйи “Жигарпора” созанданинг ижросида оддий ва терма зарбларда ижро этилган бўлиб, биринчи ҳисса акцент ёки арпеджио билан ижро этилган. Кварта оралиғидаги товушларга глиссандо орқали сирғалиб тушиш ҳолатларини ҳам учратиш мумкин. Шунингдек, чап қўлда мордент, форшлаг, молишлардан фойдаланган.

Жигарпора

Moderato

С. Қосимов ижро услуби.
З. Мўминова нотага олган.

Асарда келтирилган безакларнинг ижроси ҳақида тўхталар эканмиз, ми товушидаги қўш мордент куйидагича ижро этилган.

Нотада ифодаланиши

Ижро этилиши

Асосий товушдан олдин ёки кейин келган форшлаглар эса асосий товушнинг чўзими ҳисобидан ва садоси ёрдамида чимдиб садолантирилган. Ля нотасидаги форшлаг 3-бармоқ билан чимдиб, асосий соль товуши 1-бармоқ билан терма зарбда ижро этилган.

“Жигарпора” куйи Ориф Қосимов томонидан ҳам ижро этилган бўлиб, лекин ижроларидаги фарқларни қисман аниқлаш мумкин. Биринчи ҳиссани арпеджио ёки кварта оралигидаги товушларга глиссандо орқали сирғалиб тушиш ҳолатлари учрамайди.

Жигарпора

Moderato

О. Қосимов ижро услуб
З. Мўминова нотага олган

Устоз Султон Қосимов куйнинг мазмун-моҳиятини тингловчига етказиб беришининг асосий сабабларидан бири, товушнинг хусусиятини тўғри ифодалаган ҳолда ўнг ва чап қўл ҳаракатларининг бир-бирига мутаносиб равишдаги ҳаракатланиши, ижрочилик аппаратининг тўғри қўйилганлигида кузатилади.

Султон Қосимовнинг ижро репетуарларидан ўрин олган асарларни қуйидагича гуруҳларга ажратдик.

а) Ўзбек халқ мусиқаси: “Қўштор”, “Роҳат”, “Чертмак”, “Жигар пора”, “Шафоат”, “Шароп 1-2”, “Оромижон”, “Қари Наво”, “Дилхирож”;

б) Бастакорлар ижоди:

М.Эргашев - “Кўнгил гулдастаси”, “Чаққон ўйна”;
Ориф Қосимов “Рез-рез”, “Тебранур”, “Дилшод”;
Ғ.Қўчқоров “Севинч”, “Завқ”;
Ш.Файзуллаев - “Табассум”;

в) Ўзбекистон композиторлари асарлари:

М.Бафоев “Дутор нақши”, “Жилолар”;
Ф.Назаров “Дутор наволари”, “Доимий ҳаракат”;
Қ.Қомилов “Гулзорда”;
П.Ҳолиқов “Концерт”;

г) Тошкент-Фарғона ашула ва чолғу йўллари:

“Ёввойи қаландар”, “Чапандози баёт”, “Чўли Ироқ”;

д) Қардош халқлар мусиқаси:

Ф.Одинаев “Фалак”;
Қ. Курбониён “Нағма”, “Навои шарқ”, “Навозиши дутор”;

У.Гаджибековнинг “Фантазия”;

“Султон жамжама” халқ куйи;

“Қўҳистон” халқ куйи;

е) Рус классик композиторлари:

В. Городовская “Калинка”

А. Калинин “Фантазия на две Украинские темы”;

Р.Корсаковнинг “Пляска скоморов”;

В.Яковлев “Фантазия на мелодии Кубы”;

ж) “Шашмақом” ашула ва чолғу йўллари:

“Таснифи Дугоҳ”, “Самои дугоҳ”, “Таснифи Наво”, “Гардуни Наво”;

Меҳнат фаолиятини мусиқа ва санъат мактабларидан бошлаган Султон Қосимов кейинчалик Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий номидаги мусиқа билим юртида ҳамда Ўзбекистон давлат консерваториясида, “Сўғдиёна” Давлат халқ чолғулари камер оркестрида яққохон созанда сифатида ҳам фаолиятини давом эттирди.

Султон Қосимовнинг дутор ижрочилигидаги ўзига хос услуби нафақат Республикамиз саҳналарида, балки жаҳон саҳналарида ҳам тарғиб қилинган. Унинг “Сўғдиёна” Давлат халқ чолғулари камер оркестридаги ижодий фаолияти самарали ўтди. Жамоа билан 1991 йилдан бошлаб Германия, Испания, Франция, Миср, Англия, Россия каби давлатларда концерт сафарларида бўлиб, ўз санъатини муносиб намойиш этди. Яққохон созанда сифатида “Қўштор”, “Чертмак”, “Роҳат”, М.Эргашевнинг “Кўнгил гулдастаси” каби

куйлар томошабинларнинг олқишига сазовор бўлди. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, 1996 йил Испания шаҳрида (Логронда) бўлиб ўтган ХХХ Халқаро Мусиқа фестивалида С.Қосимов “Қўштор” куйининг маълум бир қисмларидаги ўзига хос импровизацияси билан хорижлик томошабинларни лол қолдирди ва ҳакамлар ўзбекистонлик ёш созанданинг маҳоратига юксак баҳо бериб, халқаро сертификат билан тақдирлади.

1995 йил Озарбайжон давлатининг Баку шаҳрида ўтказилган “Узеир Гаджибеков” номидаги Халқаро мусиқа фестивалининг дипломи билан, 1998 йил эса у Бухоро шаҳридаги “Асрлар навоси” танловида 3-ўринга муносиб топилди. “Узеир Гаджибеков” номидаги Халқаро мусиқа фестивалида созанда Ж.Бизенинг “Кармен” операсидан “Фантазия”, В.Городовскаянинг “Калинка”, Р.Корсаковнинг “Пляска скоморов”, У.Гаджибековнинг “Фантазия” куйларини прима дуторда ижро этади.

1996 йилда Тошкент давлат консерваториясида ўтказилган V-Республика кўрик-танловида “Гран-При” олий ўрин соҳиби бўлишга эришди.

Созанданинг ўзига хос ижро услубининг ривожланишида, бугунги кунга қадар эришаётган муваффақиятлари заминидан албатта, устозлари Ўзбекистон халқ артисти Ориф Қосимов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, Халқ маорифи аълочиси, “Эл-юрт ҳурмати ордени” соҳиби, профессор Фулом Қўчқоров, Сотволди Каримов, профессор Боқижон Раҳимжоновларнинг самарали меҳнатлари ётади.

1989 ва 2001 йилларда Султон Қосимовнинг Тошкент давлат Консерваториясида “Дутор наволари” номли яққохон концерт дастури бўлиб ўтди. Концерт дастуридан Тошкент-Фарғона чолғу йўлларида “Чўли Ироқ”, “Чапандози Баёт”, халқ куйларидан “Оромижон”, “Роҳат”, Ш.Файзуллаевнинг “Табассум” каби куйлари ўрин олди. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Тоир Қўзиев билан биргаликда Ўзбекистон халқ артисти, академик Юнус Ражабийнинг “Куйгай” куйи ансамбль бўлиб, танбур ва дуторда ижро этилди.

Созанда ижрочилик фаолиятини бастакорлик билан биргаликда олиб борди. Альт дутор учун “Баҳор нафаси”, “Завқ”, “Хумо қуши” каби куйларни яратди. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Давлат телевидение ва радио комитетининг олтин фонди ва архивига Султон Қосимовнинг ижросидаги Ориф Қосимовнинг “Кўзларингга боққанда” (1983), “Икки садоси” (1986), “Куйла дутор” (1986), ўзбек халқ куйларидан “Қўштор” (2017), М.Эргашевнинг “Кўнгил гулдастаси” (2017) каби куйлар ёзиб олинди.

Султон Қосимов серқирра ижодкорлардан бири бўлибгина қолмасдан, балки меҳрибон устоз ҳамдир. Ёшларга таълим-тарбия беришда устоз Султон Қосимов ўқув жараёнидаги ижрочилик дастуридан ҳамда ўзининг шахсий тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ўқувчининг ўзлаштира олиш даражаларини

инобатга олиб, танланган асарнинг назарий ва амалий билим кўникмаларини босқичма-босқич оддийдан мураккабга томон йўналтириб боради.

Ҳар бир созанданинг дутор ижрочилигидаги талқини, техник имкониятлари, оҳангларининг жозибadorлиги мавжуд. Бу эса уларнинг бетакрор ижро маҳоратига эга эканликларидан далолат беради.

Шунинг учун ҳам Султон Қосимов шогирдлари билан олиб бориладиган машғулотларда кўрик-танловларга, синф концертларига тайёргарлик кўриш жараёнларида доимо уларни профессионал ижрочиликка йўналтириш мақсадида “-дуторнинг табиий товуш сифатини аниқлай олмайдиган созанданинг ижросидаги куй мувафаққиятли натижа бермайди” деган иборани кўп таъкидлаб ўтади. У ўзининг қалб кўри, меҳрини бағишлаб, ўнлаб истеъдодли шогирдларни камолга етказди.

Шогирдлари Республика миқёсида ўтказилган кўрик-танловлар ва фестиваллар ғолиби бўлган. Д.Ибрагимова, У.Юнусов, У.Ҳамидова, Д.Раҳимова,

З.Мўминовалар санъат мактабида, коллеж ва лицей, Ўзбекистон давлат консерваторияси, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтларида меҳнат фаолиятларини олиб бормоқдалар.

У нафақат устоз, балки гўзал инсоний фазилатлари билан ҳам ўз шогирдларига ўрнатилган ва намуна бўлаётган камтар санъаткордир. Унинг санъатга фидойилиги, тўғрисиўзлиги, самимийлиги шуҳрат ёки мансабга эга бўлиш учун эмас, балки келажак авлодни тарбиялашдек табаррук ишга ўз ҳаётини бағишлаганлиги доимо шогирдларга ўрнатилган бўлиб келмоқда.

Ҳар бир созанданинг дутор ижрочилигидаги талқини, техник имкониятлари, оҳангларининг жозибadorлиги мавжуд. Бу эса уларнинг бетакрор ижро маҳоратига эга эканликларидан далолат беради.

Султон Қосимовнинг ижрочилик соҳасидаги кўп йиллик меҳнати ва изланишлари ундаги ўзига хос услубни юзага келишига, яъни академик ва анъанавий ижро йўналишининг омихталигига сабаб бўлди. Шу билан бир қаторда бобоси Ориф Қосимов ижрочилик мактабининг давомчиси бўлиб қолди.

Устозларнинг талқинидаги куйларни тинглаш, уларнинг ижро услубларини нафақат ўрганиш, балки ўқувчи-созандаларнинг келгусидаги ўз ижро услубининг шаклланишига ва ривожланишига асос бўлади ҳамда уларни устозлар ортидан эргашиб юртимиз муסיқа санъати ривожига катта ҳисса қўшади.

Адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият — энгилмас куч. —Тошкент: “Маънавият”, 2008.
2. Асиллов М.А, Васильев Ф.Н. Дутор дарслиги. —Тошкент: “Ўқитувчи”, 1977.
3. Ливиев А. Ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестрлари. —Тошкент: “Ўқитувчи”, 1971.
4. Мухамедова Г. Дутор. —Тошкент: “Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси” нашриёти, 2003.
5. Қосимов О. Дутор тароналари. —Тошкент: “Ўқитувчи”, 1978
6. Қосимов О. Дутор наволари, 1-китоб. —Тошкент: “Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат”, 1983.
7. Қосимов О. Дутор наволари, 2-китоб. —Тошкент: “Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат”, 1983.
8. “Қалб кўзи” газетаси. 1995 йил.
9. “Совет Ўзбекистони санъати” газетаси. —Тошкент: 30 июль 1980 й. 4-б.
10. Раҳимов Ш. Дутор. —Тошкент: “Ўқитувчи”, 2004.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ УЛУЧШЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме. В данной статье обсуждается государственная политика в области совершенствования библиотечно-информационной деятельности в Азербайджане. Кроме того, в статье были взяты за основу “Государственная программа развития библиотечной информации в Азербайджанской Республике на 2008-2013 годы” и Приказ Президента Азербайджанской Республики “О совершенствовании деятельности библиотек в Азербайджане”

Аннотация. Ушбу мақолада Озарбайжондаги кутубхона-ахборот фаолиятини такомиллаштириши соҳасидаги давлат сиёсати муҳокама қилинган. Бундан ташқари мақолада “2008-2013 йилларда Озарбайжон Республикасида кутубхона ахборотини ривожлантиришининг давлат дастури” ва Озарбайжон Республикаси Президентининг “Озарбайжонда кутубхона фаолиятини такомиллаштириши тўғрисида”ги Фармони асос қилиб олинган.

Annotation. The given article discusses the state policy in the field of improving library and information activities in Azerbaijan. “State Program on Library Information Development in the Republic of Azerbaijan for 2008-2013” and “Order of the President of the Republic of Azerbaijan “On improving the activity of libraries in Azerbaijan” were taken as basis.

В решении всех задач - сохранение ценного историко-культурного, литературно-художественного и научно-философского наследия, созданное нашим народом, доведение успехов из поколения в поколение, достигнутые культурой человечества, и увеличение интеллектуально-духовного потенциала нашего общества, создание информационного общества и общества знаний – библиотеки все эти большие обязанности берут на себя.

Библиотеки - это единственный социальный институт, который оказывает всем слоям населения библиотечно-информационные услуги. Они выполняют незаменимую функцию в формировании интеллектуального потенциала населения и его развития. Именно с помощью библиотек собираются и сохраняются в системной форме носители различных информации, организуются их бесплатное общественное пользование. Библиотеки сохраняют национальное прошлое, национальное и интеллектуальное богатство и передают из поколения в поколение. Сегодня во многих библиотеках Азербайджана хранятся редкие экземпляры рукописей, книг, газет и журналов. Многие из них подарены библиотекам из личных коллекций.

В данное время библиотеки являются заведением, которые обеспечивают все слои населения бесплатным обслуживанием, постоянной государственной информацией и политикой образования. Не случайно, что в 50-ом пункте Конституции Азербайджанской Республики об организации библиотечных услуг населению

Азербайджана и обеспечении их право на получении любой информации, говорится: «Каждый правовым путём может найти нужные сведения, имеет свободу на получение, подготовку и распространение этих сведений» (15,32).

Именно по - этому во всех библиотеках городов и районов республики, принадлежащие им вечно охраняемые неповторимые и неподражаемые материалы (научные издания, местные газеты), должны быть приостановлены и постепенно должны стать носителями электронной информации.

В результате Армяно-Азербайджанского, Нагорно-Карабахского конфликта армянские вооруженные группировки на наших захваченных территориях сотворили акт вандализма, разрушили 9 Централизованных Библиотечных систем, где охранялись более 4-ёх миллионов книг, и 927 библиотек были совсем разрушены, разграблены (11).

Независимому Азербайджанскому государству от советского времени в наследство библиотечному делу остались большие проблемы. Создание нашей страной рыночных экономических отношений после завоевания независимости, происходящие изменения в экономике, политике, государственном строительстве, в идеологии – всё эти изменения стали причиной обновления библиотечной работы. Претворяющие в жизнь коренные идеологические изменения в стране, отказ от марксизма-

ленинизма и социалистической идеологии, борьба за демократизацию библиотечного дела, отмена партийного принципа и цензуры, господствующие годами в этой области, требовало создание библиотечного дела на основе новых идеологических принципов, нового мировоззрения и национально-духовных ценностей.

В Азербайджане забота о библиотеках и государственная политика в области улучшения положения библиотек стала претворяться в жизнь после прихода к власти общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева.

В прямом значении слова, 15 июня 1993 год – это начало новой эпохи в жизни Азербайджанской Республики. В жизни независимого, суверенного Азербайджанского государства начался новый этап – этап Гейдара Алиева (36,32).

В культурной жизни независимого Азербайджана начало XXI века богато многочисленными запоминающимися мероприятиями. После устранения трудностей переходного периода, в области государственного культурного строительства были приняты несколько документов программного характера, освещающие путь будущего развития, направление его развития, определяющие цели и обязанности.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев этот сектор как приоритетное направление культурной жизни всегда держал в центре внимания. Великий лидер в 1995 году поручил Кабинету Министров детально анализировать развитие библиотечного дела в Республике. По этому указу, в 1996 году в Кабинете Министров состоялось республиканское совещание библиотечных работников, были определены новые направления в развитии библиотечного дела и обязанности. 27 июля 1996 года был принят закон «О положении библиотечного дела в Азербайджанской Республике и о мероприятиях по его улучшению», закон имел особую роль в развитии библиотек в будущем.

29 декабря 1998 года был принят Закон Азербайджанской Республики с подписью общенационального лидера Гейдара Алиева «О библиотечной работе», с 12 марта 1999 года он начал действовать. Этот закон в нашей стране организует основу государственной политики в сфере библиотечного дела. В третьем пункте Закона говорится: «...автоматизация библиотечного дела, постепенный переход библиотечного фонда в носители современной информации, использование систем электронного обмена (интернет и др.) и отражение в этих системах национальных фондов; создание информационной системы, направленная на овладение национальным и всемирным культурным богатством; обеспечение возвращения редких книг и рукописей из библиотек

зарубежных стран в Азербайджанскую Республику, которые являются национальным достоянием; строительство зданий государственных библиотек, капитальный ремонт, снабжение государственных библиотек современным оборудованием и техническими пособиями; определение государственных стандартов о библиотечном деле; проведение статистического учёта библиотечных фондов и др.» – все эти задачи уже нашли своё решение.

Основатель науки библиотековедения в Азербайджане, профессор Абузер Халафов в своём исследовательском произведении писал: «Этот закон является основой государственного отношения к библиотечному делу, государственной заботы и государственной политики в Азербайджане, является его гигантским камнем, правовой базой сохранения библиотечной сети и развития» (36,33).

Обеспечение населения информацией, которая является глобальной проблемой в мире, для нашей страны и сегодня актуальна. Именно библиотеки Азербайджана должны отвечать информационным потребностям развивающегося Азербайджанского государства и его граждан, должны обеспечить выход национальных ресурсов на мировое информационное пространство. Для осуществления стоящих перед нами задач, требуется основательная реформа в библиотечно-информационной области Азербайджана.

6 февраля 1998 года с подписью общенационального лидера Г. Алиева был принят Закон Азербайджанской Республики «О культуре». В Законе библиотекам, как составная часть культурных учреждений, отведено первое место и в 24 пункте Закона под названием «Библиотечная деятельность» говорится: « Библиотечная деятельность должна обеспечить граждан правом свободного пользования информацией, претворяется в жизнь с целью осуществления их потребностей к книгам, периодическим изданиям и другим документам, организующие фонд библиотеки» (15,78). В Законе из 9-ти разделов и 51-го пункта - библиотеки являются составной частью культурных учреждений и это исходит из того, что они выполняют культурную функцию и являются составной частью всеобщей культуры.

Законом Азербайджанской Республики является ещё один указ с подписью общенационального лидера Гейдара Алиева «Об информации, информировании и защите информации». Во втором пункте Закона, которая состоит из шести разделов, 21 пункта, оценивается «информация в период технологически-информационных процессов, в том числе, методы и система способов, используемые применением вычисления и коммуникационной техники».

Общественностью с большим удовлетворением был встречен Приказ (10) главы страны, уважаемого

президента Ильхама Алиева от 10 апреля 2007 года об «Улучшении библиотечной деятельности в Азербайджане», непосредственно посвящённое библиотечному делу и имеющее важное стратегическое значение.

В истории Азербайджанского библиотечного дела впервые был принят важный программный документ о библиотечном деле, о его значении, занимаемом положении в обществе, должности библиотек в условиях современного информационного общества, направления будущего развития и определения перспектив. Подписание такого документа – это проявление большой заботы главы государства о библиотеке и библиотечном деле, которая является неотделимой частью Азербайджанской культуры.

В этом важном документе комплексный подход к библиотекам, в широкой форме объяснена её роль и значение в науке Азербайджана, в истории культуры, просвещении нашего народа, в повышении культуры и интеллектуального уровня, в образовании и воспитании, библиотеки Азербайджана оценены как национальное богатство Азербайджанского народа.

Президент в приказе затронул важную проблему – проблема возвращения в республику ценных Азербайджанских книг, которые хранятся в главных национальных библиотеках зарубежных стран.

В приказе указано: «Наша страна, начиная с древних времён, выделялась своей высокой библиотечной культурой и известна богатыми библиотеками.

В начале XIX века в результате событий, происходящие в регионах, из страны были вывезены многочисленные рукописи, которые хранились в различных библиотеках Азербайджана, они отражают в себе мир литературно-эстетических, научно-культурных мыслей нашего народа, и сегодня, являясь основой Восточного фонда во всемирных библиотеках, там сохраняются» (15, 164).

Эта проблема, которая отражена в документе, давно беспокоила научную общественность, книговедов и учёных книговедов. Но решить эту проблему, вернуть в республику ценные Азербайджанские книги, рукописи и редкие книги было невозможно. Эту проблему возможно было решить только на государственном уровне. В этом приказе перед государственными органами были поставлены конкретные обязанности: в связи с интенсивным развитием

Азербайджана к информационному обществу, расширить возможность всестороннего использования научно-культурного информационного состояния, также, обеспечить включение библиотек страны во всемирное информационное пространство. В этой области уже проделаны важные работы. Надеемся, что на основе планов мероприятий, подготовленные Министерством Культуры и Туризма в связи с решением этого приказа, решение этой проблемы последовательно будет

продолжаться.

По приказу, Министерство Культуры и Туризма совместно с соответствующими организациями, подготовив план мероприятий: ремонт действующих библиотек в регионах Азербайджана, укрепление материально-технической базы и обеспечение современными информационными носителями, претворили их в жизнь. В документе уже решены поручения: создание в больших библиотеках страны электронного каталога, поднятие электронной библиотеки до уровня современных стандартов, создание на его базе «виртуальной библиотеки Азербайджанской литературы» и обеспечение читателей.

В Приказе Президента Азербайджанской Республики от 20 апреля 2007 года «Об улучшении деятельности библиотеки в Азербайджане» один из пунктов, имеющий важное значение для развития Азербайджанской науки в будущем, является предложение о постройке нового здания Центра Научной Библиотеки АННА на территории «Академического городка» и было дано соответствующее поручение о представлении её в течение месяца Президенту Азербайджанской Республики. Этот вопрос уже решён, новое здание Центральной Научной Библиотеки Азербайджанской Национальной Научной Академии – Центр Информационных Ресурсов сдан в эксплуатацию.

Хотели бы отметить, что этот указ, изданный уважаемым Президентом господином Ильхамом Алиевым – это исторический документ, определяющий приоритетные направления развития библиотечного дела в стране и претворения в жизнь. Поставленные здесь задачи, выдвинутые предложения, данные соответствующим организациям поручения – всё это имеет особое значение в создании информационного общества в Азербайджане, в информировании библиотек и открывает новые возможности развития этой области.

Именно во 2-ом пункте этого указа отмечено, что Министерство Культуры и Туризма Азербайджанской Республики совместно с соответствующими организациями в течение трёх месяцев должны подготовить «Государственную Программу» «По развитию библиотечно-информационной области в Азербайджанской Республике за 2008-2013 годы» и представить Кабинету Министров Азербайджанской Республики (15,167).

С целью выполнения этого указа и претворения в жизнь «Государственной Программы» по развитию библиотечно-информационной области в Азербайджанской Республике» был подготовлен План Мероприятий и он был утверждён указом от 6 октября 2008 года Президента Азербайджанской Республики господина Ильхама Алиева (11).

В Азербайджанской библиотечной истории важное значение приобретает «Государственная Программа» как

документ, который точно показывает направление развития библиотечного дела, отличающееся содержанием, конкретностью, охватыванием, укрепление материально-технической базы, улучшение положения библиотечного обслуживания, его финансирование, точную дату исполнения претворяемых в жизнь мероприятий.

В «Государственной Программе» по плану мероприятий указаны проводимые в жизнь дела, их дата исполнения и показан исполняющий государственный орган и это ещё более укрепляет его практическое значение и систему контроля.

Этот документ состоит из пяти разделов и плана мероприятий по претворению в жизнь государственной программы.

В преамбуле Государственной Программы анализируются происшедшие события начала 90-ых годов прошлого века, отрицательное влияние больших трудностей переходного периода на библиотечное дело, понижение до параличного состояния изданий книг и системы книжного снабжения, укрепление материально-технической базы библиотек и создание серьёзных проблем в его финансировании основывается на конкретных фактах (11).

Одной из самых положительных сторон Программы то, что наряду с сетью государственной библиотеки, изучены в отдельности положения сети библиотек министерств, учреждений и организаций, анализированы проводимые в жизнь работы в этих сетях, проведены обобщения, реформы в библиотеках, они были снабжены информационной технологией и, анализируя проблемы информирования, были определены будущие задачи. Автор этих строк тоже близко участвовал в подготовке «Государственной Программы».

Для достижения цели нужна модернизация библиотек, проведение коренных реформ, изучение международного опыта, создание Азербайджанской модели информации и общества знаний, обеспечение информационной технологией, автоматизация библиотек, считается необходимым создание электронных библиотек.

Именно после подписания этой «Государственной Программы» каждый год из Государственного бюджета для республиканских библиотек было увеличено выделение финансовых средств. Внимание и забота всех государственных организаций библиотечно-информационной области намного увеличилось.

По проведению в жизнь «Государственной Программы по развитию в 2008-2013 годах в Азербайджанской Республике библиотечно-информационной области» с целью исполнения Плана Мероприятий проделаны важные работы, проведены комплексные реформы в библиотечно-информационной области республики.

1.2. параграфе Государственной Программы,

называемая «Цель и обязанности Государственной Программы», отмечается: « в условиях построения информационного общества нормативные правовые акты международных стандартов, модернизация библиотек, функционирующие в стране, на основе политики национального информирования; проведение коренной реформы, обеспечение интеграции в мировое пространство библиотечно-информационных ресурсов, изучение и применение международного опыта, организация межведомственных координаций; оказание помощи процессу создания Азербайджанской модели «информационному обществу», «обществу знаний»; формирование электронных информационных фондов и развитие виртуальных библиотек, предоставление на использование читателям «виртуальной библиотеки Азербайджанской литературы»; обеспечение создания электронного каталога и электронных библиотек , доведение их до уровня современных стандартов; создание инфраструктуры компьютеризированных библиотек, снабжение библиотек новой информационной технологией; подготовка государственного регистра « Книжные памятники Азербайджана», переводение ресурсов национальной информации на электронные носители, улучшение уровня библиотечно-информационного обслуживания всем слоям населения; привлечение государства и доноров-организаций для разработки проектов по обеспечению модернизации библиотечно-информационной сети в Азербайджане; повышение общественного статуса библиотек, усиление государственной заботы библиотечно-информационной области, повысить этой области внимание различных общественных и международных организаций» и др. важные задачи, можно сказать, нашли своё решение (15,121-123).

Как заслуживающее одобрение, следует отметить, что за последние годы в Азербайджане созданы Веб-сайты всех библиотек, также, Центральные библиотек городов, районов, имеющее республиканское значение, они обеспечены компьютерами и современной информационной технологией. Электронные каталоги и электронные библиотеки Центральные библиотек городов и районов республики, также всех больших библиотек республиканского значения даны на использование читателям.

В общем, Государственная Программа, проводимая в жизнь, даёт возможности для приобретения успехов как во всех областях республики, также, в области библиотечного дела. С каждым годом увеличиваются средства, выделяемые из Государственного бюджета библиотечно-информационной сети республики и это открывает новые возможности для развития библиотек.

В финансировании библиотек кроме Государственного

бюджета необходимо привлечение донорских организаций, неправительственных организаций, деловых людей и таким образом возможно решить предстоящие проблемы.

В процессе становления библиотечной сети, которая является независимым институтом в культурной жизни страны, должны быть использованы целевое финансирование и адресная помощь.

Динамика развития библиотечно-информационной области Республики, для финансирования библиотек «Государственной Программы по развитию библиотечно-информационной области в Азербайджанской Республике за 2008-2013 годы» по заявлению Министерства финансов объём выделенного средства нашли своё отражение в нижеследующей схеме.

Таким образом, с целью выполнения Государственной Программы, выделенные библиотекам средства по сравнению с 2008 годом в 2009 году достиг самой высшей ступени – увеличившись на 322,4 тысяч, организовала 1159,4 тысяч манатов.

В общем, если анализировать по схеме выделенные средства библиотекам, то трудно будет решить модернизацию более 10 тысяч библиотек Азербайджанской Республики, укрепление их материально-технической базы, автоматизацию библиотек, также, довести уровень их деятельности до современных мировых стандартов. Именно по этой причине это решение каждый год находится под вниманием государства и во время обсуждения общественностью Государственного Бюджета в целях повышения дополнительных средств, выделяемые на сферу культуры, выдвигаются каждый год новые предложения по увеличению средств.

В результате, можно отметить, что с увеличением материальных возможностей Республики, с развитием экономики, увеличивается забота государства этой сфере, улучшается материальная стойкость библиотечно-информационной области и открываются новые возможности для их развития.

Список литературы

1. “Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan. 2007,21 aprel.
2. Azərbaycan Respublikasında kitabxana informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri metodik və təcrübi jurnal. 2008, №2, S.7-30.
3. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında. I kitab (I, II cildlər). Bakı: Nurlar Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, 864s.
4. Xələfov A., Hüseynova A. Elektron kataloqlarının əhəmiyyəti və təşkili prinsipləri//Bakı Universiteti Xəbərləri:Humanitar elmlər ser. 2004, № 4, S.288-290.
5. Xələfov A.A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı: Azər nəşr, 2006, 312 s.
6. Xələfov A.A.Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi:Dərslük.I hissə.Bakı:Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004, 328 s.
7. Xələfov A.A., Musayeva N.N. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya idarəetmə sistemləri //Bakı Universitetinin xəbərləri:Humanitar elmlər seriyası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, № 2, s. 243-250.
8. Əliyeva-Kəngərli A. Milli-mənəvi dəyərlərimiz: yaradanlar və yaşadanlar. Bakı, Proqres, 2012, 581 s.
9. Əliyeva-Kəngərli A.İ. Ənənəvi kitabxanadan avtomatlaşdırılmış informasiya mərkəzinə doğru // AMEA MEK Elmi əsərləri. 2003, № 4, s.13-23.
10. Əliyeva-Kəngərli A. Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. Bakı: Elm, 2007, 394 s.
11. Məmmədov E.Ç. Müasir elektron kitabxana şəbəkəsinin yaradılması mexanizmlərinin işlənməsi: 3356.01 - Kitabxanaşünaslıq, bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslıq ixtisası üzrə texnika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016, 17 s.
12. Məmmədova L.A. Azərbaycan kitabxanaları: modernləşmə yolları axtarışında. Bakı: Təhsil NPM, 2003, 56 s.
13. Alguliyev R.M., Aliguliyev R.M., Nabibayova G.Ch. The method of measuring the integration degree of countries on the basis of international relations // International Journal of Intelligent Systems and Applications.2015,vol.7 (11),p.10-18.
14. Alguliyev R.M., Ghazani, S.H.H.N. Design and implement of light weight QoS algorithm for ad hoc networks // International Journal of Applied Engineering Research. 2015, vol.10, no.17, pp.37839-37845.

ЎЗБЕК НИКОҲ ТҶИИ МАРОСИМ УДУМЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Қашқадарё воҳасида ўтказиладиган никоҳ тўйларининг, турли-туман урф-одат, маросим, расм-русумлар ҳақида фикр-мулоҳазалар юритилган.

Калим сўзлар: Тўй, никоҳ, борлиқ, тўққиз жўнатиш, кичик тўй, хатми Қуръон, қиз базми, қиз оқиоми, қиз йиғди, лапар кечаси.

Аннотация. В данной статье речь ведется о традиционных свадьбах, различных национальных обычаях и обрядах, мероприятиях, свадьбах, которые проводятся на кашкадарьинской области.

Ключевые слова: свадьба, брак, действительность, послать угощение, малая свадьба, чтение Корана, девичье собрание, вечер лапара.

Annotation. The given article deals with traditional weddings, various national customs and ceremonies, events, held in Kashkadarya region.

Key words: wedding, marriage, reality, send a treat, small wedding, reading the Koran, maiden meeting.

Мамлакатимизда бугунги кунда миллий минталитетимизни белгилайдиган маънавий қадриятлар, жумладан, маросим фольклори материалларини барча ҳудудлар бўйича тўплаш ва тадқиқ этиш фольклоршуносликнинг устивор тамойилларидан бири бўлиб қолди. Бу йўналиш маросим фольклори жанрларининг локал хусусусиятлари ва ҳудудий ранг-баранглиги аниқлаб ўзига хос жиҳатларини очиб бериш имконини яратди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида келтирилган “Миллий маънавий ўзликка эга бўлиш, маданий меросни ўзлаштириш учун кураш ялпи ижтимоий ҳаракат” сифатидаги устувор стратегик йўналиш илмий изланишлар кўламини кенгайтиришга асос бўлмоқда. [1] Ўзбек тўй маросимларида ижро этилувчи фольклор намуналари ранг-барангликлари билан ажралиб туради. Қашқадарё воҳаси никоҳ тўйи маросим фольклори манбаларини тўплаш мавжуд жанрларни аниқлаш, уларнинг маросим тизимидаги вазифаси ва бадиий-эстетик қимматини ўрганиш фольклор жанрларини тарихий тараққиётини ва бадиатида доир янги назарий хулосалар чиқаришга асос бўлиши билан долзарблик касб этади.

Дунёдаги кўпгина халқлар қатори ўзбек тўйлари орасида никоҳ тўйлари турли этнографик ва фольклор материалларига бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Шунинг учун ҳам “тўй” сўзини эшитган ҳар бир ўзбекнинг кўз олдида, энг аввало, никоҳ тўйи келади. Бунинг бошқа сабаблари бор. Никоҳ тўйи балоғатга етган икки ёшнинг эл-юрт нигоҳи олдида ота-она, қариндош-уруғ, дўст-ёр розилиги билан қўшилишини ва шу орқали жамият ҳаётида

давомийликни таъминлаш, насл қолдириш мақсадида ўтказиладиган энг эзгу маросим. Чорвачилик ривожланган ҳудудларда қадимда қалин пули жонзотлар ҳисобидан берилган. Яъни чўпон таёғи сурувга қараб отилган. Шунда қанча қўй сурувдан ажралиб чиқса, ана ўша қалинга берилган. Бу қўйлар халқ орасида “борлиқ” деб юритилган. Икки томон ўртасида қалиннинг ҳажмини белгилаш маросими “келин иссиш” деб аталади [4.Б.96-98].

Мана шу ўринда яна бир нарсага алоҳида аҳамият бериш керак бўлади. Қашқадарёда тўйгача бўлган даврда ўтказиладиган катта маросимлардан бири “тўққиз жўнатиш” деб юритилади. Унда куёв томон келиннинг уйига юборадиган нарсаларнинг барчасини тўққизтадан юборади. Масалан, тўққиз ботмон гуруч, тўққиз ботмон ун, тўққизта қўй, тўққизта кўйлак, тўққиз хил мато, тўққизта рўмол ва ҳ.к. Албатта, барча нарсаларни тўққизтадан юбориш тўққиз мақомининг қадимдан ота-боболаримиз наздида сеҳрли рақам ҳисобланганлиги билан изоҳланади. Кечкурун тўққизтадан тайёрланган нарсаларни икки эркак ва икки аёл келиннинг уйига олиб келадилар. Келиннинг уйида эса қариндош-уруғ, келиннинг дугоналари олиб келган нарсаларни кўриб, маъқуллашгандан кейин қизнинг ота-онаси тайёрлаган барча нарсаларни корчинга жойлаштирганлар.

Юқоридагилар билан никоҳ тўйининг биринчи қисми яқунланади. Кўриниб турибдики, ўзбек никоҳ тўйларининг дастлабки босқичи турли-туман урф-одат, маросим, расм-русумларга бойлиги ва очиғини айтганда, чиқимдорлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Иккинчи босқич – келин тушди ёки катта тўй.

Қашқадарё воҳасида ҳам никоҳ тўйлари бошқа регионлардагидек икки кундан иборат бўлган. Бундай

муддат куёв томонда ҳам, келин томонда ҳам бир хил бўлган. Тўйнинг биринчи куни “кичик тўй” ёки “хатми Қуръон” деб юритилган. Бунда келин томон ҳам, куёв томон ҳам оламдан ўтган яқинларининг руҳ-арвоҳларига атаб, қишлоқ оқсоқолларини тўплаб, зиёфат қилиб, Қуръон сураларини хатм қилдирган. Тўйнинг биринчи кунини “хатми Қуръон” деб аташнинг сабаби шунда.

Кичик тўй куни “қиз базми”, “қиз оқшоми”, “қиз йиғди”, “лапар кечаси” каби атамалар билан номланган. Чунки узатилаётган дугоналарининг зиёфатини ўтказиш учун йиғилган қизлар кечани қиздириш мақсадида чилдирма чалиб, ўйин қилишади. Мана шундан сўнг ўйинни томоша қилиб турган йигитлар бир томонга, қизлар бир томонга туриб олишади, ўртада баланд қилиб гулхан ёқишади. Ахборотчиларнинг маълумотига кўра, илгари Қашқадарёнинг чорвадор аҳолиси ўртасида лапарни бошлаб берувчи аёл ва эркаклар бўлган. Улар бир-бирларига лапар айтишиб, ёш йигит-қизларни илҳомлантирганлар. Ҳозир бундай бошловчилар йўқ. Кўпгина тўйларда лапарни сўзга чечан кайвонилар ёки кишилар бошлаб беришади.

Лапар жанрининг маъноси ҳозирга қадар илмий адабиётларда изоҳланмаган ва бу борада бирорта янги изоҳ бера олмаймиз. Шу боис тўғридан-тўғри лапар матнларини таҳлил этишга ўтаемиз. Бироқ шу нарсани алоҳида таъкидлашни истар эдикки, лапар кечаси йигит-қизлар ўртасидаги меҳр ипларини боғлашга хизмат қилиши баробарида мазкур жанр ўзига хос сўзга чечанлик синови, айтишув синови вазифасини ўтаган. Бундан ташқари лапар айтишув ёш йигит ва қизлар ўртасида дил розини баён этиш воситаси ҳам ҳисобланган.

Лапарни кайвони қуйидаги тўртликни айтиш билан бошлаб беради:

Йўллардан ўтган борми.
Билакузук топган борми?
Оддийгина ёримни,
Алдаб ўтганлар борми?
Мана шундан кейин ё қиз томон, ё йигит томон лапар

айтишни бошлаб юборади:

Йўллардан ўтган ўзим,
Билагузук топган ўзим.
Оддийгина ёримни
Алдаблар ўтган ўзим.

Агар диққат қилинса, лапарнинг бошланишидаги банд мазмунни, шакли (вазни), образлар тузилиши, қофияланиш тартиби кейинги мисрада давом эттирилганини кўриш мумкин. Дарҳақиқат, бошловчи банддаги билагузук топган йигит ўз бахтини топиб, мақсадига эришган ошиқнинг тимсоли. Шу боис лапарчи йигит тилидан айтилган банддаги йигит образи ана шу бахтиёр ошиқ тимсолининг давоми, айнан ўзидан иборат. Унга қарата қиз томон ўзининг жавобини қайтаради:

Қиз:

Гулгун гуттолигини,
Гулим устида қўлим.
Мен-ку йўлдан адашдим,
Қайсидир менинг уйим.

Демак, йигитнинг ширин гапларига ишониб, алданиб қолган қиз тақдирга тан берапти ва тезроқ эл-юрт олдида тўй қилиб, мен келин бўлиб тушадиган уйни кўрсат демоқда. Бунга жавобан йигит шундай дейди.

Йигит:

Гулгун гуттоли гулинг,
Гулинг устида қўлинг.
Сен-ку йўлдан адашсанг,
Чор атроф сенинг уйинг.

Ошиқ алданиб таслим бўлган маъшуқага барча нарсани, жумладан, ҳовлининг тўрт томонига қурилган уйларнинг барчасини ҳадя этмоқда. Лапар тўртлик кўринишидаги шеърин мисралардан иборат, қашшоқ бадий шаклга эга бўлса ҳам, мавзу ва мазмун жиҳатдан ниҳоятда бой ва эркин жанр ҳисобланади. Шу боис банддан-бандга образлар, уларнинг ноз-карашмали айтишлари кескин ўзгариб кетаверади. Бу жанрнинг поэтик табиати-ни белгиловчи муҳим шартлардан бири ҳисобланади. Масалан, юқорида келтирилган лапар бандларида алдаб ўз мақсадига эришган ошиқ ва ўз тақдирига кўнган маъшуқа ҳақида сўз юритилган бўлса, қуйидаги бандларда бутунлай бошқа ошиқ-маъшуқлар ҳақида куйланади.

Қиз:

Негадир-о, негадир,
Умринг ҳар йил кечадир.
Осмонда ёриг юлдуз,
Санаб тушгин, нечадир?

Йигит:

Нечадир-о, нечадир,
Умрим минг йил кечадир.
Сен нарвон бўл, мен чиқай,
Санаб тушай нечадир.

Қиз:

Ариқ лабини ўйдим,
Қўлимга хина қўйдим.
Ота-онамдан кечиб,
Ёримга бино қўйдим.

Йигит:

Ариқ бўйида майса,
Майсанинг гули майда.
Ҳамманинг ёри ўйда,
Бизнинг қаламқош қайда?

Тўйларда ижро этиладиган лапарларнинг мавзу доираси шу қадар кенги, уларнинг айтимларида қиз йигитга мушкул юмушлар бажаришни буюрса, йигит бундай юмушларни фақат қиз ҳамроҳ бўлсагина адо этажанини изҳор қилади. Айрим лапар намуналари анъанавий

лирик мотивлардан иборат бўлсалар ҳам, бироқ уларда маҳаллий колорит устунлик қилади. Бундай маҳаллий колорит лапар мисраларида қўлланган аънавий поэтик деталлар таркибида кўзга ташланади. Масалан, ўзбек халқи ўртасида қадимдан ижро этиб келинган лапарларда “Ариқ бўйида жийда, Жийданинг гули майда” деб қўлланган бўлса, С. Рўзиева (ахборотчи) вариантыда “Ариқ бўйида майса, Майсанинг гули майда” деб куйланади. Бизнингча, “жийда”нинг “майса” билан алмаштирилиши маҳаллий шарт-шароит, ўсимлик дунёси асосида юзага келган. Чунки лапар айтувчи шеърий мисраларни қуруқ ижро этувчи эмас, балки унга ижодий ёндашувчи, бадий деталларни бевосита ўзи яшаётган шароитдан изловчи бадиҳагўй ижодкордир. Шу билан бирга у аънавий ўзбек лапарларида кенг тарқалган жафокор маъшуқа образига хос етакчи хусусиятни ифодаловчи “ҳамма-нинг ёри уйда бўлган пайтда, унинг ёрининг уйда бўлмаслиги” мотивини ҳеч қандай ўзгаришсиз қўллайди. Чунки ёрнинг золимлиги, бевафолиги, жафокорлиги мотиви халқ лирикаси, шунингдек, классик шеърятимизда кенг тарқалган мотив бўлиб, халқ лапарларида ҳам бу мотив аънавий қўлланилади.

Қашқадарё никоҳ тўйларида ижро этиладиган халқ лапарлари асосан мустақил тўртликлар шаклида бўлса ҳам, бироқ айрим лапарларда аънавий шакл тамоман бузилади. Масалан, С. Рўзиевадан ёзиб олинган лапар намунасида қиз айтган лапар ўн икки мисрадан иборат бўлса, йигитнинг қизга айтган жавоби эса олти мисрадан иборат ва ҳазил-тегажонлик мазмунидадир:

Қиз: Оҳ, жайдари йигитнинг
Оқ ўтови бор экан.
Оқ ўтовнинг ичида
Ой келинчак бор экан.
Ой келинчак ёнида
Тилла бешик бор экан.
Тилла бешик ичида
Ой чақалоқ бор экан.
Ой чақалоқ бошида
Қизил олма бор экан.
Қизил олмани тишлаб
Макка томон йўл бошланг.

Қизнинг тилидан айтилган ўн икки мисрадан иборат бу банддаги ҳар бир образ, ҳар бир деталнинг “оқ” эпитети бор. Ушбу эпитет биринчидан, икки ёшнинг бири-бирига меҳр-оқибатини, самимийликни билдиради. Чунки “оқ жайдари йигит”, “оқ ўтов” бахтлилик аломати. “Оқ” эпитетининг давоми эса “ой” эпитети билан давом этади. Ушбу эпитет ҳам ёруғлик, порлоқ келажак белгисидан иборат. Иккинчидан, ўн икки мисрадан етти мисранинг “о” товуши, икки мисранинг “т”, икки мисранинг “қ” товуши билан бошланиши лапарда анафорик аллитерация мавжудлигини кўрсатади. Анафорик алли-

терация эса мисралар бошланишига оҳангдошлик, уйғунлик бағишлашдан ташқари бахт, порлоқ келажак, омад, меҳр-оқибат маъноларини ифодаловчи рамзий образларни алоҳида ажратиб кўрсатиш, уларга алоҳида урғу бериш вазифасини бажаради.

Йигитнинг қизга жавоби ҳам худди юқоридагига ўхшаш, аммо “и” ва “қ” товушларининг уйғунлигига асосланган, аммо нисбатан озроқ мисралардан ташкил топган:

Йигит:

Макка йўли узоқдир,
Ичган сувим булоқдир.
Ича-ича маст бўлдим,
Қизлар билан дўст бўлдим.
Қизлар кетди қир ошиб,
Бизлар қолдик адашиб.

Аънавий тўртлик шаклдаги бандлардан тузилган лапарлар Қашқадарё воҳасидаги никоҳ тўйларида ижро этиладиган халқ лапарларининг энг катта қисмини ташкил этади. Бундай лапарларда ўткир юмор, баъзан кескин ҳажв, баъзан тортишув, баъзан дардлашув мотивлари амал қилади. Тўртлик шаклидаги лапарларнинг томошабин-тингловчиларга таъсири кучли кечади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, ихчам аънавий шакл лапар айтувчилар дилидаги нозик кечинмаларни, ўткир лирик драматизмни, серзавқ коллизмни ёрқин ифодалайди. Иккинчидан, бундай лапарлар а-а-б-а шаклида аънавий қофияланиш тизимига, етти-саккиз бўғинли енгил ва ўйноқи вазнга эгаллиги билан тингловчилар ҳамда томошабинларга тез етиб боради. Шу боис аксарият никоҳ тўйлари лапарлари туркий халқлар оғзаки лирик жанрларининг асосий шарҳ ҳисобланмиш мустақил тўртлик бандлардан ташкил топган.

Тўртлик шаклининг халқ шеърятини етакчи строфик қолип вазифасини адо этишининг ўзига хос сабаблари ҳам бор. Академик А.Н. Веселовский [З.Б.60] ва бошқа кўплаб олимларнинг эътирофи этишларича, тўртлик шакли психологик параллелизмлар қўллашнинг энг қулай воситасидир. Психологик параллелизм эса киши қалбида кечаётган ҳис-туйғуларни табиат ҳодисаларига уйғунлаштирган ҳолда таъсирчан ифодалаш кенг имконият беради. Масалан, юқорида келтирилган лапарлардан бирида ўз ҳаёт йўлини, қизлик қисматини бузиб, ота-онасидан кечиб, ёрига бино қўйган, ишонган жувоннинг кечинмалари, руҳий дунёси рамзий йўл билан ифодаланган. Чунки лапардаги ариқ бир текисда оқётган қизнинг бокира ҳаётидан иборат бўлса, ариқнинг бўйини ўйиши шу ҳаётнинг бузилишини яъни қизнинг бирор йигитга ошуфта бўлиб, ўз ҳаёт йўлининг бузилишини англатади. Қўлига хина қўйиши эса унинг ёрга эришишини билдиради. Ушбу матн рамзий ифодалашдан мақсад қизнинг ёрига ишониб, ота-

онасидан кечишини айтиш, бевафо ёрга ишониб, ҳаётдаги энг яқин кишиларидан ажралиб қолган жувоннинг дард-аламини, афсус-надоматларини ифодалашдир. Агар ушбу афсус-надомат очиқ ҳолда айтилса, унинг таъсир кучи йўқолади, шеъриятнинг ўзи қолмайди. Жувон дилидаги дард-аламини табиатга қиёслаш орқали рамзий ифодалаш эса психологик параллелизмнинг халқ лирикасида қадим-қадимда синалган бадиий усул эканлигини яна бир карра исботлайди.

Қизлар базмида жамма вақт ҳам лапар ижро этилавермайди. Айрим ҳолларда қишлоқ қизлари тўпланишиб, чилдирма чалишиб, ўйин қилишади. Мана шундай пайтларда сўзга чечан кўшиқчи қизлар лирик кўшиқлар ижро этишган.

Маълумки, кўшиқлар тематикаси бой, кишини мафтун этувчи мусиқаси бўлиб, улар маросимдан ташқарида ҳам, маросим пайтида ҳам ижро этилиши билан алоҳида ажралиб турадилар. Қўйида Яккабоғ туманининг Жарқишлоғида яшовчи Улаш Қобилова (ахборотчи)дан ёзиб олинган лирик кўшиқлардан намуналар келтирамиз:

Олманинг оқиға боқ,
Қайрилиб шохига боқ.
Отам сенга бермайди,
Қайрилиб ёнингга боқ.

Қўйида икки ёшнинг турмуш қуришига қаршилиқ кўрсатувчи ота ҳақидаги лирик мотив мавжуд. Бу мотив аънанавий лирик кўшиқларда шу даражада кенг тарқалганки, унинг хилма-хил вариантларини битта кўшиқчи репертуаридан ҳам ёзилиш мумкин. Масалан, У.Қобиловадан юқоридаги лирик мотив иштирок этган кўшиқнинг бошқа вариантлари ёзиб олинди [5.Б.216].

Томга сепдим седана,
Териб есин бедана.
Отам сенга бермайди,
Кетавергин бегона.

Ушбу кўшиқда қиз отасининг қаршилигига бепарво қарайди. Чунки у йигитни севмайди. Шу боис у йигитга бегона деб мурожаат этади. Лекин айрим лирик кўшиқларда ёрнинг ноз-карашмаси, жафокорлиги ўзига хос деталлар воситасида ифодаланган:

Сув келади лойланиб,
Ичида ўрдак айланиб.

Ёринг келса, сен чиқма

Юрсин чорвоқ айланиб.

Лирик кўшиқларда ёрга муштоқлик, унинг қадди-қоматига шайдолик мотивлари куйланади. Бундай кўшиқлар орқали иболи қишлоқ қизлари қалбларида жўш урган дил изҳорларини ифодалаганлар:

Сой бўйида ўтирволиб,
Сувди мунча лойлайсан?
Саллангди дол қўйволиб,
Юрагимни доғлайсан.

Лирик кўшиқларда яқин қариндошларга келин бўлиб тушган жувонларнинг ҳасратлари, ички изтироблари куйланган. Чунки ор-номус, ҳаё, ибод ва андиша, қолаверса, қариндош-уруғчилик муносабатлари келинларга кўнгил дардларини очиқ айтишга йўл бермайди. Мана шундай пайтларда лирик халқ кўшиқлари келинларнинг, қиз-жувонларнинг дил таржимонига айланади:

Тутга чиқиб тут едим,
Бир шохига тўймадим.
Аммамга келин бўлиб,
Орзу-ҳавас кўрмадим.

Бироқ кўшиқлар орасида ёрнинг куйдирмажонлиги, ноз-карашмаси устунлик қилувчи мотивлар кўп куйланади. Бундай мотивлар халқ лирик кўшиқларининг энг кўп тарқалган турларини ташкил этади:

Рўмолимнинг учини
Тугмачанга тугдирай.
Қошимга ўсма қўйиб,
Куймагани куйдирай.

Лирик кўшиқлар кўпроқ етти ҳижоли бармоқ вазнида бўлиб, улар а-а-б-а шаклида қофияланган. Енгил ўйноқи вазн, киши қалбига бориб етувчи висол, ҳижрон, вафодорлик ва бевафолик каби лирик мотивлар халқ кўшиқларини турли жойларда, вазиятларда куйлашга мослаштирган.

Қизлар базмида тўпланган қишлоқнинг қиз-жувонлари ярим тунгача катта гулхан атрофида тўпланишиб, ё лапар айтишиб, ё лирик кўшиқлар куйлашиб, ярим тунга қадар базм қуришган. Мана шундан кейин улар зиёфат ейишиб тарқалишган. Никоҳ тўйининг кичик тўй деб аталган биринчи куни мана шу билан якунланган.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони //Халқ сўзи, 2017, 8 февраль. №28(6722)
2. Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги VMQ №222-сонли “2010–2020 йилларда Номоддий маданий мерос объектларини муҳофиза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори//Халқ сўзи, 2010, 8 октябрь.
3. Веселовский А. Н. Из истории эпитета/Историческая проза. –Москва: 1989.С.59-75.
4. Саримсоков Б. Ўзбек маросими фолклори. –Ташкент: “Фан”, 1986. -216 б.
5. Қобилова У. –(ахборотчи) Қашқадарё вилояти Яккабоғ тумани Жар қишлоғи.

ХИТОЙДАГИ ЎЗБЕКЛАР: МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИГА ОИД МАЪЛУМОТЛАР

Аннотация. Ушбу мақола Хитойдаги ўзбеклар тарихи, маданиятига бағишланган. Унда ўзбекларнинг Хитойга бориб жойлашиши, ижтимоий-маданий ҳаёти ва санъатидаги трансформацион ўзгаришлар масаласи батафсил ўрганилган.

Калим сўзлар: Хитой, ўзбеклар, тарих, маданият, адабиёт, санъатдаги ўзгаришлар.

Аннотация. Эта статья посвящена истории и культуры узбеков в Китае. Изучается история переселения узбеков в Китай и трансформация социально-культурных обычаев на новой земле.

Ключевые слова: Китай, узбеки, история, культура, литература, искусство, трансформация.

Summary. This article is devoted to the history and the culture of Uzbeks in China. The history of resettlement of Uzbeks to China and transformation welfare, arts of customs in the new earth is studied.

Keywords: China, Uzbeks, history, culture, literature, art, transformation.

Ҳозир кунда Хитойдаги 56 миллатлардан бири бўлган ўзбеклар, асосан мамлакатнинг ғарбий қисмида, яъни Шинжонг-Уйғур мухтор тумани ва Хитойнинг Инин, Тачэн каби шаҳарларида истиқомат қиладилар. Расмий маълумотларга кўра, ҳозирда Хитойдаги ўзбекларнинг сони тахминан 15 502 минг кишини ташкил қилади [12]. Уларнинг Хитойга бориб қолиши, жойлашиши, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги ўзгаришларни ўрганиш тарих фанида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ўзбекларнинг Хитойга бориб жойлашишини бир неча босқичларга ажратиш мумкин. Биринчи босқич, бевосита Буюк Ипак йўли билан боғлиқ бўлиб, ўзбекларнинг энг қадимги аجدодлари ҳисобланган сўғдийлар, бақтрияликлар, хоразмликлар, шошликлар, фарғоналиклар ва бошқа халқлар Хитой ҳудудларига турли мақсадларда келганлар. Улар орасида савдогарлар, ҳунармандлар, санъат усталари ҳам бўлган. Шунингдек, будда ва моний дини вакиллари ҳам Хитойга бориб ўз диний таълимотларини тарғиб қилганлар [1.Б.490]. Илк ўрта асрларда сўғдийлар Буюк Ипак йўлида етакчиликни қўлга киритганлар. Улар Хитой билан маданий алоқаларни ривожлантиришда катта роль ўйнадилар. Улар бутун йўл бўйлаб турли ёзув тизимларининг ёйилишига катта ҳисса қўшдилар.

Иккинчи босқич бевосита VIII асрдаги арабларнинг

Марказий Осиёга ҳужуми билан боғлиқдир. Чунки, будда ва моний санъатининг ислом дини ғояларига зид бўлганлиги боис, кўпгина санъаткорлар Хитойга қочиб борганлар. Хитой мусиқа ва рақс маданиятида янги унсурларни, ғижжак, чанг, най сингари мусиқа асбобларининг кириб боришига Марказий Осиё мусиқа санъати таъсир кўрсатган. Бухоро, Самарқанд ва Чоч раққосалари ва мусиқачилари VII–VIII асрларда Хитойда жуда машҳур бўлишган [8.Б.12]. Хитой манбаларида “хутенъу” деб номланган Тошкент рақси ҳақида маълумотлар берилган. Хан, Суй ва Танг сулоалари даврида савдо-тижорат ва карвонсаройларни бошқариш, Хитойда диний ибодатхоналарни очиш ва дин тарқатиш учун Чанъан, Лоянг шаҳарларида ўтроқлашиб қолган мовороуннаҳрлик аҳолининг сони ҳийла кўп бўлган. “Шин Тангшу (Танг сулоласининг янги тарихи)” номли манбада бу ҳақда маълумотлар берилган: «Танг сулоласи давридаги Чанъан шаҳри аҳолисининг сони бир миллион олти юз минг кишига етган бўлиб, дунёдаги энг катта шаҳарга айланган. Унинг кўчаларида сўғдийлар асос қилган Ғарбий Юртдан келган савдогарлар кўпчиликни ташкил қилган. Улар давомлик тарзда келиб-кетиб турганлар. Кўплари бу ерда ўтроқлашиб, ерлик қизларга уйланганлар. Бу эса Чанъанда Ғарбий Юртнинг урф-одатларини тарқалишига сабаб бўлган. Фарғона, Хоразм, Бухоро

музыка усуллари, форс нағмалари, расми ва қанғуй ўйинлари кенг тарқалган. Чанъанликлар ичида зардушт ва моний динларига эътиқод қиладиган муридлари ҳам кўпайиб борган. Ушбу динларнинг ибодатхоналари ҳам бунёд этилган» [18.Б.71].

Учинчи босқич Чингизхон бошчилигидаги мўғиллар қўшиннинг Марказий Осиёга юриши оқибатида юзага келган. Чингизхон Моворауннаҳрдан аҳолини Хитойга кўчирган. Шу билан бирга, мўғул ҳукмдорлари томонидан хоразмлик Маҳмуд Яловач ва унинг авлодлари Пекинга ҳоким қилиб тайинланган [21.Б.81]. Хитойда ўзбек номини бевосита Олтин Ўрда ҳукмдори Ўзбекхон (1312-1342) номи билан боғлашади. Шу боис, Юан сулоласи даврида “ўзбек” атамасини “月即别-Yuejibie”, “月祖伯-Yuezubo” иероглифлари билан қўлланилган. Минг сулоласи ҳукуматининг яна бир ёзма хотираларида “Бу даврда Самарқанддан Хитойга савдо ишлар билан келадиганларнинг сони ниҳоят кўп бўлиб, бир неча марта келган аҳоли тўп-тўп бўлиб тўпланиб қолганлигидан Минг сулоласи ҳукумати буларни жойлаштиришга улгурмай қолган” [14.Б.15].

Тўртинчи босқич Хитойнинг манжурлар империяси (1644–1911) томонидан 1759–1760 йилларида Шарқий Туркистонда ўз ҳукмронлигини ўрнатилиши ва Ўрта Осиё хонликлари, жумладан, Қўқон хонлиги томонидан уюштирилган ҳужумлар билан боғлиқдир.

Бешинчи босқич XIX аср охири ва XX аср бошларида юз берган сиёсий, иқтисодий жараёнлар туфайли Марказий Осиёдан Хитойга турли халқларни кўчиши билан боғлиқдир. Табиийки, улар орасида ўзбеклар кўпчиликини ташкил қилган. Россия империясининг Ўрта Осиёдаги сиёсатига қарши норози бўлган баъзи ўзбек зиёлилари ҳам Хитойга кўчиб ўтганлар. Улардан Чугучак, Ёркенд, Хўтон, Қашқарга келган Фурқат, Дилафкор, Дилкаш, Убайдулла, Завқий, Тулун, Зариф қори Тошкандий кабиларни мисол тариқасида келтириш мумкин. 1916 йилдаги Жиззах кўзғолони даврида минглаб ўзбеклар Хитойга қочдилар. Қочоқлар Шарқий Туркистоннинг Қашқар уезди ҳамда Учтурфон, Оқсув воҳаларига қараб йўл олдилар. 1916 йилнинг сентябр-октябр ойида қочоқ ўзбек, қирғиз, тожиклар сони 100-200 минг кишига етади. Умуман Шинжонг уйғур мухтор туманига 1916 йилдаги кўзғолон туфайли 300 минг киши қочиб ўтган [5.Б.169].

Хитойда яшашга мажбур бўлган ўзбекларга маҳаллий маъмурлар ҳеч қандай ёрдам бермаган. Аксинча, келгиндиларнинг чорвалари, пули, меҳнат қуроллари, қурол-яроғлари тортиб олинган. Улардан катта миқдорда солиқ талаб қилинган. Шарқий Туркистонга ўтган муҳожирлар Чугучак, Оқсув Қашқар шаҳарларида ўзла-

рининг маданий-маърифий ташкилотларини туздилар. Ушбу ташкилотлар Россия империясининг Туркистондаги мустамлакачилик сиёсатига қарши тарғибот юритган. Муҳожир савдогар ўзбекларнинг ташкилоти Қашқарда ака-ука Мусабоевлар йирик савдо фирмаси раҳбари Б.Мусабоев томонидан “Гэлаохой” номи билан 1905 йилдаёқ пайдо бўлган [5.С.166].

Олтинчи босқич собиқ Совет Иттифоқ даврида юз берган сиёсий қатағонликлар асосий сабаб бўлган. Гўдаклигида, яъни 1930 йилларда Қашқар ҳудудига отонаси ва қавм-қариндошлари билан ўтган Зухриддин Обид Туркистоний ҳам аввал отаси бир қадар бойиб кетганлиги, сўнгра салкам бир йил ўтганидан сўнг ўзи Хитойда туриб оиласини кўчиртириб келиш учун дўстларини юборганлигини қайд қилади [4.Б.15]. Хитойнинг Фулжа шаҳрида муҳожирликда яшаган ёзувчи Яқвалхўжаев “Уч кўчанинг охири” номли тарихий-воқеий романида бобоси дастлаб Ўзбекистонда советлар таъқибидан чекка ҳудудларда яшириниб юрганлиги, сўнгра авлодларини Хитойга кўчириб олиб кетганлигини ёзганди [19.Б. 61].

Хитойда истиқомат қиладиган ўзбекларнинг асосий машғулоти савдогарлик ҳисобланган. XVIII асрнинг ўрталарида манжурлар ҳукумати томонидан Қўқон савдогарларининг Шарқий Туркистон бозорларида савдо қилишига рухсат берилган. Натижада уларнинг бу бозорларга кириб келиши кучайган. Хитой ҳужжатларида, “Қўқон савдогарлари Шарқий Туркистоннинг ички бозорларини аста-секин қўлга олдилар, мулк ва маблағ тўпладилар, уйғурларнинг уйларини ижарага олдилар. Бу ерда улар ўзларининг уюшмаларини туза бошлаганлар” деган маълумотлар кўплаб учрайди [9.Б.871]. Қўқон ҳукмдорлари Шарқий Туркистондаги мусулмон аҳоли, жумладан, Қўқон фуқароларидан бож-ҳирож йиғиб олишни ўз назоратига олишга ҳаракат қилган. Шу мақсадда, ўлкага хон ўз оқсоқолини юборган. Рус шарқшуноси А.А.Семенов шундай оқсоқоллардан бири тошкентлик савдогар Нейматбой бўлганлигини ва у Шарқий Туркистонга оқсоқол сифатида ёрлик билан юборилганлигини қайд этган [10.Б.7]. Баъзи ўзбеклар деҳқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчилик билан ҳам машғул бўлганлар. Ўзбек ҳунармандчилиги нисбатан ривожланган марказ Ёркенд ва Қашқар ҳисобланган. Унинг асоси ипакчилик ҳисобланган. Ёркендда XIX асрда 50 минг аҳоли бўлса, шундан 8 мингги чет эллик савдогар, ҳунармандлар ҳисобланиб, уларнинг асосий қисмини ўзбеклар ташкил этган [20.Б.139]. Чорвачилик билан ўзбеклар Хитойнинг Мулей, Читай, Текис, Нелик, Йили, Тэчен каби шаҳарлари атрофида ва Шинжонг уйғур

мухтор туманининг қирғиз ва қозоқлар билан аралашган ҳудудларида шуғулланганлар. Деҳқончилик билан эса, ўзбеклар жанубий Шинжоннинг Қашқар, Ёркенд, Бачу, Оқсув ва шимолий Шинжоннинг Или водийсида уй-гурлар билан биргаликда машғул бўлганлар.

Хитойдаги ўзбекларнинг маданияти бевосита қондош бўлган уйғурлар маданияти билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланиб келмоқда. Ўзбек ёзуви уйғур ёзуви каби араб алифбоси асосидаги ёзув ҳисобланади. XX асрнинг бошларида ўзбек адибларининг ёшларни тарбиялаш борасида олиб борган маърифий ишлари муҳим ҳисобланади. Жумладан, Муҳаммад Ямин Сўфизода (1890–1942) – Синьцзяннинг Қашқар вилоятида яшаган ўзбек шоири ва маориф ишларини олиб борган ўзбек адиби эди. У нодонлик ва жаҳолатга қарши кураш олиб борган. У дастлаб Мисрдаги мадрасаларда таълим олган. Мисрдаги нуфузли “Сиротул мустақийм” газетасида бир неча ижод намуналари, айниқса, ёшларни илмга интилиши “тўғри йўл” эканлигини кўрсатувчи бир неча мақолалари чоп этилган. Кейинчалик шоир Қашқар ҳамда Оқсувда маданият ва маориф соҳаларида ишлаган. Унинг “Файратли ботур” номли шеъри, ёшларга илм ва маърифат бериш нодонлик ва жаҳолатнинг олдини оладиган муҳим қуролдир мазмунини беради. Ушбу шеър Хитойдаги ўзбек ва уйғур халқлари орасида кенг тарқалган. Чунки, Муҳаммад Ямин Сўфизоданинг юқорида келтирилган шеърдан бошқа назмий асарлари 1937 йилда Шинг Шияси бошчилигидаги Хитой ҳукумати томонидан ёндириб юборилган. Унинг ўзи қатағон қилинган.

Тўғрул Раҳимий (1887–1937) – асли фарғоналик бўлган бу жадид олим ота-онаси билан бирга 1914 йилда Қашқардаги Андижон маҳалласига кўчиб келган. У 1930 йилда Қашқарда ёшларни ўқитиш учун мактаб очган. Унинг “Хожи Муҳиддинга ҳажвия” шеъри 1935 йилда ёзилган. Билол Азизий (1920–1945) – 1920 йилда Андижонда туғилган. 1931 йилда оиласи билан дастлаб Қашқарда, кейин эса Хўтонга бориб жойлашган. Хўтонда бошланғич мактабда ўқиб, ўқитувчилар курсига киради. 1942 йилда Урумчидаги дорулмуаллимда ўқиган. 1945 йилда Лутфулло Муталлиб бошчилигидаги инқилобга аъзо бўлган. Аммо бу ташкилот фош бўлгач, Билол Азизий қўлга олиниб қатл этилган. Билол Азизий 16 ёшидан шеърлар ёза бошлаган, унинг шеърлари Хўтон, Урумчи ва Оқсувдаги газеталарда чоп этилган. У ўзбек адиби Фафур Фулом шеърларидан илҳом олган. Абдуғани Ҳасан 1929 йилда отаси билан Ўшдан Қашқарга келган. У илмга уч ёшларни танлаб олиб, уларнинг илм олишига алоҳида эътибор берган. Ушбу ёшлардан Шукур Муҳаммадамин,

Аббос Бурҳон, Омонулло Мусо, Рўзи Ҳожилар эди. 1976–1979 йилларда Синьцзян радиосида, Синьцзян университетида ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси бўлиб ишлаган. 1982 йилда у “Синьцзян ҳозирги замон ўзбек адабиётининг вакиллари ҳақида” номли мақоласи билан халқаро илмий конференцияда маъруза қилган. Бир қатор журналларда унинг “Ўзбек тилининг шевалари”, “Ҳозирги замон ўзбек тили ҳақида”, “Ўзбек тили билан уйғур тили ўртасидаги фарқ ва ўзгаришлар” каби мақолалари чоп этилган. Тарих фани соҳасида ҳам у кўпгина илмий ишлар олиб борган. 1983 йилда нашрдан чиққан “Синьцзяннинг яқинги замон тарихи” номли беш жилддан иборат асарида “Ўзбекларнинг қисқача тарихи” бобини ёзган. 1983 йил 3 июнда вафот этган. Насрулло қори Парҳатий (1906–1997) – 1906 йилда Тошкентда туғилган. 1918 йилда, яъни 12 ёшида отаси вафот этади ва тоғаси қўлида бошланғич мактабни тугатади. Тошкентдаги “Кўкалдош” мадрасасида таълим олган. Бу ерда Мискин тахаллусли шоир билан яқин дўст бўлган. Мискиннинг асли исми Фулом Ҳалил Тошмуҳаммад ўғли (1880–1937) бўлиб, ўзбек жадидларидан бири эди [6.Б.475].

XXРнинг Шинжонг уйғур мухтор туманида “Ўзбек тили ва маданиятини тарғиб қилиш маркази” 1960 йиллардан бошлаб фаолият кўрсатган. Ушбу ташкилотни Қодир Акбар, кейинчалик Талъат Носирий бошқарган[13]. Ташкилот ташаббуси билан ҳар йили Шарқий Туркистонда “Фурқат кунлари” ўтказилган. 1989 йилда уюштирилган “Фурқат кунлари” маданий тадбирида ўзбекистонлик вакиллар ҳам иштирок этдилар. Улар Ўзбек мумтоз адабиёти намоёниси, демократик шоир Фурқат (1858–1909) қабрини таъмирлади ва зиёрат қилди. Қашқарда чоп этилган “Хонгангри” газетасида Фурқатнинг адабий жамоатчилига маълум бўлмаган 3 та шеъри чоп этилган. “Ўзбек тили ва маданиятини тадқиқ этиш маркази” ўзининг биноси, кутубхонаси, миллий ансамбли, ўзбек тилини ўргатиш маркази кибиларга эга бўлган. 1981 йили Хитой ижтимоий фанлар академияси оз сонли миллатлар адабиёти тадқиқот ўрни билан Шинжонг ижтимоий фанлар академияси миллатлар адабиёти тадқиқот ўрни ўзбек адабиёти тарихи ҳақида қисқача тушунтирилди. 1983 йил баҳорида мухтор туман бўйича чиқарилган оз сонли миллатлар классик адабиёти илмий муҳокама йиғинида ўзбек адабиёти тарихига оид мақолалар ҳам эълон қилинди ҳамда ҳозирда Хитойда яшаётган ўзбек ижодкорларининг назмий ва насрий тўпламлари ҳам нашр этилди. Уларнинг бир қисми хитой тилига ҳам таржима қилинди. Шу билан бирга, бу даврларда ўзбек халқ оғзаки ижоди

намуналаридан ўзбек дostonлари ҳамда эртаклари ҳам нашр этилди[1; 15;16].

Хитойдаги ўзбекларнинг энг оммавий кўшиқларидан бири “Эшилаи ва элай” асосан Шимолий Шинжонгнинг Или, Тачэн (Тарбағатой) ва Жанубий Шинжонгдаги Қашқар (Каши), Ёркенд (Шачэ), Қирғолиқ (Ечэн) каби худудларда кенг тарқалган. Ушбу ашуланинг матни Алишер Навоий, Фурқат, Муқимийларнинг шеърлари ҳисобланади. Ушбу шеърларнинг мазмуни ҳаёт қувончлари, гўзал ёшлик онлари, ҳақиқат ва севгини қадрлаш, яхшилиқни улуғлаш, ёмонликдан нафратланиш билан бирга мусофирлик машаққати ҳам куйланган. Ҳар 4 қатордан, 10 та нотали бўғин, ҳижода куйланади. Асосан эркалар куйлагани учун овоз йўғон бўлади. Элайнинг яна бир номи “кушак”, ёки “кўшиқ” деб ҳам аталади. Элай унча узоқ вақт куйланмайди. 4 қатордан 7 нотали бўғин асосида куйланади.

“Бўстон”, “Ёр-ёр”лар ҳам ўзбеклар орасида севиб куйланади. Бу ашулалар асосан оилавий тадбирлар ва тўйларда куйланади. 2008 йилда “Эшилаи” ва “Элай” ашулалари Хитойда номоддий маданий мерос объектлари сифатида рўйхатга олинган[11.Б.65-66].

Хуллас, ўзбек халқининг жаҳон тарихида тутган ўрни, миллий маданиятидаги трансформацион жараёнлари бевосита бошқа халқлар билан боғлиқ ҳисобланади. Хитойдаги ўзбекларнинг тарихи ва маданиятини ўрганиш орқали Ўзбекистон ва Хитой халқлари билан алоқаларининг шаклланиш тарихи, ўзаро миграцион жараёнлар, ўзбек миллий маданияти, санъати, адабиётига таъсир қилувчи омилларни аниқлашга ёрдам беради. Уларда сақланиб қолган миллий маданият намуналаридан хабардор бўлиш, бу масалаларда янги илмий-тадқиқотлар олиб бориш ёки илмий-тадқиқотларда фойдаланиш имкониятини беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Авдиев А. Қадимги шарқ тарихи. –Москва: Наука, 1963.
2. Алпомиш достони. Н. Абдулла, С. Садрий таржимаси. –Урумчи: Шинжонг халқ нашриёти. 1986 (уйғур тилида).
3. Анвар Байтур., Хайрнисо Сидик. Шинжонгдаги миллатлар тарихи. –Пекин: Миллатлар нашриёти, 1991.
4. Зухуриддин Обид ўғли Туркистоний. Анда жоним колди менинг. –Тошкент: Чўлпон. 1992.
5. Мамедова Э.М. Из истории взаимоотношений Туркестанского края и Синцзяна в начале XX в. В сб: Взаимоотношения народов Средней Азии и сопредельных стран Востока в XVII – начале XX вв. –Ташкент: 1963.– С. 169-171.
6. Пўлатжон Домулла Қаюмий. Тазкирайи Қаюмий. 3 китоб. –Тошкент: 1998.
7. Рўзи Қодирий. Уйғур реалистик адабиётининг шаклланиши. –Тошкент: Фан. 1979.
8. Савчук-Курбанов С. Китай – Узбекистан: многовековые истоки торгово-экономического и культурно-просветительского партнерства. // Материалы научно-практической конференции «Китай и современный мир». –Ташкент: 2009. – С. 12-14.
9. Saguchi T. The Eastern trade of the Khokand khanate. Charter VI. Memories of the Research department of the Toyo Bunko (The oriental library). –Токуо: 1965. № 24.
10. Семенов А.А. Отношение Кокандского ханства к Кашгару в первой половине XIX века – ЎзР ФА Асосий кутубхонаси. Диссертация ва авторефератлар бўлимида. РД 7125.
11. Шедевры культуры Синьцзяне. Нематериальное культурное наследие СУАР. –Алмата: 2012.
12. Энциклопедия Китая. <http://www.abirus.ru/> –Пекин: 2014.
13. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, Р-2822-фонд, 1-рўйхат, 91-иш, 3-варақ.
14. Ўзбек тарихи ва тазкираси тўплами. Хитой фанлар академияси миллатлар тадқиқот ўрнининг материаллари. Бейжинг, 1963, (хитой тилида).
15. Ўзбек халқ дostonлари. –Урумчи: Шинжонг халқ нашриёти. 1987(уйғур тилида)
16. Ўзбек халқ чўпчаклари. –Урумчи., Шинжонг халқ нашриёти. 1983 (уйғур тилида).
17. Қодир Акбар., Хурматжон Фикрат., Хабибулло Абдулсалом. Ўзбек адабиёти тарихи. – Урумчи: Шинжонг халқ нашриёти. 2005. – Б. 368(уйғур тилида).
18. Қўлдашев Ш. Марказий Осиё алломаларининг Хитой маданияти ва илм-фанига кўшган ҳиссаси // “Ўзбек халқи тарихи меросининг замонавий тараққиётдаги ўрни” номли Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Тошкент: Наврўз, 2016.
19. Хайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи (1917-1991 йиллари). –Тошкент: “ABU MATBUOT-KONSALT” 2008.
20. Henderson G., Hume A. O. From Lahore to Jarkend. London, 1873 // Туркестанский сборник. Т. 106. –Санкт-Петербург: 1873–1875. – С. 139.
21. Хўжаев А. Буюк Ипак Йўли: муносабатлар ва тақдирлар. –Тошкент: “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2007.

АКТЁРЛИК МАҲОРАТИДА НУТҚИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Мақолада актёрларнинг нутқида учрайдиган муаммолар, баъзи бир камчиликлар, нуқсонлар, шевалар ва уларни бартараф қилиш усуллари ёритилган. Шунингдек, нутқнинг равонлигида тез айтишлар, шеърлар, эртаклар ва ҳикояларнинг ўрни ҳақида ҳикоя қилинади.

Калит сўзлар: артикуляция, ротацизм, унли ва ундош бирикмалар, саж, ассимиляция, партнёр.

Аннотация. В статье освещены проблемы и некоторые недостатки, дефекты и сленги, часто встречающиеся в выступлениях и речах актёров. А также рассказывается о значении в развитии речи в стихотворении, скороговоро, небылиц и рассказов.

Ключевые слова: артикуляция, ротацизм, гласные и согласные сочетания, ритм, ассимиляция, партнёр.

Annotation. In this article there were illustratated problems, some defects and slangs that could be met in the speech of actors. Besides that there were told about the smoothness of speech in the poems, tongue-twisters, tables and stories.

Key words: articulation, rotation, vowel and consonant combinations, rhyme, assimilation

Санъат актёрдан тинимсиз меҳнат, ўз устида ишлашни талаб қилади. Бу меҳнатни актёр билим ва ақл-идрок орқали амалга оширади. Шу билан бирга, актёрлик табиати ўзининг кучли ва асосланган қонун-қоидаларига эга. Ҳар бир роль устида ишлаганда актёр оддий қизиқиш ёки тахминларга эмас, айнан ижрочиликда синалган усулларга таяниши керак. Шундагина у муваффақиятларга эришади.

Саҳна нутқи қонуниятларини ўрганишда талабалар азалий бир таърифга эътибор беришлари шарт. Унга кўра, актёр овози яхши чархланган, тиниқ талаффузга эга ва нутқ маданияти талаб-қоидаларига тўла жавоб бера олса, демак, у сўзлашув муносабатида тайёр мутахассис ҳисобланади. Бундан ташқари, нутқ маданияти техникасини ҳам амалий тарзда тўлақонли эгаллаши зарур. Кўпчилик ижодкорлар орасида, “Агар актёр органик хатти-ҳаракатни тўғри бажара олиш хусусиятига эга бўлса, у ҳолда қолгани саҳнада ўз-ўзидан содир бўлади”, деган фикр мавжуд. Бироқ, унутмаслик лозимки, саҳнада партнёрга таъсир ўтказиш учун, аввало, сўзларни тўлиқ ва адабий тил қонуниятларига мувофиқ талаффуз этиш зарур. Хатти-ҳаракатнинг аниқ мақсадга йўналтирилгани, мантиқийлиги эса ифода қилинаётган нутқ урғуларига таъсир этиб, овозга ва товушга керакли сайқал беради.

Саҳна нутқи маданияти актёрлик санъатининг муҳим қирраларидан бири ҳисобланади. Айниқса, кўпчилик актёрларнинг саҳна нутқини яхши билмаслиги, ўзлаштирилмаганлиги ушбу соҳанинг муаммоли жиҳатидир.

Саҳнада сўз билан таъсир этмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ учун жарангдор, яхши созланган овозга эга бўлиш талаб этилади. Агар актёр юксак истеъдод соҳиби бўлиб, овози заиф бўлса ёки унда нутқий камчилик бўлса, уни маҳоратли актёр деб бўлмайди.

Нутқий нуқсонлар қаторига унли ва ундош товушлар талаффузидаги камчиликлар ҳам киради. Одатда, бу каби камчиликларни тузатиш мумкин. Бироқ, улар нутқ аппаратидаги бошқа жиддийроқ қусурлар билан боғлиқ бўлса, бу жиддий муаммо туғдиради. Нутқдаги камчиликларни йўқотишда талаффуздаги ортиқча урғулардан, сохта ва кераксиз ҳиссиётни ифода этувчи оҳанглардан халос бўлиш талаб этилади. Талаффуз бўйича машқлардан мақсад, нафақат нутқдаги аниқлик ва равонликка эришиш, балки унинг табиий жозибасини ҳам сақлаб қолишдир.

Нутқ актёрнинг асосий қуроли ва у саҳнада айнан мана шу қуролга таянади. Баъзи актёрлар нутқдаги нуқсон ва камчиликларни йўқотиш учун қуйидаги машқлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) унли ва ундош бирикмали сўзлар;
- 2) тез айтиш;
- 3) эртаклар;
- 4) ҳикоялар;
- 5) кичик шеърлар.

Логопедияда “р” товушининг талаффузидаги камчиликлар ротацизм дейилади. Бу атама грекча “ро” ҳарфидан олинган бўлиб, “р” товушини билдиради. “Р”

товушининг тўғри артикуляциясини таъминлаш учун икки хил усулдан фойдаланамиз:

1) оғиз бўшлиғида тилни “р” талаффуз қилаётган пайтда керакли ҳолда тўғри ушлаб туриш;

2) оғиз бўшлиғида тилда тебраниш ҳосил қилиш.

Айрим талабалар л-р товушлари қаторлашган сўзлар (*Дилрабо, Дилрўз, Гулруҳ*) ни талаффуз қилишда ушбу товушларни қўш ундош (ё л-л, ёки р-р) каби ифода-лайди. Ушбу нуқсонни тўғрилаш учун унли ва ундош бирикмали сўзлардан унумли фойдаланиш мумкин:

Три-дри-при

Тре-дре-пре

Тра-дра-пра

Тро-про-про

Трў-дрў-прў

Тру-дру-пру

Три-дри-при

Бу унли ва ундош бирикмали сўзларни мукамал ёдлангандан сўнг, тез-тез айтилади. Ёдлаб олиш муҳим, чунки талаба талаффуз қилиш жараёнида унинг фикри сўз қидиришга кетмаслиги зарур.

Оғзаки нутқда кишининг жумлаларни қаторлаштириб, тез талаффуз қилиши жараёнида жарангли ундош ўз жарангсиз жуфти каби ёхуд аксинча жарангсиз ундош жарангли ундош (б-п, з-с, д-т, г-к, в-ф.) каби талаффуз этилиш ҳодисаси жуда кўплаб учраб туради: *изтироб-истироб, изҳор-исҳор, аффон-авфон, жўжа-чўжа* каби. Бир товуш ёндаш товушга таъсир кўрсатиши натижасида юзага келадиган фонетик ҳодисалар ассимиляция дейилади. Таъсирга учраган товушнинг ўзгариш характериға қараб ассимиляция иккига бўлинади:

1) бир ундош товуш иккинчи бир ундошга таъсир кўрсатиб бутунлай ўзига ўхшатиб олса, бу тўлиқ ассимиляция дейилади (изсиз-иссиз, тузсиз-туссиз, етди-етти, отдан-оттан ва ҳ.к.);

2) бир товуш ёндош бир товушга таъсир кўрсатиб, уни бутунлай ўзига ўхшатиб олмасдан, балки унинг бир томонигагина ўзгартирса (жарангсизлантиради ёки жарангли ундошга айлантиради), бу тўлиқсиз ассимиляция дейилади (кетган-кеткан, ошдан-оштан, қўшди-қўшти ва ҳ.к.). Бу нуқсонлар, айниқса, актёр нутқида кўпол хато ҳисобланиб, у томошабиннинг жумлани тушунмаслигига сабаб бўлади. Ушбу ҳолатда ҳам унли ва ундош бирикмали сўзлардан унумли фойдаланилса бўлади. Масалан:

Стизди-здисти

Стезде-здесте

Стазда-здаста

Стоздо-здосто

Стўздў-здўстў

Стузду-здусту

Стизди-здисти

Кпти-гбди

Кпте-гбде

Кпта-гбда

Кпто-гбдо

Кптў-гбдў

Кпту-гбду

Кпти-гбди

Ўзбек тилида шевада сўзлашиш ҳодисаси ҳам талаффуз меъёрларини ўзлаштиришдаги бир тўсиқдир. Масалан: у ерда – этта, бу ерда – бетта, шу ёққа – шақа, у ёққа – ақа, бу ёққа – бақа, ўзбек – ўзбей, шу ердан – шеттан кабилар шеваланиш ҳодисасига киради. Оғзаки нутқимиздаги санаб ўтилган юқоридаги адабий бўлмаган нутқий ҳодисаларнинг адабий меъёрга бўлган муносабатларини тўғри ҳал қилиш нутқ маданияти малакасини ошириш ишларида муҳим ўрин эгаллайди.

Актёр ифодалаётган жумласини томошабинга қай даражада аниқ, тушунарли ҳамда таъсирли етиб боришида тез айтишларнинг ўрни беқийёсдир. Айрим талабаларда яқин ундошларни (с-ш) қориштириб талаффуз қилиш ҳолати кузатилади. Бу ҳолатларда албатта ушбу товушлар бир неча бор такрорланиб келган тез айтишлардан фойдаланилса ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан: Қишда кишмиш пишмасмиш, пишса, кишмиш қишмасмиш. Кишмиш еган кишининг тишлари қамашмасмиш. Машмашалашсам ҳам, машмашалашаман, машмашалашмасам ҳам, машмашалашаман.

Юқоридаги тез айтишлардан с ва ш ундошларини уйқаштириб айтувчи талабалар нутқини тўғрилашда фойдаланиш мумкин.

Бир туп тут, бир туп тутнинг тагида бир туп туруп, бир туп тутнинг томири бир туп турупнинг томирини туртиб турибдими, бир туп турупнинг томири бир туп тутнинг томирини туртиб турибдими.

Осмонда иккита думи калта кал калхат, бирининг кўк думи калта кал калхат, бирининг қора думи калта кал калхат. Кўк думи калта кал калхат қора думи калта кал калхатга халақит берадими, қора думи калта кал калхат кўк думи калта кал калхатга халақит берадими.

Жажжи Жавлонбекнинг жўраси Жўрабекнинг жўжаси жўхори чўқидими, жажжи Жўрабекнинг жўраси Жавлонбекнинг жўжаси жўхори чўқидими.

Тез айтиш нутқ товушлари уйғунлигига асосланган жанр бўлиб, ўхшаш товушли сўзлар ёки сўз бирикмаларининг бир нафасда шиддатли айтилиши жараёнида

у ёки бу товуш, у ёки бу сўз талаффузида чалғиш ёки тугилиш натижасида воқе бўлувчи маъно ўзгариши негизида юзага келади.

Тез айтишлар устида ишлаш бўлажак актёр ва режиссёрлар, жамики сўз санъатига алоқадор кишиларга нутқ аъзоларининг чаққон ва аниқ, товушларни тоза талаффуз қилишдан тортиб, фикрлашга, ритми йўқотмаслик, урғуни тўғри ишлата билиш, актёрлик маҳоратини бошланғич барча элементларидан тортиб овоз, нафас, хотира, муносабат каби ҳис-туйғуларни кўзғатиш, тасаввурни бойитиш, нутқий характер яратишда жуда муҳимдир. Шу боис, тез айтишлар нутқ санъати, хусусан сўз санъатининг такомиллашувида зарур ижодий манба ҳисобланади.

Тез айтишлар устида ишлаганда қуйидагиларга амал қилиш зарур:

1) матндаги талаффузга тўлиқ, аниқлик берувчи товуш ва товуш бирикмалари, ҳар бир бўғин, сўз, жумлани, ундаги унли, ундош, сирғалувчи ва сонор товушларнинг артикуляцион ҳолатини аниқлаш;

2) тез айтишдаги битта сўзли такрор ёки чалкаш айтиладиган сўзларни аввал бўғинлаб, сўнг энг паст суръат (биринчи тезликда) билан ифодали ўқиш;

3) шу аснода бир-икки бор қайтарилиб, товушлар артикуляциясини сақлаб қолган ҳолда аввал пичирлаб (худди сирли хабардек), ниҳоят товуш чиқариб талаффуз этилади, лекин тезлик биринчи галдагидек;

4) энди матн тўлиқ ўзлаштирилди, у тез айтишга айланди (ёд олинмаса, фикр сўз қидиришга кетади);

5) тезлик энди бир оз оширилади (иккинчи тезлик), мантиққа путур етказмай, камида уч маротаба айтилади;

6) худди шу ҳолатда (учинчи тезликда) уч маротаба қайтарилади, бунда тезлик ошгани ҳисобига товушлар ямланишдан, дудуқланишдан эҳтиёт бўлиши керак;

7) энди тез айтишни фикрга қўшиб, бирор мақсадни кўзлашга қаратилади, агар тез айтиш маъносиз, кўр-кўрона (шунчаки тезлик учун) айтилса, у ҳеч қандай амалий натижа бермайди.

Бугунги ёш актёрларни тарбиялашда қаҳрамон характерини яратишга ўргатишда актёрлар билан қуйидаги уч босқичда ишлаган маъқул:

1. Саҳна нутқи технологияларини ўргатишда мукамал услублардан фойдаланиш.

2. Актёрлик маҳорати, нотиклик санъати, саҳна нутқи маданияти аънаналари, буюк театр арбоблари тажрибаларини сингдириш.

3. Театр соҳаси муаммоларини англашда илмий-тадқиқот ишларини доимий олиб бориш, бунга ёш тадқиқотчиларни жалб этиш, янги технологияларни ишлаб чиқиш.

Юқоридаги босқичларни амалга оширишда ёш актёрларни касбга қизиқтирадиган услублардан фойдаланилса, кам вақт ичида кўп натижаларни қўлга киритиш мумкин. Буни амалга оширишда овоз, товушлар, талаффузнинг моҳияти, уларнинг артикуляцияси, овозни бошқариш бўйича бир қатор техник машқларни талабалар билан бажарилса бўлади. Лекин ҳеч қандай ҳаракатсиз, қуруқ талаффуз ёшларни зериктиради. Шунинг учун унли ва ундош товушларнинг тўғри талаффузини таъминлашга ёрдам берувчи комплекс машқлар ва этюдлардан фойдаланиш, арқондан сакраб, коптокчани ерга улоқтириб, санамалар айтиш, табуретка билан ишлашнинг турли қонунларига бўйсундирилган усуллар билан шеърлар ўқиш, айтишувлар, тез айтиш ва мақолларни равон гапириш жуда яхши натижаларни беради. Бундан ташқари этюдлардан ҳам унумли фойдаланиш мумкин. Масалан, “Кучукчалар” этюди:

Нафасни диафрагмага олиб, “вавв-вавв” товуши орқали нафас чиқарилади. Кучукчалар яна нафас олиб, керишиб, олдиларига ташланган суюқларни ялаб турганларида, ёнларига бошқа кучукчалар келиб қолишади. Кучукчалар жаҳли чиқиб, қарама-қарши турган кучукчалар билан жангга киришадилар. Улар ҳар бир қадамларида “вавв-вавв” товушини талаффуз қилиб, рақибларига яқинлашадилар. Шунда бошқа кучукча келиб қолади ва уларни уришишларини истамаган ҳолда “вавв-вавв” товуши билан хитоб қилади. Яъни уларни жанжалдан тўхтатиш оҳангида мурожаат қилади. Кучукчалар жаҳлдан тушадилар. Бу бир қарашда осон этюддай туюлади. Лекин талабалар учун аҳамияти катта. Машқ давомида ёш актёрлар ниҳоятда бажараётган воқеликка ишониши, кўз қараши ва талаффузнинг, яъни товушнинг равонлигига аҳамият бериши, шароитни ҳис қилиши, мускулларнинг бўшлигини сезиши керак. Шу билан бирга ҳар бир талаба ўзи бажараётган персонажга характер топа олиши лозим.

А.Н.Толстой: “Сўз билан ифодаланган ҳар қандай фикр таъсир қўлами тугамайдиган кучдир. Сўз – буюк нарсаси, шунинг учун ҳам буюкки, сўз одамларни бирлаштириш, сўз орқали уларни бир-бирларидан юз кўрмас қилиб юбориши мумкин. Одамларни бир-бирларидан ажратадиган сўзни айтишдан сақлан”, – деган эди.

Санъаткорни санъаткор бўлиб етишишида яна бир муҳим нарсалардан бири бу тасаввур ва фантазиядир. Тасаввур ва фантазияни ишга солиш, аввало, актёрни келажакда профессионал театр саҳнасида турли хил характерлар яратишида муҳим ўрин тутди. Чунки бўлажак актёрнинг тасаввури унинг илк қадамиданоқ

кенгайиб бориши керак. Фантазия ҳам тасаввур билан бирга машқлар ёрдамида, қолаверса, халқ эртаklarини кўплаб ўқиш билан ўстириб борилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

“Характер – мақсадга эришиш учун кучли интилиш – курашда қарор топади, талант – секин-аста етилади, характер эса ҳаёт тўфонларида тобланади. Характер – нимага қодир бўлса, шуни рўёбга чиқаришдан иборатдир”, деган эди Гёте.

Гёте айтган буюк фикрлари кенг мушоҳада қилинса, бадий адабиётда яратилган қаҳрамонлар характерлари айнан ана шу фалсафага амал қилиб яратилганлигига, айнан шунинг учун ҳам кишилар қалбида ўчмас из қолдирган асар қаҳрамонлари яратилганлигини билиш мумкин.

Эртаklar сўзлаш ҳам актёрнинг нутқини равлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Эртаklar халқ оғзаки ижодининг энг қадимий турларидан бири ҳисобланади. Унда фантазия ва муболаға кучли бўлиб, халқ ҳаёти, урф-одатлари, интилиш ва курашлари, орзу-армонлари акс этади. Шу билан бирга, барча эртаklarда эзгулик ва ёвузлик ўртасида кескин кураш бўлиб, адолат тантана қилади.

Муаллиф баёнига кўра вазмин ёки “саж”да ўқилади. (саж деб қофияланган насрга айтилади). Масалан, халқ эртаklarидан “Тулки билан товус” эртаги: “Эртаги ё эртаги, эчкиларнинг буртаги, қирғовул қизил экан, ғоз карнайчи экан, ўрдак сурнайчи экан, ола қарға азончи, қора қарға қозончи, чумчуқ чақимчи экан, тўрғай тўқимчи экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, эртагимнинг эри бор, етти кунлик ери бор, етти кунлик ерида думи калта бўри бор...”. Ушбу эртакнинг ўқилишида ритмга эътибор берилади.

Ойпари эртаги: “Бор эканда йўқ экан, оч эканда тўқ экан, ўтган замонларнинг бирида, Хусанбой исмли камбағал бир бечора йигит бўлган экан. Унинг ётарга

жойи ҳам йўқ экан. У туғилиб ўсган қишлоғидаги эски масжиднинг ҳужрасида ётиб юрар экан...”. Ушбу эртаklar маъносига кўра вазмин ўқилади. Бунда талабаларнинг бутун фикр ҳаёли асар мазмунига қаратилади. Улар диққат-эътиборини воқеликка қаратади. Булар эса талабаларнинг нутқини равлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳикоя эпик турнинг кичик жанри бўлиб, киши ҳаётидаги маълум бир воқеани тасвирлайди, аммо шу воқеага қадар бўлган ва ундан кейин рўй берган воқеаларни батафсил баён этмайди. Шуниси характерлики, ҳикояда қаҳрамон ҳаётидан кичик бир эпизод олиниб, унда ҳаётнинг муҳим типик кўриниши ихчам шаклда тасвирланади. Талабаларга ҳикоялар ўқитиш уларнинг тасаввурини бойитади, сўз бойлигини оширади.

Кичик шеърларни ифодали ўқиш талабалар талаффузини чархлайди. Шеърнинг гоёвий мазмунини чуқур тушунишда, бадий хусусиятларини очишда катта аҳамиятга эга. Ифодали ўқиш талабалар учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни шева таъсиридан қутқариш учун муҳимдир. Шева таъсирида “ифодали” ўқиш шеър мазмунига путур етказилади. Шунинг учун талаба шеър ўқиётганида ўзини-ўзи назорат қилади.

Тез айтишлар, шеърлар, эртаklar, ҳикоялар ўқиб ўрганиш жараёнида талабаларда товушлар талаффузи мукаммаллашиб боради. Улардаги нутқий нуқсонлар ҳам аста-секин йўқолиб боради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда оғзаки нутқимиздаги адабий бўлмаган нутқий нуқсонларни тўғри ҳал қилиш, камчиликларни йўқотиш талабаларнинг нутқ маданияти малакасини оширишда муҳим аҳамиятлидир. Сўз санъати ва сахна нутқи инжиқликларини пухта ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган ҳар бир ижодкор талабалар ўзининг нутқи устида тинимсиз ишласа, ундаги нутқий камчиликлар аста-секин йўқолиб боради ва кўзланган мақсадга эришилади.

Адабиётлар рўйхати

1. Носирова А. Сахна нутқи. –Тошкент: “Тафаккур бўстони”, 2013.
2. Ҳожиматова М. Сахна нутқи. –Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2011.
3. Сайфуллаев Б, Маматқосимов.Ж. Актёрлик маҳорати. –Тошкент: “Фан ва технология”, 2012.
4. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. –Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2011.
5. Қодиров М.Х. Сехр ва меҳр. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
6. Қодиров М.Х. Сахнализм лочинлари. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1986.
7. Абдуллаева М. Драматик театр ва кинода актёрлик маҳорати. – Тошкент: “Тафаккур қаноти”, 2014.
8. Театр ва кино санъати таълими: Муаммо ва ечимлар. –Тошкент: LESSON PRESS, 2015.
9. Холиқулова Г. Сахна нутқи маҳоратини эгаллашда услуб ва воситалар. –Тошкент: 2008.
10. Холиқулова Г. Сахна нутқи. –Тошкент: 2007.

БИОЭСТЕТИК МУАММОЛАР ВА УЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИМИЗГА ТАЪСИРИ

Аннотация. Мазкур мақолада биоэстетика тушунчаси ва унинг бугунги кундаги аҳамияти, биоэстетик муаммолар ва уларнинг ёшлар эстетик тарбиясини шакллантиришидаги ўрни ҳақида маълумотлар берилган.

Калим сўзлар: биоэстетика, эстетик тарбия, гўзаллик, биоэтика, косметик жарроҳлик, ҳис-туйғу, ҳақиқат.

Аннотация. В этой статье дается обзор концепции биоэстетики и ее важности сегодня, роли биомедицинских проблем и их роли в формировании молодежного эстетического воспитания.

Ключевые слова: биоэстетика, эстетическое воспитание, красота, биоэтика, косметическая хирургия, эмоции, реальность.

Annotation. This article gives an overview of the concept of bioaesthetics and its importance today, the role of biomedical problems and their role in the formation of youth aesthetic education.

Key words: bioaesthetics, aesthetic education, beauty, bioethics, cosmetic surgery, emotion, reality.

Азалдан инсоният 4 аспект асосида: ўзликни англаш, интилиш, Оллоҳга яқин бўлиш, дунёни қамраб олиш гоялари мавжуд. Бу аспектларнинг асл мақсади ҳақиқатга интилиш, меҳр оқибатли бўлиш, гўзалликни ҳис қилиш, фойда зарарни англаш.” Бундан келиб чиқадики, бу тўрт жиҳат худди Миср пирамидалари каби ҳар қирраси инсонни энг юқори нуқтага инсонийлик, одамийлик категориясига олиб келади. Агар бу 4 аспектни схема тарзида чизилса инсонийлик энг юқори ўринда туради. Биоэстетика пирамиданинг энг юқори чўққисида туради, бироқ бу категория тириклик дунёсига мансуб. “Чегара гўзалликка эришган манзил, фойдали қадам. Амалий фойдадан ташқари биоэстетика ҳақиқатга эргашадиган, меҳр-оқибатга эришган манзил.

Гўзаллик хирургияси йигирманчи аср бошида юз соҳасида бажариладиган муолажалар “гўзаллик хирургияси” деган ном олди. “Чегара гўзалликка эришган манзил, фойдали қадам. Амалий фойдадан ташқари биоэстетика ҳақиқатга эргашадиган, меҳр-оқибатга эришган манзил. “Биоэстетика эстетиканинг бир бўлаги бўлиб, гўзалликни ўрганувчи фан сифатида симметрия қонунарига асосланади. Симметрия қонуни тирик ва жонсиз объектлар орасида характерлидир. Симметрия эса рақамлар дегани, қадимги грек файласуфи Пифагор “Рақамлар дунёни бошқаради” деган фикрлари ҳар бир замон учун аҳамиятлидир.” Биомарифат, биосиёсат, биоэтика ва биоэстетика пирамиданинг учидаги бирлашуви десак, ўша чўққиди ҳақиқат, меҳр, гўзаллик ва амалий фойда бирикади. Яна бир нарсани таъкидлаш лозимки, биомарифатни кенг маънода тушуниш керак.”

Нохуш экологик ҳолат, стресс ва зарарли одатлар

ташқи кўринишимизга салбий таъсир қилади. Вақт – олий ҳакам, вақт ўтган сайин организмни қувватлантириб турувчи гармонлар даражаси камайиб боради. Натижада юзимиз сўлгинлашади, ажинлар пайдо бўлади. Теридаги ўзгаришлар 40-45 ёшдан бошлаб яққол кўзга ташланади. Айни шу пайтда юз пластикасини амалга ошириш мумкин. Пластик операциялар, бу атамани кундалик ҳаётимизда қўллай бошлаганимизга кўп вақт бўлгани йўқ. “Пластик хирургия” атамасини илк бора Карла Фердинанд Грефе ўзининг “Rhinoplastik” асарида қўллайди. Мазкур асар 1818 йилда чоп этилган бўлиб, у ерда олим пластик операцияларнинг фойдаси ҳақида атрофлича сўз юритади. Олим И.В.Ботвинко фикрича (2006), “Эстетик характеристика – бу тирикликнинг борлиқ ҳақидаги тасавури – чегара, пропорция, гармония, бирлашиш ҳар хил кўринишда ва бирликдалиги. Бу принцип биоэстетикага хос ҳамда у табиат ва борлиқ билан боғлиқдир.” Кўпчилик пластик операциядан фақат санъаткорлар фойдаланади, деб ўйлайди. Тўғри, машхур кишилар кўпчиликнинг назарида бўлгани учун ташқи кўринишига алоҳида эътибор беришлари, пластик операция ёрдамида ёшаришга ҳаракат қилишлари, табиий ҳол. Мен пластик жарроҳлик оддий одамларга қандай ва қайси касалликларда ёрдам бериши ҳақида сўз юритаман. Бугунги кунда икки йўналиш бўйича пластик жарроҳлик амалиётлари бажарилмоқда. Булар – пластик реконструктив ҳамда эстетик пластик жарроҳлигидир. Пластик реконструктив жарроҳлик – туғма нуқсонлар, орттирилган жароҳатлар, тери куйишларидан кейинги ўзгаришларни бартараф этиш мақсадида бажариладиган амалиёт ҳисобланади.

Пластик эстетик жарроҳлик – вақт ўтган сайин инсон организми, хусусан, тери қатламида ёшга доир ўзгаришлар содир бўлиши тайин қариш жараёни ташқи кўринишда акс этишининг олдини олишда эстетик пластик жарроҳлик услуги қўлланилади.

Хўш, пластика қачон ёрдам бериши мумкин?

Одамда туғма нуқсонлар мавжуд бўлганда, уларнинг (тури кўп бўлса-да), аксарият қисмини жарроҳлик йўли билан тўлақонли даволаш мумкин. Оператция соч ва қулоқлар тагида майда кесиклар қилиниб улар орқали юз териси тортилади. Лабдаги нуқсонлар, бурун тўсиқ-часининг қийшайиши, ортиқча бармоқлар, қовоқларнинг осилиб қолиши, кўкрак безларининг туғма йўқлиги ва ҳ.к. шунингдек шалпанг қулоқлик, бурун ва жағнинг узунлиги одамнинг ўзига бўлган ишончини йўқотиши, ўзини ёмон кўришига олиб келади.

Бахтсиз воқеа ва автоҳалокатлар асоратини йўқотиш мақсадида, ҳаёт ва ўлим бўсағасида турган одам учун тирик қолиш масаласи биринчи ўринда бўлади. Аммо ҳаёти сақлаб қолингач, жароҳат қолдирган асоратлардан қутилишни истайди. Айни шу пайтда пластик хирургия ёрдамга келади. Ҳаёт давомида ортирилган нуқсонларни бартараф этишга ёрдам беради. Балоғат даврида кўпчилик ўсмирлар хуснбузар тошишдан шикоят қилади. Баъзиларда бу жараён ўртача кечади, баъзиларда эса ҳаддан зиёд кўп тошиб, ўрнида йирик чандиқлар қолади. Бу ҳолатни косметологик усуллар ёрдамида даволаб бўлмайди. Кўпчилик ташқи кўринишдан уялиб, одамов бўлиб қолади. Шундай пайтда малакали пластик жарроҳни учратиш муаммони осонгина хал қилади. Семириш ёки туғруқдан кейинги ҳолатни олайлик. Бу омиллар оқибатида баъзи аёлларнинг қомати сезиларли даражада ўзгариши мумкин. Инсон қайси ёшда бўлишидан қатъи назар ёш, навқирон кўринишни истайди. Бугунги кунда бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ, албатта. Пластик операциялар оқибатида ташқи кўриниши таниб бўлмайдиган даражада ўзгарган, баъзан эса асорат берган ҳолатлар ҳақида ҳам эшитиб қоламиз. Пластика қиёфани бир зумда ўзгартиришга қодир сеҳрли таёқча эмас, балки зарурат юзасидан бажариладиган операция бўлгани учун баъзан ножўя таъсир кўрсатиши мумкин. Ҳар бир нарсада меъёрга эътибор бериш лозим. Бу том маънода пластик жарроҳликка ҳам тегишли. Борди-ю, клиникага мурожаат қилган мижоз ўзига мутлақо тўғри келмайдиган, ҳатто, зарарли таъсир кўрсатувчи операцияни талаб қилса, мутахассис унга тушунтириш ишларини олиб бориши керак. Баъзи ҳолатларда психолог кўмаги керак бўлади. Чунки аксарият беморларнинг муаммолари уларнинг ички кечинмалари билан боғлиқ бўлади.

Абадий ёшликка интилиш ҳисси инсониятни азал-азалдан қизиқтириб келган. Бугунги кун инсонлари бунга пластик жарроҳлик таклиф этаётган илғор

технологиялар ёрдамида эришмоқда. Аммо пластиканинг илдизлари қадим замонларга бориб тақалишини биласизми? Мисрлик шифокорлар юз терисига чок қуйишда ғоят эҳтиёткор бўлиши ўша даврлардан қолган ёзма ёдгорлик – папирусларда қайд этилган. Ҳатто, бурун синишларида ҳам чок қуйишдан аввал юз терисига эритилган ёғ суртиб, бурун катакчаларига пахта тикиб, кейингина операцияни амалга оширишган. I асрда яшаб ўтган римлик олим Аулул Корнелий Цельзус “... юздаги нуқсонларни даволашда чокнинг нозик ётиши жуда муҳим” деган гапни ўз асарларида кўп бора айтиб ўтган. Қадимги Хитой ва антик Грецияда ҳам ринопластика (бурун шаклини тўғрилаш) усули кенг қўлланилган. Қадимги Римда энг керакли пластик операциялар сирасига бел ва елкаларда қолган чандиқларни йўқотиш ҳисобланган. Бу жангчиларни жанг майдонидан қочганини ёки унинг қуллигини билдирган. Табиийки, бу белгилардан одамлар тезроқ қутулишни исташган. Чет элликлар эса Рим жамиятида ўз ўрнига эга бўлиш учун қоматини тўғрилаш бўйича операциялардан фойдаланишган. Бундан ташқари, қоматни тўғрилаш бўйича операциялар ҳам амалга оширилган. VII асрда яшаган александриялик шифокор Паулос Айджинский эркаклар кўкрак соҳасида кўплаб операциялар ўтказган. Бу касаллик гинекомастия (аёл кўкраги) дейилиб, баъзан эркакларда ҳам кўкраклар ўсиши каби ҳолатлар учраб турарди. Бундай операциялар ҳозирги кунда ҳам амалга оширилмоқда. Фақатгина ҳозирда унинг янги усуллари яъни липосакция (lipos – ёғ, suction – сўрилиш, деган маънони билдиради) дан кенг фойдаланилмоқда. X асрларда эса Хитойдан Тан ва Сун империялари ҳукмронлиги даврида “қуён лабларни” тўғрилаш бўйича операциялар қилингани ҳақида маълумотлар бор.

Кўз қовоқлардаги нуқсонларни тўғрилаш. Блефаропластика косметик операциялар орасида энг кўп бажариладиган муолажалар қаторига киради. Ёш ўтган сайин кўз қовоқлари салқиб пастга осилиб қолади, кўзнинг айланма мушаги бўшашиб, кўз косасини ўраб турувчи ёғ тўқимасини ушлаб туrolмайди. Мазкур ҳолат илмий тилда ёғ чурраси деб аталади. Бу, албатта, одамнинг ташқи кўринишини ўзгартиради.

Бундай ҳолатда аввал консерватив (дори-дармонлар ёрдамида) усулда даволаниб кўриш керак. Агар муолажа ёрдам бермаса, ундан кейин пластик жарроҳликдан фойдаланишингиз мақсадга мувофиқ.

Лаблар пластикаси. Бу усул қуйидаги ҳолатларда қўлланилади:

- лаб юганчасида туғма нуқсонлар, “қуён лаблар”;
- оғиз четларидаги чандиқнинг ёпилиши;
- лабларда киста, хол ёки ўсмаларнинг пайдо бўлиши ва ҳ.к.

Лаб юганчаси оғиз бўшлиғининг шиллиқ қават бурмаси ҳисобланади. У юқори ва пастки лабни жағ суякларига бириктириш учун хизмат қилади. Лаб юганча-

сида нуқсон бўлса, боланинг нутқи бўзилади, ташқи қиёфаси ўзгаради. Бу нуқсон онанинг ҳомиладорлик пайтида бирон юқумли касалликка чалиниши ва бу ҳолатга беэътибор бўлиб, даволанмагани, ҳомиладорликнинг оғир кечиши, турли стресслар, ноҳуш экологик вазиятлар сабабли юзага келиши мумкин. Кўпчилик бу каби нуқсон билан туғилган болаларни ақлий заиф деб ўйлаб, туғруқхонанинг ўзидаёқ улардан воз кечишади. Лекин бу нуқсон боланинг ақлий фаолиятига таъсир қилмайди, бу ҳолатни операция йўли билан тўғрилаш мумкин.

Аёлларимизда лабни шиширтириш усулидан фақат бир марта фойдаланиш зарур. Сабаби, ундан қайта-қайта фойдаланишнинг ўзига яраша зарарлари мавжуд. Лабга жўнатилаётган инъекция таркибида силикон ва акриль геллари бор. Мана шу моддалар организмда гоҳида кучли ўзгариш ёки турли касалликларнинг кўзғалишига ҳам олиб келиши мумкин.

Шалпанг қулоқликнинг давоси – бу усул отопластика дейилиб, бола 6 ёшлигидан бошлаб амалга оширилади. Аслида боладаги шалпанг қулоқликнинг 6 ойлигигача оддий даво чоралари ёрдамида даволаш мумкин. Чунки бу даврда қулоқ тоғайлари ҳали юмшоқ бўлади. Мазкур чоралар ёрдам берилган тақдирда отопластика (ото – қулоқ, пластика – шакл бериш) усулидан фойдаланилади. Отопластика шалпанг қулоқлик, туғма нуқсон ёки қизларда зиракни қулоқдан мажбуран узиш натижасида қулоқ солинчагининг иккига бўлиниши, қулоқлар учининг узунлиги, қулоқ супрасининг туғма йўқлиги каби ҳолатларда туғма, баъзилари эса жароҳатлар туфайли рўй беради. Ҳар бир бемор учун жароҳликнинг ўзига ҳос усули танланади.

Бу ҳозирги замонавий медицинанинг илмий излашилари натижаси ҳисобланса-да, бундан уч аср аввал “Авесто” китобида фарзанд соғлом туғилиши учун аввало ҳомиладор аёл соғлом бўлиши лозимлиги хусусида қайғуришиб, уларга алоҳида эътибор беришди. “Авесто” китобида деярли барча ахлоқий-эстетик фикрлар бугунги кун учун ҳам долзарб масала ҳисобланади. Яъни, наслнинг, зурриёднинг соғлом бўлиши борасида бундан 3000 йил илгари аждодларимиз қайғуришган. Ушбу таълимотда соғлом авлоднинг пайдо бўлиши, бенуқсон наслнинг туғилиши учун соғлом турмуш тарзи, вақтида уйғониш, юз-қўлларни ювиш, бадантарбия билан шуғулланиш, ҳалол меҳнат қилиш, деҳқончилик, чорвачилик билан шуғулланиш қонун-қоидаларига амал қилиб яшаш лозимлиги таъкидланади. Бунинг учун аввало, ота-оналар фарзандларини ақлий ва жисмоний меҳнатга меҳр уйғотишни билиши керак. “Ҳум Яшт” қисмида аъзолар озодалиги, айниқса юз қўлларни доим ювиб юриш айтилади. Наслнинг тоза бўлишида ҳомиладор аёл ҳалол луқма ейиши кераклиги ва бунга ўзи ва эри ҳалол меҳнати орқали эришиши айтилади. Ҳалол меҳнатни эса деҳқончилик ва чорвачилик қилишда деб ҳисоблашган. Бенуқсон насли дунёга келтириш учун аёл нафас олаётган атроф-муҳит

тоза ва озода бўлиши, табиат манзараларидан баҳра олиши ва улардан эстетик завқ олиб дам олиши ҳақида тўхталиб, ушбу олқишни келтиради, “Ахурамазда яратган яхшилик моясига соғлом, ақл-ҳушлик, тетик, жасур, доно, турли тилларни биладиган ўғил-қизларга, узоқни кўра биладиган, юртни бало-қазолардан ҳимоя эта оладиган ўғлонларга яхши келажак, порлоқ ҳаётни равшан кўз билан кўра оладиган поктийнат авлодларга олқишлар бўлсин”.

Бугунги кунда ҳам турли нопок йўлларга кириб кетаётган инсонларни, ёшларни кўришимиз мумкин. Масалан, чекувчи ҳомиладор онанинг туғиладиган фарзандини соғлом туғилишига ҳеч ким кафолат беролмайди. Яқин қариндошларнинг ўзаро никоҳи оқибатида турли хил ирсий касалликлар билан фарзанд туғилиши буларнинг барчаси наслнинг ўзгаришига, миллатнинг генофондига зарар эмасми! “Авесто” китобидаги “Ахриман нафаси теккан” деган нуқсонли шахслар деганда балки шу масалаларни ҳам назарда тутишган бўлса ажаб эмас. Тиббиёт соҳасида жарроҳлик амалиётларини ҳам ўтказишган. Жарроҳлик фаолияти жуда ҳам қалтис касб бўлиб, беморнинг соғайиб, оёққа туришларигача масъул бўлишган, шу даврда ҳаттоки ҳомиладор аёлларни жарроҳлик амалиёти ёрдамида фарзанд дунёга келтиришига эришишган. “Вендидод” қисмида дунёда биринчи табиб Тирити фаолияти ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, атиги икки йил сиз ўтказган амалиётингиз натижасини кўришингиз мумкин. Ундан кейин яна аввалги ҳолатингизга, балки ундан ҳам ёмонроқ ҳолатга тушиб қолишингиз мумкин. Сабаби, юборилган дори воситаларининг бўшаб қолган ўрнини зудлик билан тўлдирмаса, олдингидан-да каттароқ кўриниши шубҳасиздир.

Косметикадаги энг зарарли моддалар минерал ёғлар нефть-кимё чиқиндилари ҳисобланади. Улар хуснбузарларни ҳосил қилади ва аллергияга сабабчи бўлади. Бундан ташқари, теридаги регенерация жараёнларини секинлаштиради. Организмда тўпланиб қолганида артрит, мигрень, диабет, эпилепсия каби касалликлар ривожланиши мумкин.

Парафин – минераль ёғлардан ҳам захарлироқ нефть-кимё маҳсулоти ҳисобланади. Глицерин терини намлантормайди, аксинча, уни қуритади. Пропилен гликоль – нефтни қайта ишлаш маҳсулоти ҳисобланади, асосан, машинасозликда тормоз суюқлиги ва антифриз сифатида қўлланилади. Бу жуда кучли аллерген бўлиб, у гиперкератоз ва хуснбузарларни пайдо қилади, организмда тўпланганида эса жигар ҳамда буйрак токсик захарланишга учрайди.

Натрий сульфати ёки лаурил сульфат. Кокосдан олинса ҳам токсик модда ҳисобланади. У юрак, мия, буйрак, жигарга салбий таъсир кўрсатади. Сочларнинг ингичкалашиши ҳамда тўкилишини келтириб чиқаради, аллергик дерматит, конъюнктивит ва ҳатто катарактага олиб келади.

Парабенлар тери ферментларини бузади ва организмда тўпланиб қолувчи ҳамда гормонал мувозанатни бузувчи ксено-эстрогенлар сифатида таъсир қилади. Баъзи маълумотларга кўра, парабенлар кўкрак бези саратони ривожланишига туртки бўлади.

2010 йилда Ислом Конференцияси Ташкилоти қошидаги халқаро ислом фикҳи академияси қуйидагича қарор қилади:

– косметик жарроҳлик инсоннинг зоҳирий жисмидаги бўлакларидан бирини ўзгартириш орқали чирой киритиш ёки шикаст етганлиги сабабли вазифасини қайта изга тушириш учун хизмат қиладиган жарроҳликдир;

– косметик жарроҳлик мобайнидаги умумий шартлар ва нормаларга амал қилиш: Жарроҳлик шаръий эътибор билан амалга оширилган бўлмоғи лозим. Масалан, вазифани қайта йўлга қўйиш, айбни ислоҳ қилиш ва хилқатни аслига қайтариш;

– жарроҳлик умид этилган манфаат ўрнига зарарни ошириб юбормаслиги керак. Бу ишни мутахассис ва ишончли кишилар амалга оширмоғи лозим;

– жарроҳлик амалиётини қилувчи табиб ёки ҳамшира ўша касбнинг аҳли ва мутахассиси бўлиши ва бу масъулият академиянинг 142-рақамли қарорига мувофиқ бўлиши;

– жарроҳлик амалиёти беморнинг изни билан бўлиши;

– табиб онгли ва воқеъ бўлиши мумкин бўлган хатарларни кўра-била оладиган бўлиши лозим.

– жарроҳликдан таъсири оз бўлган бошқа муолажа бўлмаслиги лозим. Шаръий манбаъларга муҳолиф бўлмаслиги керак.

Динимизда хусусан, Расулulloҳ (с.а.в.) Абдуллоҳ ибн Масъуддан (р.а.) қилган ривоятда у зот: «Игна билан баданига сурат чизувчи аёл ва чиздирувчиси, соч улайдигани ва улатадигани, хусн учун тишларининг орасини очувчиси ва Аллоҳ халқ қилган нарсани ўзгартирувчиси лаънатлаган», деб айтдилар. (Имом Бухорий ривоят қилган.) Ибн Аббосдан (розияллоху анху) қилинган ривоятда келтирилишича, соч уловчи аёл ва соч улатувчи аёлни, игна билан баданига сурат чизувчи аёлни ва чиздирувчиси, оғриқсиз баданига сурат чизувчиси лаънатлаган. (Абу Довуд ривояти.) Ва яна Расулulloҳ (с.а.в.) ўзини аёлларга ўхшатувчи эркакни ҳамда ўзини эркакка ўхшатувчи аёлни бундай қилишидан манъ этганлар. Зарурат учун ёки мажбур бўлиб қолганда зарари йўқ.

Шаръий аҳкомлар: 1. Косметик жарроҳлик зарурат ва ҳожат юзасидан шаръан жоиздир. Чунончи: а) жисмдаги аъзо шаклини Аллоҳ халқ қилган ҳолатига қайта-

риш; Аллоҳ таоло Қуръонда бу ҳақда: «Дарҳақийқат Биз инсонни энг гўзал шаклу шамойилда яратдик» («Тийн» сураси, 4-оят) деб айтган. б) жисм аъзосига таниқли маълум вазифасини қайтариш; в) халқий нуқсонларни ислоҳ қилиш, масалан, дарз кетган лаб, қийшиқ бурун, хол, бармоқ ва тишларнинг ортиқчаси ёки бармоқ ёпишиб қолиб уни шу тарзда туриши моддий ёки маънавий зарар келтирса; г) бахтсиз ҳодисалар сабабли, масалан ёнғин, касаллик туфайли етган нуқсонларни тузатиш учун. Масалан, касал терини олиб ташлаб, соғ терини ямаш амалиёти, касалликка олиб боришидан хавфга тушилса, эмчакнинг баъзи қисмини ёки барчасини олиб ташлаш, соч тўкилиб кетганда соч экиш. Бу, хусусан, аёлларда учрайди; д) бадбашараликни йўқотиш, хусусан, бу нафсий азиятга сабаб бўлса. 2. Косметик жарроҳлик амалиёти зарурий тиббий муолажа бўлмай, балки инсоннинг текис хилқатини ўз ҳавоий нафсига эргашиб ёки бошқаларга тақлид қилиб, рағбатларини рўёбга чиқариш мақсадида бўлса, жоиз эмас. Масалан, муайян кўринишда кўриниш учун ёки фириб қасди ва адолатни бузиш мақсадида юзни ўзгартириш, бурун шаклини ўзгартириш, лабни катта ёки кичик қилиш ва кўз шаклини ўзгартириш ҳамда лунжини кенгайтириш кабилар. 3. Вазни илмий воситалар билан камайитириш, агар вазн касалликни келтириб чиқарса. Жарроҳликдан бошқа йўл қолмаса, зарардан омонда бўлиш шarti билан жарроҳлик амалиёти ўтказиш жоиз. 4. Ажинни жарроҳлик йўли билан ёки укол орқали йўқотиш, модомики бу касаллик ҳолати бўлмаса, зарардан омонда бўлиш шarti билан ҳам жоиз эмас. 5. Мутахассис табиб тиббий амалларда шаръий қоидаларга амал қилмоғи ва жарроҳлик қилдираётганларга насиҳат қилмоғи лозим. Чунки «Дин насиҳатдир», деб айтилган.

Демак, жарроҳлик амалиётидан фойдаланаётганда қуйидагиларга эътибор беришимиз шарт:

– зарурати бўлмаса, жарроҳлик амалиётидан фойдаланмаслик;

– инсон ўзини гўзаллаштириши орқали ўзлигини йўқотиши ва миллат (қиёфасига) генофондига зарар етказишини англаши;

– жарроҳлик амалиёти зарурат юзасидан қилиниши (турли хил кўнгилсиз воқеаларда, туғма нуқсонларни бартараф этишда), (баъзи нуқсонлар одамларда кўр-кинч уйғотмаслиги учун);

– инсон ҳаракатини чеклаган вақтда;

– жарроҳлик амалиётини ўтказётган мутахассислар жарроҳлик бўйича диний қонун-қоидалардан хабардор бўлиши ва ўзлаштириши мақсадга мувофиқ бўларди.

Адабиётлар рўйхати

1. Загиртдинова Ф.Б. Некоторые проблемы биомедицинской этики. Монография. –Ташкент: Университет. 2005.
2. Ғайбуллаев О.М. Шахс маънавий камолоти ва эстетик маданият. Монография. –Тошкент: Чашма принт. 2008.
3. Нурматова М. Шахс камолотида ахлоқий ва эстетик қадриятлар уйғунлиги. Монография. –Тошкент: Университет. 2009.
4. Муҳаммедова З. Биоэтикага кириш. –Тошкент: 2006.
5. Муҳаммедова З. Биоэтика. –Тошкент: 2006.

МУСИҚА ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДАГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақола мусиқа санъати педагогикаси соҳасига технологик ёндашувни татбиқ этиш масалаларига бағишланган. Унда мусиқий-таълимий фаолиятда педагогик технологиянинг таркибий тузлиши — концептуал асос, мазмуний ҳамда процессуал қисмларининг татбиқ этилиши хусусиятлари ёритилган.

Калим сўзлар: педагогик технология, мусиқий-таълимий жараён, мусиқий фаолият алгоритми, шахсга йўналтирилган ва фаолиятли ёндашув, концептуал асос, хусусий технология.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме внедрения технологического подхода в сферу педагогики музыкального искусства. В ней рассматриваются концептуальные, содержательные, процессуальные основы педагогической технологии в музыкально-образовательной деятельности.

Ключевые слова: педагогическая технология, музыкально-образовательный процесс, алгоритм педагогической деятельности, личностно-ориентированный и деятельный подход, концептуальная основа, частная технология.

Annotation. The present article is devoted to the problem of implementation of technological approach in the area of pedagogy of musical arts. The subject of study is conceptual, essential and procedural pillars of teaching technologies in musical education activity.

Key words: pedagogic technologies, procedures of musical education, algorithm of pedagogical activity, person oriented and activity approach, conceptual basis, private technology.

Мамлакатимизда таълимнинг ҳозирги ривожланиш босқичида ўқитиш методлари, воситаларини ва ташкил этиш шаклларини такомиллаштириш зарурати янада кучаймоқда. Президентимиз “соҳа учун мутахассислар тайёрлаш, хусусан, янги даврга мос ўқув-методик ва илмий адабиётлар яратиш ва уларни таълим жараёнига татбиқ этиш, ўқув муассасаларини замонавий педагогик-коммуникация воситалари билан таъминлаш, таълим сифатини оширишга алоҳида эътибор қаратиш зарур”, деб таъкидлайди [1]. Шу кесимда мусиқа таълимида замонавий мусиқа таълимининг кенг қамровли ва чуқур илмий-методик пойдеворини ишлаб чиқиш жиддий масалалардан бўлиб қолмоқда.

Санъат, хусусан, мусиқа санъати ўзининг ёрқин ифодаланган хусусияти, ўқитилишининг кўпроқ индивидуал характерга эгаллиги, ҳиссиётлар ва бадиий образлар дунёсига, инсоннинг маънавий-эстетик соҳаларига қаратилганлиги билан ажралиб туради. “Инсоннинг руҳий камолоти ҳақида гапирар эканмиз, албатта, бу мақсадга мусиқа санъатисиз эришиб бўлмайди,” - деб таъкидлаган эди Биринчи Президентимиз И.А. Каримов [2.Б.61].

XIX асрнинг охири – XX бошларида Туркистон заминидеги илғор фикрли зиёлиларнинг энг йирик вакиллари билан бўлмиш Абдулла Авлоний (1878 – 1934) мусиқа санъатининг инсон тарбиясида муҳим ўрин тутишини,

айниқса, ёшларни тарбиялашда кенг имкониятларга эга эканлигини барча жадид зиёлилари каби теран илғайди ва 1916 йилдан бошлаб ўзи очган янги усулдаги мактабда мусиқа дарсларига кенг ўрин берганлиги миллий тарихимизнинг ёрқин саҳифаларидандир. Шу ўринда маърифатпарвар олим Фитратнинг мусиқа маданияти ва унинг маънавиятига таъсири ҳақида айтган сўзларини эслаш жоиз: “...ўз мусиқамиз, ҳам Оврўпо мусиқасини яхши билиб олган талабаларимиз етишгунча, Оврўпо мусиқа олимларининг ёрдамлари билан куйларимизни нотага олдиришда Оврўпо оҳанг усулларига эргаштирмайлик. Оврўпо оҳанг усулларидан кўз юмиб, куйларимизнинг ўз оҳангида қолишига тиришайлик. Оврўпо оҳанг усулларига эргаштириб олинган куйларнинг этнографик нуқтасидан аҳамиятини йўқотганимиз каби уларнинг ўзбеклигини ҳам йўқотган бўлурмиз” [3.Б.53]. Бу сўзлар ҳозирги кунда ҳам ёшлар маънавиятини кўтариш, уларда юксак маданиятли сифатларни шакллантириш, миллий қадриятларни тиклаш йўлида миллий санъатимиз дурдоналарини чуқурроқ ўрганиш жадал ривожланиб бораётган жамиятда ўз долзарблигини заррача ҳам йўқотмаган.

“Мусиқа – миллат руҳининг тили, мусиқа – миллат ҳистуйғуларининг таржимонидир. Шунинг учун фақат эстетик тарбияда эмас, ахлоқий, маънавий, руҳий, ҳаттоки, диний -илоҳий тарбияда мусиқанинг хизматлари беқиёсдир” деб

айтади филология фанлари доктори, адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул ўзининг адабий суҳбатларидан бирида ва шу ўринда Ибн Халдуinning ушбу фикрини эслатиб ўтади: “Мусиқа бир санъат сифатида фақат ижтимоий ва маданий жиҳатдан юксалган муҳитларда ривож топади. Иқтисодий фаровонликка эришган жамиятларгина мусиқага кучли эҳтиёж сезади[4.]”

Инсон шахсини ривожлантиришда мусиқа санъатининг роли ва педагогик аҳамияти хусусида Б.В.Асафьев, Ю.Б.Алиев, О.А.Апраксина, Т.И.Бакланова, Л.А.Баренбойм, О.А.Блох, Н.Я.Брюсова, Н.А.Ветлугина, К.В.Головская, Н.Л.Гродзенская, Д.Б.Кабалевский, З.Кодай, Э.Б.Абдуллин, Л.А.Мазель, В.В.Медушевский, Н.М.Михайловская, Е.Н.Назайкинский, Е.В.Николаева, Г.П.Новикова, К.Орф, В.И.Петрушин, О.П.Радъшоваларнинг илмий ишларида кенг ёритилган.

Ўзбекистонда мусиқий таълим-тарбия бўйича XX асрнинг 60-90 йилларда Ҳ.Нурматов, Ф.Жўраев, Р.Қодиров, Қ.Мамиров, С.Аннамуратова, Т.Турсунов ва бошқалар томонидан яратилган илмий ишларда мусиқий таълимнинг мақсад ва вазифалари, мусиқий фаолият турлари, мусиқа таълимида қўлланиладиган қатор анъанавий усуллар ёритилган бўлиб, бунда мусиқанинг жуда катта тарбиявий имкониятлари - мусиқа ўқитувчисининг жиддий касбий тайёргарлиги ўқувчи шахсига ҳамда унинг мусиқий-ижодий қобилиятларини ривожлантиришга боғлиқлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган. Аммо инсонга кучли ҳиссий таъсир кўрсатиш билан боғлиқ бўлган мусиқа таълимининг тарбиявий потенциалини юзага чиқаришда фақатгина анъанавий методлар ва умумдидактик тамойилларга таяниб иш олиб бориш замон талабига жавоб бермай қўйди.

Замонавий педагогикада таниқли рус олими Г.К.Селевко “педагогик технология”ни фан сифатида эътироф этади ва шундай дейди: “Педагогик технология ўқитишнинг бирмунча оқилона йўллари тадқиқ қилувчи фан сифатида ҳам таълимда қўлланиладиган усуллар, принциплар ва регулятивлар сифатида ҳам, реал ўқитиш жараёни сифатида ҳам мавжуддир”[5.Б.19] Мусиқа таълимида педагогик технологиянинг қўлланиши ва ундан кўзда тутилган натижага эришиш фақат педагогик фаолият жараёнида самарали амалга ошади. Мусиқа фанларини ўқитишда хусусий технология (Г.К.Селевко) даражасидаги педагогик технологиялар мусиқий таълим принциплари талабларига мос келади ва талабаларни мақсадга йўналтирилган иждоий мусиқий тафаккурларини жадал ривожлантиришга хизмат қилишади.

Педагогик технологияларнинг таркибий тузилиши – **концептуал асос, мазмуний қисм** (ўқитиш мақсади, ўқув-методикаси мазмуни) ҳамда процессуал қисмлардан (ўқув жараёнини ташкиллаш, талабаларда ўқув фаолиятларининг метод ва шакллари, ўқитувчи

фаолиятининг метод ва шакллари, ўқитиш натижаларини баҳолаш ва бошқ.) иборат.

Мусиқа таълимида педагогик жараённинг концептуал асоси бўлиб анъанавий **шахсга йўналтирилган ва фаолиятли ёндашув** хизмат қилади. Фаолиятли ёндашув мусиқа таълими фаолиятларининг ижрочилик турлари: кўшиқ куйлаш, чолғу ижрочилиги ҳамда мусиқа тарихи ва назарияси ва ҳ.к. хусусиятлари билан белгиланади. Танлаб олинган педагогик ёндашув педагогик технологиянинг мақсадлари, мазмуни ҳамда усул, восита, метод ва шакллари билан белгилаб беради.

Мусиқа таълимида таълим мазмуни ва процессуал компонентларнинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги аниқ ифодаланган. Таълимнинг мазмуний қисми назарий билимларни ўзлаштириш ва янги ахборотларни қидиришга қаратилган. У умумий педагогикадан маълум бўлган ўқув иши методлари бўлган – тушунтириш, иловалаш, эвристик (ҳақиқатни топиш), муаммоли кабиларни қўллашни тақозо этади. Таълимнинг ижрочилик малакаларини эгаллаш билан боғлиқ бўлган қисми нафақат умумдидактик методларга, балки ижрода кўрсатиш ва йўналтириш билан боғлиқ бўлган хусусий мусиқа методларини қўллашни назарда тутаяди. Жамоавий иждоий фаолият малакаларини эгаллаш эса турли “режимда” ишловчи ўқув жараёнини яратишни назарда тутувчи педагогик ва иждоий “моделлаштириш”ни – **ўқув машғулоти, репетиция, саҳнавий ишларни** талаб этади.

Таълим олувчи шахсга яқка йўналтирилган ҳолда бўлган педагогик метод ва усулларнинг вариатив қўлланишини, унда тарбияланувчининг темпераменти, характери, мулоқот услубини ҳисобга олувчи мусиқий-педагогик шароитда педагогик фаолиятни алгоритмлаштириш (алгоритм–педагогик технология таркибий бўлаклари ўзаро жойлашувининг ҳамда педагогик технология жараёнларини амалга ошириш кетма-кетлигининг аввалдан белгилаб олинган тартиби) мураккаб вазифадир [6.Б.100].

Мусиқа машғулоти жараёнида, айниқса, ижрочилик синфларида педагог ҳар бир дақиқада талабанинг эмоционал-психологик ҳолати ўзгаришига, унинг ижро бўйича ҳаракатларини кўра олиши ва шунга мос ҳолда ўқув вазифалари қўйилишини корректив қилиб, педагогик таъсир методларини ўзгартириши лозим бўлади.

Кўпгина тадқиқотчилар шахсга йўналтирилган педагогик ёндашувда педагогик технологиялар қўлланиши имкониятини инкор этадилар. Уларнинг фикрича, инсоннинг шаклланиш ва ривожланиш йўлини олдиндан ёзиб чиқиш мумкин эмас, бироқ таълимий муҳитнинг иждоий хусусиятларини лойиҳалаш мумкин, деб ҳисоблайдилар. Чунки таълим эффекти ўқув жараёнининг ҳар бир субъекти учун алоҳида ҳолда намоён бўлади. Лекин **фаоллаштирувчи таълимий муҳитда** шахснинг

қизиқишлари, ташаббускорлигини ўстирувчи ва билимларни долзарблаштиришни ҳосил қилувчи омиллар туғилиши эҳтимоли катта.

Юқорида келтирилган фикр мусиқа таълими соҳаси учун жуда муҳим тамойиллардандир. Тарбияловчи ижодий муҳит ролини мусиқий педагогиканинг кўпгина арбоблари (Б.Асафьев, Д.Кабалевский, Э.Абдуллин ва бошқ.) таъкидлаб, бу муҳитга бола қанчалик ёш пайтидан бошлаб кирса, унинг мусиқий ривожини шунчалик тез кетишини айтиб келганлар.

Мусиқа инсон тафаккурининг алоҳида маҳсули бўлиб, унинг мазмун ва моҳияти асар билан бевосита мулоқотда, яъни унинг жарангловчи оҳангини ўзлаштириш жараёнидагина намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан замонавий мусиқий таълим методикаси талаба-ёшларда мусиқа ва мусиқа ҳақидаги билимлар, йирик шаклдаги мусиқа асарларини ҳиссий онгли идрок этиш малакаларини шакллантириш, ҳиссий ва мусиқий тажрибаларни бойитиш, дунёқарашни кенгайтиришга ёрдам берувчи бир қатор методларни тавсия этади. Булар мусиқа ҳақида фикр юритиш методи, муаммоли метод, перспектив ва ретроспектив метод, мусиқий умумлаштирув методи, бадий контекст яратиш методи, ҳаётий ассоциациялар методи, полифоник методлардир. Педагогик-психологик адабиётларга мурожаат шуни кўрсатадики, мусиқий таълимнинг ушбу замонавий методлари маълум бир мезонларга асосланади:

– технологик, яъни методни педагогик технологияларга таққослаш, хусусан, ҳозирда тушунтириш-иловалаш технологиясидан ривожлантирувчи, муаммоли, шахсга йўналтирилган технологияларга ўтиш;

– психологик – йирик шаклдаги мусиқа асарларини ўрганишда методлар ёшлар психологияси нуқтаи назаридан аҳамиятли бўлиши лозим. И.С.Кон бунинг иккита муҳим жиҳатини алоҳида таъкидлайди [7.Б. 194].

1) санъат талабага унинг эҳтиёжларини ўз тасаввурида бўлса ҳам амалга оширишга ёрдам бериши лозим;

2) “гурӯҳ аффекти”ни ҳисобга олиш – “ҳаммага ўхшаган” бўлишга ёрдам бериш, яъни, ёшларнинг ривожиди, ўз-ўзини ривожлантиришида, социал гурӯҳида ўз ўрнини топишида ёрдам берувчи методларни танлаш лозим.

Педагогик технологиялардан ақлий ҳужум, ролли ўйинлар, бумеранг, тармоқлар, муаммоли ҳолатларни ҳосил қилиш, бадий-педагогик таҳлил, мусиқий умумлаштирув методи, бадий контекст яратиш методи, мусиқа ҳақида фикр юритиш методидан фойдаланиш аниқ педагогик натижалар олишни кафолатлайди. Мусиқа машғулоти жараёнида аналитик услублардан фойдаланиш мавзу юзасидан муаммоларни таҳлил ва синов қилиш талабалар мусиқа идроки фаолиятини, уларнинг мусиқий тасаввур, билим ва малакаларини ўстиради.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, мусиқа таълимида мусиқий асарларни ўрганиш, идрок этишда ёшлар томонидан мусиқа асарининг фақат “матни” эмас, балки мусиқани яратган ижодкорни кўра олишни, мусиқий асарнинг ички интонацион хусусиятини ҳис эта олишга тўртки бўлувчи метод ва технологияларни қўлланиши замон талаби бўлиб қолмоқда. Бунда хусусий технология даражасидаги педагогик технологиялар мусиқий таълим принциплари талабларига мос келади ва улар талаба-ёшларда мақсадга йўналтирилган ижодий мусиқий тафаккурни жадал ривожлантиришга хизмат қилади. Энг муҳими таълим жараёнида педагогик технологияларни қўллаш асосида талабаларда янги билимларни ўзлаштиришга эҳтиёж, уларда ижодкорлик ва мустақил фаолиятга хоҳиш ва қизиқишни уйғотиш демакдир.

Адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистоннинг янги қиёфасини яратишда миллий маданиятнинг ўрни ва аҳамияти (Маданият ва санъат соҳасидаги масалалар муҳокамасига бағишланган йиғилишдаги маърузаси). “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 26 декабрь.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. 61-б.
3. Фитрат Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. –Тошкент: 1933, 53-б.
4. Мусиқа – миллат завқи (журналист Илҳом Аҳрорнинг филология фанлари доктори Иброҳим Ҳаққул билан давра суҳбати). “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 1998 йил 9 январь.
5. Йўлдошев Ж.Ғ, Усмонов С.А. Замонавий педагогик технологияларни амалаётга жорий қилиш. Қўлланма, –Тошкент: 2008, 47-б.
6. Педагогик атамалар луғати. –Тошкент: “Фан”, 2008, 100-б.
7. Кон И.С. Психология старшекласника. – Москва: 1982, 149-б.
8. Турғунов С., Мақсудова А. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг функция ва методлари. “Халқ таълими” журнали, 2010\6, 4-10 бетлар.

БЎЛАЖАК МУТАХАССИСЛАР КОМПЕТЕНТЛИГИ ДАРАЖАСИНИ АНИҚЛАШ ПОРТФОЛИОСИ

(бўлажак чет тиллари мутахассислари мисолида)

Аннотация. Мақолада бўлажак мутахассислар касбий билим, малака ва кўникмаларини баҳолашнинг инновацион методларидан бири талаба портфолиосининг мақсад ва вазифалари, ўзига хос педагогик хусусиятлари, тузилиши ҳақида фикр баён этилади.

Калим сўзлар: портфолио, инновация, ҳужжатлар портфолиоси, шахсий ҳужжатлар портфели, ишлар портфолиоси, кўргазма портфолиоси, баҳолаш мезони, рейтинг, ижтимоий

Аннотация. В статье изложены мнения об одном из инновационных методов оценки профессиональных знаний, навыков и опыта будущих специалистов - цели и задачи, специфических педагогических особенностей структуры портфолио студента.

Ключевые слова: портфолио, инновация, портфолио документов, портфель личных документов, портфолио работ, портфолио показа, критерии оценки, рейтинг, социальный.

Annotation. This article consists of opinions about one of the innovative methods of an estimation of professional knowledge, skills and experience of the future experts, the purposes and problems of peculiar pedagogical features of students, portfolio structure.

Key words: portfolio, innovation, document's portfolio, personal document's portfolio, portfolio of works, exhibition portfolio, evaluation criteria, rating, social.

Мамлакатимиз мустақиллиги йилларида жаҳон андозалариги мос, юқори билимли ва интеллектуал салоҳиятли, инновацион компетентли мутахассис кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Ушбу долзарб масалани амалга оширишда портфолионинг аҳамияти ниҳоятда каттадир.

Портфолио (франц. “porter” – “шакловчи, сақловчи” “эслатмалар блоки фотосуратлар блоки”, “folio” – “қоғоз, бет” – англ. «портфель», «муҳим ишлар папкаси»; итал.- «ҳужжатлар папкаси», «мутахассис папкаси» маъносини англатади) – сўзи талабани турли соҳаларда эришган натижалари тўғрисида тўпланган ахборотларини ўзида сақловчи ва кўрсатувчи ҳужжатлар папкасидир.

Портфолио талабанинг билими, илмий ва профессионал жиҳатларини аутентик баҳолашга асосланган замонавий таълим соҳасидаги инновацион технологиядир. У талабани билим, малака ва кўникмасини баҳолашда ва юқори малакали мутахассис тайёрлаш жараёнида катта аҳамиятга эгадир. Бу технологиясиз бўлажак мутахассис ўз касбий компетенциясини шакллантириш жараёнини доимий мониторинг қилиб бора олмайди. Портфолионинг асосий маъноси – талаба нимага қодир эканлигини тўлиқ кўрсатишдир. Портфолио технологияси асосида баҳолаш жараёнида педагог бўлажак мутахассис тўғрисида тизимли равишда етарлича маълумотлар тўплаб бориш имкониятига эга бўлади. Бундай папкани ҳосил қилиш бўлажак мутахассис

қуйидаги мақсадларга эришишига олиб келади: ўзини касбий рефлексия қилиб бориш, яъни ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини тушиниш, ўз-ўзини танқидий таҳлил этиш, ўз-ўзини баҳолаш имкониятига эга бўлади.

Бўлажак мутахассис портфолиосининг тузилиши. Портфолио ахборотлар йиғилишига қараб икки хил бўлади: Биринчиси – турли натижа ва баҳолар ёзилган қоғозлар йиғиндисидан иборат папка. **Иккинчиси** – компьютерда очиладиган махсус логин ва паролга эга бўлган электрон саҳифадан иборат. Портфолио ҳужжатларини йиғиш ва уни сайтда ҳосил қилишдан аввал педагог бу жарённинг маъноси, унинг мақсад, вазифалари, ташкилий таркиби ва уларни қандай шакллантириш тўғрисида бўлажак мутахассисларга кўрсатмалар берилади. Натижада бўлажак мутахассис портфолионинг баҳолаш мезонлари тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлади.

Талаба портфолиосига қўйиладиган талаблар. Портфолиони бўлажак мутахассис ёзма ёки компьютер ёзуви тарзда олиб боради. Портфолиога юкланган ҳар қандай материални киритилган вақти белгиланади ва изчил тарзда амалга оширилади. Унга ёзма материаллар билан биргаликда бўлажак мутахассис фаолиятини ёритувчи 15-20 ёшгача расмлар ҳам юкланиши мумкин.

Портфолионинг асосий мақсади – бўлажак мутахассиснинг таълим давомида касби бўйича ўқув

фаолиятларидан олган баҳоларини, ўқув жараёни тўғрисидаги ҳисоботини, эришилган ютуқларини тўплаш билан бирга касбий компетенциянинг ўсиш динамикасини ва олган билим, малака ва кўникмаларини амалда қўллаш билиш даражасини аниқлаш имкониятини беради. У бўлажак мутахассисларнинг ўз компетенциясини ривожлантиришга бўлган мотивациясини оширади, ихтисослик бўйича чуқур билим олишга бўлган қизиқишини ривожлантиради, мустақил ишлаш, аудиториядан ташқари ишларда фаол иштирок этишга илҳомлантиради. Бўлажак мутахассис портфолио тузишидан аввал педагогик натижаларни аввалдан кўра билиши керак. Портфолиога киритилган барча материалларнинг манбалари аниқ белгиланади ва унинг ўзгариши, ўсиши, йил ёки семестр давомида кузатиб борилади. Илмий адабиётлар таҳлили шундан далолат берадики, портфолио бир неча турлардан иборат бўлиши мумкин: **Ҳужжатлар портфолиоси** – шахсий ҳужжатлар портфелидаги материаллар ёки уларнинг нусхаларини портфолиога жойлаштириш керак. Бу портфолио бўлажак мутахассисларнинг фаолиятлари натижалари ва уларнинг касбий компетентлиги ҳақида маълумот беради. Аммо унинг ижодий ўсиши ва қизиқишлари тўғрисида маълумот беролмайди.

Ишлар портфолиоси – бўлажак ингилиз тили мутахассиси турли хилдаги ижодий, лойиҳа ишлари, унинг ўқиш ва ижодий фаоллиги тўғрисидаги маълумотлар, илмий конференциялар, семинар, танловлар, форумларда, қатнашиши, таржимаси, ингилиз тилида ёзилган реферати, мустақил ижодий ишлари, тақдимоти халқаро дастурларда ўқиши, педагогик амалётида қатнашиши, спорт ва бадий ютуқларини жамламаси ҳисобланади. Бу портфолио талабанинг ўқиш ва ижодий фаоллигини ва уларнинг йўналишини кўрсатади.

Кўргазма портфолиоси – бўлажак мутахассиснинг қобилиятини намоён этади. Портфолионинг бу шакли бўлажак мутахассиснинг ўз-ўзини баҳолашга, ўқув жараёнида олган барча билимларини амалдаги натижасини кўрсатади. Бу портфолиога у ўз ижодий ва амалий фаолиятига тақризлар, ўзи бажарган ишларининг расмларини, тақдимотларини реклама учун жойлаштиради. Портфолионинг асосий мақсади ўз-ўзини рефлексия қилишни ривожлантиради. Баъзи ҳолларда бўлажак мутахассисда бирон-бир ишни бажаришда ўзига нисбатан ишончсизлик бўлади. Ушбу портфолио эса бўлажак мутахассисда “ўзини топишга” ёрдам беради.

Ўқиш ва тақдимотларда кўргазмали портфолиони қўллаш мақсадга мувофиқдир. Чунки у бўлажак мутахассисларни ўқиши ва ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Бунда бўлажак мутахассис педагог билан биргаликда нима бажаришини режалаштиради ва ажратади, баҳолаш мезонларини аниқлайди ва эришилган ютуқларни тасдиқловчи натижаларни киритади. Портфолио учун ажратилган

ахборот ва материаллар ўқув режасидаги мавзулар билан боғланган бўлиб, ўқитиш модулини мақсадлари ва компетенциясини қониқтириши керак.

Материаллар ўқув жараёнининг турли вақтларида бир неча марта йиғилиб портфолиога жойланади. Бу маълумотлар жараённинг бошланишидан то охиригача бўлган босқичларини ўз ичига олади. Натижада бутун жараённинг кечуви ва унинг натижаларини таҳлил қилиш ва баҳолаш имконияти бўлади.

Бўлажак мутахассисларда ўз портфолиосига масъулик ҳисси туғдириш учун улар нима талаб қилинаётганлигини аввалдан билиши ва тасаввур этишлари зарур. Улар ўз билим ва кўникмаларини турли ва мавжуд шароитларда намоён қила билишларини кўрсата билишлари керак. Бу усулда ҳосил қилинган портфолио талабаларга ўзлари намойиш қиладиган материалларни қайсиларини киритиш кераклигини ҳал қилиш ва ўқиш йўналишини тўғрилаш имкониятини беради. Бундай усулда ҳосил қилинган кўргазмали портфолио талабанинг профессионал ва шахсий компетенциясини ва бу ўринда педагогнинг таъсири натижасини ҳам яққол кўрсатади.

Бу портфолио коммуникация усулидан фойдаланиш самарали бўлиб, бўлажак мутахассислар бир-бирларидан ўрганишлари имкониятига эга бўладилар. Бу портфолио давомида маълумотлар бир педагогдан иккинчисига ўтиши орқали бўлажак мутахассис тўғрисида уларда керакли тасаввур пайдо қилиши мумкин. Умуман бўлажак мутахассис бу портфолио жараёнида иккита мақсадни амалга оширади:

- 1) таълим жараёни натижасини тўлиқ ҳужжатлаштириш;
- 2) уни бутун маъносини билиш, тушуниш ва амалий ҳолатларини ўзи хоҳлаганча интерпритация ва намойиш қилишдир.

Бу портфолиога йиғилган материаллар ўрганилаётган модул бўйича билимларнинг ривожланиши ва бўлажак мутахассиснинг ўқиш жарёнига бўлган муносабатини кўрсатади. Аниқ ишлаб чиқилган баҳо мезонлари педагог томонидан баҳолаш учун кўрсатма ва ўқув жарёнини чуқур фикрлаш ва ўз-ўзини баҳолаш имконини беради. Шунингдек:

– бўлажак мутахассиснинг билим олишида муваффақиятини, ташкилий фаолиятини ва профессионал имконияти ва ютуқларини кўрсатади;

– унинг шахсини, маданиятини ва коммуникатив сифатларини тўлиқ акс эттириди;

– кутилмаган ёки кутилган ютуқ ҳолатидан истисно ҳолда рейтинг давридаги ҳақиқий ютуқ натижаларини намоён этади;

– ижодкорлик ва изланувчанлик соҳасидаги қобилиятлари ва уларни амалда қўллаш имкониятини туғдиради;

– Аънанавий баҳолаш усулларида альтернатив ҳисобланган портфолио усулида бўлажак мутахассис билимларини баҳолаш куйидаги вазифаларни ечиш имкониятини беради:

- ҳар бир бўлажак мутахассиснинг касбий компетентлигини ўсиш динамикасини доимий кузатиш;
- бўлажак мутахассиснинг касбий фаолиятга тайёрлиги ҳақида ҳар томонлама объектив баҳо беради;
- бўлажак мутахассис ўзини педагогик рефлексия қилиш имкониятига эга бўлади;
- бўлажак мутахассисларда ўз шахсий ютуқларини адекват баҳолаган ҳолда касбий компетенциясини ривожлантириб бориш истиқболлини белгилаш;
- бўлажак мутахассиснинг касбий ва шахсий ютуқларини баҳолаш.

Портфолио бўлажак мутахассис тўғрисидаги тўлиқ маълумотлар йиғиндиси бўлиб, унинг касбий ўсишини аниқловчи кўрсаткич бўлиши билан бирга унинг кўрсаткичларидан қўшимча маълумот сифатида ўқув жараёни натижаларини баҳолашда, юқори даражали стипендия белгилашда, ишга жойлашишга тавсиянома беришида ва бошқа жараёнларда ҳам фойдаланиш мумкин. Портфолио технологиясини қўллаш бўлажак мутахассисга ўз қобилиятларини турли қирраларини намоён этишларида, кейинги касбий қирраларини ривожлантиришда касбий режа катта ёрдам беради.

Шундай қилиб, бўлажак мутахассислар билимларини баҳолашда портфолио технологияси энг объектив усуллардан бири ҳисобланади ва уни тузиш, ҳар бир бўлимга маълумотларни киритиш, таҳлил қилиш, баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолаш, назарий билимларини амалиётга жорий этишда муҳим роль ўйнайди.

Бўлажак мутахассислар портфолиосини тузиш босқичлари. Бу босқичлар қўйидагилардан иборатдир:

- 1- босқич. Мотивация ва портфолиога қўйилган мақсад.
- 2-босқич. Портфолио материаллари мазмунан тузилишини ишлаб чиқиш.
- 3-босқич. Материалларни йиғиш, шакллантириш ва тақдимотга таёрлашни режалаш фаолияти. Портфолиони баҳолаш мезонлари кўрсаткичини ишлаб чиқиш.
- 4-босқич. Материалларни йиғиш ва рўйхатга олиш. Портфолиони шакллантириш ва тақдимот учун керакли тренинг ва маслаҳатлар олиш. Педагогик рефлексия.
- 5-босқич. Портфолионинг тақдими. Баҳолаш кўрсаткичлари ишлаб чиқиш.

Бўлажак мутахассис портфолиосини ким ва қайси мутахассислар олдида баҳолашга қараб уни турли жиҳатларига эътибор қаратилади. Агар портфолио бўлажак мутахассис билимларни рейтингли баҳолаш учун тақдим этилса, бунинг учун рейтинг жадвали тузиш керак бўлади. Барча мезонлар иккига асосий ва тўлдирувчи бўлимларга бўлинади ва жадвалга жойлаштирилади.

Асосий ва тўлдирувчи маълумотлар билан ишлаш алгоритми:

1. Ҳамма асосий ва тўлдирувчи қисмлар муносабатларини аниқлаш.

2. Блоклар ичидаги ҳолатлар аниқланади, уларнинг компоненти ва қамрови белгиланади.

3. Керакли ҳисоб-китобни аниқлаш.

Тўлдирувчи рейтинг бўйича максимал балл 300-350 бўлиши лозим.

Одатда эса 150-200 балл чиқиши мумкин.

Биз тузган ва тажриба-синов асосида тавсия этаётган портфолио вариантлари электрон портфолио ҳисобланади ва чет тиллари факультетларида таълим олаётган бўлажак мутахассиснинг асосий, қўшимча ва турли бошқа йўналишлардаги троекториал фаолиятини ўз ичига олади. Ушбу технология бўлажак мутахассиснинг ўзини қизиқиши ва мотивациясига асосланган.

Биз тавсия қилган 1-вариант портфолио асосан беш қисмдан иборатдир: биринчи қисм кириш, иккинчи қисм “Ютуқлари”, учинчи қисм “Ижтимоий”, тўртинчи қисми “Келажак орзулар”, бешинчи қисм “Хулоса”.

Юқорида келтирилган фикрларга асосан портфолиони баҳолашда рейтинг усулини таклиф этдик. Улар бўлимлар бўйича қўйидагича тақсимланади:

1.Ўқув ишлари (рейтинг баллар)

Ютуқлар:

- А) таълим сифатида (семестрлар). Максимал–5 балл;
- Б) олимпиадалар, конференцияларда иштирок этиш;
- В) якуний назорат 3-5 балл.

2. Спорт ишлари.

- А) спорт мусобақаларида иштирок этиш;
- Б) спорт тўғаракларида шуғулланиш 1-3 балл;
- В) спорт йўналишлари бўйича таълим олиш. 1-3 балл.

3. Кўрик-танловлар ва бошқалар.

4. (тўғараклар, факультатив, (инглиз тили, педагогика, психология,...) иштирок – 1 балл, сертификат – 3 балл.

5. Жамоат ишлари. Кузатиш 1-2 балл, иштирок этиш – 3 балл.

2. Ташқи кўриниш 1-3 балл 3.Структураси.1-3 балл.

3) Ташқи назорат (1дан 3 баллгача)

1-босқич. «Менинг портретим» (максимум – 18 балл)

- портфолио эгаси шахсий маълумотлари;

- таржимаи ҳолни таҳлил қилишга ва...

* ўз психологик хусусиятларини таҳлил қилиш ва билишга ёрдам берадиган ахборотлар, қобилият, касбий ўсиш даражаси, ўз-ўзини ривожлантириш ва билиш кўрсаткичлари;

* ўз-ўзини таҳлил натижалари, шахсий рефлексия;

* ўз олдига қўйилган мақсад ва унга эришганлик тўғрисида таҳлил;

* касбий ва ўз-ўзини билиш йўналишларидаги ишлар натижалари.

2-босқич. “Хужжатлар портфолиоси” (максимум - 16 балл)

* портфолиога тақдим этилган хужжатлар рўйхати;

* бўлажак мутахассиснинг турли соҳаларда ва йўналишлардаги ютуқларини тасдиқловчи сертификатланган хужжатлар;

- * ўзлаштириш китобчаси;
 - * турли хил олимпиада, анжуман ва танловларда иштирок этганлиги учун ёрлиқ ва сертификатлар;
 - * ташаккурномалар.
- 3-босқич. “Ишлар портфолиоси” (максимум – 36 балл)
- * бўлажак мутахассис томонидан тақдим этилган лойиҳалар, изланиш ва ижодий ишлар натижалари;
 - * бўлажак мутахассис маъруза ва рефератлари;
 - * бўлажак мутахассиснинг ижтимоий лойиҳа ишлари;
 - * бўлажак мутахассиснинг педагогик, бадий ижоди;
 - * бўлажак мутахассиснинг ОТМда, вилоят, республика ва халқаро нашрлардаги мақола ва тезислари (педагоглар билан ҳаммуаллифликда бўлса ҳам);
 - * бўлажак мутахассиснинг эссеси, ҳикояси;
 - * бўлажак мутахассиснинг дарс машғулотида, семинар, конференция ва бошқа тадбирлардан ёзиб олинган аудио, видео ёзуви;
 - * турли амалиёт натижалари: тил бўйича, меҳнат, педагогик ва ижтимоий;
 - * бўлажак мутахассиснинг мустақил таълим олиши ва ўқув курсларида ўқитганлиги тўғрисидаги маълумотлар;
 - * бўлажак мутахассиснинг маълум вақт ичида тўпланган турли ижодий ютуқлари акс эттирилган “Менинг бўш вақтимда иштирок этган тадбирларим” номли портфолио жадвали;
 - * жамоат ишларида иштироки тўғрисида маълумотлар;
 - * бўлажак мутахассиснинг рейтинг дафтарчаси варағи.
- 4-босқич. “Тақризлар портфолиоси” (максимум – 9 балл)
- * бўлажак мутахассис ижодий, илмий ишларига тақриз ва тавсияномалар;
 - * бўлажак мутахассиснинг ишни бажарганлиги сифати учун хулоса ва тақризлар;
 - * турли ташкилотлар томонидан берилган ташаккурномалар.
- 5-босқич. “Ҳазина” (максимум – 3 балл)
- 6- босқич. Яқунловчи хулоса (максимум – 3 балл)

Қабул қилинган рейтинг тизимида баҳолашга портфолио технологияси маълумотларини қўшиб баҳолаш талабаларни билим, кўникма ва малакалари билан биргаликда унинг бошқа соҳалардаги ютуқларини намоён эттиради ва шахс сифатида шаклланишини баҳолаш, кўрсатилган ҳолларда керакли тузатишлар киритиши ва мутахассислик бўйича ривожланиш векторини аниқлаш имкониятини беради.

Шундай қилиб, ушбу портфолио бўлажак мутахассиснинг ўқиш жараёнидаги индивидуал фаоллигини кўрсатиши билан бирга умумий рейтинг баҳосига қўшимча кўрсаткич ҳисобланади. Шунингдек, унинг афзалликлари:

1) таълим жараёнида ўқитувчи томонидан ҳар бир талаба эришадиган натижаларга алоҳида эътибор бериш ва уларнинг ҳар бирини ўзига хос хусусиятларини билиш имконини беради;

2) бўлажак мутахассисларнинг фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва унинг қобилиятини аниқлаш имконияти вужудга келади. Уларнинг кучли ва кучсиз томонларини ҳисобга олган ҳолда бўлажак мутахассис касбий компетенциясига салбий таъсир этиши мумкин бўлган омилларнинг олдини олиш имкониятига эга бўлади;

3) бўлажак мутахассисни баҳолаш жараёнида у олган билимлари асосида қандай натижалар кутилаётганини тасаввур этадилар;

4) бўлажак мутахассислар компетентлигини баҳолаш усулларининг имкониятларини кенгайтиради. Бўлажак мутахассиснинг ўқишдан ташқари вақтдаги фаолиятини баҳолаш имкониятига эга бўлади. Портфолионинг камчиликлари:

1) бўлажак мутахассиснинг ўз-ўзини баҳолаш жараёни мураккаб ва ноодатий бўлиши мумкин;

2) баҳолаш мезонлари кам бўлса, портфолио фақат ҳужжатлар йиғиндисидан иборат бўлиб қолиши мумкин;

3) портфолиога жойлаштирилган барча маълумотларни таҳлил қилишнинг мураккаблиги туфайли талабанинг касбий компетентлиги даражасини аниқлаш қийинлиги билан изоҳланиши мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги «Ўзлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича Давлат стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 124-сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 31 декабрдаги “Чет тилини билиш даражасини аниқлаш ва малака сертификати бериш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 352-сонли қарори.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. -Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат миллий нашриёти, 2008. 8 том. Б-26.
4. Kasey Quon. NovoEd: Group project-based online education. URL: <http://www.stanford-daily.com/2015/02/10/novoed-group-project-based-online-education/>(02. 10. 2015)
5. http://uu.vlsu.ru/files/Innovachionnie_MO
6. <http://oncampus.ru/publicacii/10-poleznyh-agregatorov-massovyh-distantsonnyh-onlayn-kurosov-mooc#ixzz3megI63yO>

БЎЛАЖАК МУСИҚА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ МУСИҚА ТАРИХИ ФАНИНИ ЎҚИТИШ ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНТИРИШ

Аннотация. Ушбу мақолада мумтоз муסיқа таълимининг тарбиявий аҳамияти ҳақидаги фикрлар баён этилган бўлиб, ҳозирги кунда долзарблиги тобора ортиб бораётган мумтоз муסיқий асарни таҳлилини ўрганишга бағишланган. Бу жараёнда албатта устозлардан қолган мерос, уларнинг тажрибасига таяниб иш кўрган афзал. Ана шунда маҳорат мактаби талабадаги табиат ато этган қобилиятни янада ривожлантиради, унга сайқал беради.

Калим сўзлар: шашмақом, ушшоқ, истеъдод, макон, ўт-ўланлар, булоқлар, дарахтлар, тоғ-адирлар, қоя ва чўққилар, коинот.

Аннотация. Данная статья посвящается вопросам классической музыки и ее воспитательному значению. А также приведены элементы школы музыкального мастерства, которые оказывают значительное воздействие на развитие способностей студентов.

Ключевые слова: шашмаком, ушшоқ, талант, пространство, поляна, родник, деревья, горы, скалы, космос.

Annotation. The present article is devoted to the questions of classical music and its educative significance. Also there are some elements of musical school skills, that has significance on the development of the abilities of students.

Keywords: shashma, ushshoq, expired, makon, springs, trees, mountain, rockandpeaks, theuniverse.

Маълумки, муסיқа санъати аждодларимиз маънавий ҳаётининг маҳсули сифатида бизгача етиб келган муҳим мерослардан биридир. Айтиш мумкинки, муסיқа санъати асрлар оша сайқал топиб, миллий мумтозлик даражасига кўтарилди ва башарият томонидан эътироф этилди. Шу боис Шарқ мутаффақкирлари муסיқа санъатининг инсон камолотидаги аҳамиятига катта эътибор бердилар, ушбу соҳада махсус тадқиқотлар олиб бордилар ва инсоният учун ўлмас асарлар ёзиб қолдирдилар.

Биринчи Президентимизнинг сўзларига кўра, “Мада-ний жамоатчилигимиз, авваламбор муסיқашунос олим-лар, устоз санъаткорлар, композиторлар, ёзувчи ва жур-налистлар, кўп сонли санъат ихлосмандлари бундай масалалар юзасидан ўз фикрини очиқ билдириб бориши, шу тариқа ёшларимизга тўғри тарбия беришимиз ҳам қарз, ҳам фарз, деб ўйлайман.

Биз учун ахлоқий жиҳатдан номаъқул, миллий қадрият ва қарашларимизга ёт бўлган, лекин ҳозирги вақтда ҳаётимизга кириб бораётган мана шундай кўринишларни бамисоли юқумли касаллик деб қабул қилишимиз лозим.

Ва айна шу асосда бундай хуружларнинг ўта хавфли ҳолат эканини англашимиз зарур.

Нега деганда, агар инсоннинг қулоғи енгил-елпи, тумтароқ оҳангларга ўрганиб қолса, бора-бора унинг бадий диди, муסיқа маданияти пасайиб кетиши, унинг маънавий оламини сохта тушунчалар эгаллаб олиши ҳам ҳеч гап эмас. Охир-оқибатда бундай одам «Шашмақом» сингари миллий меросимизнинг ноёб дурдоналарини ҳам, Моцарт, Бетховен, Бах ва Чайковский каби дунё тан олган буюк композиторларнинг асарларини ҳам қабул қилиши қийин бўлади.

Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун санъаткорлар орасида соғлом ижодий муҳит ташкил қилиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириш, ёшларимизнинг миллий ва жа-ҳон муסיқа маданиятининг мумтоз асарлари билан бирга, уларнинг кайфияти ва интилишларига мос кела-диган замонавий эстрада санъати намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, муסיқий таълимни янада ривожлантириш масалалари ўта муҳим аҳамият касб этади” [3].

Ватанимиз мустақилликка эришган кундан эътиборан халқимизнинг маънавий-руҳий олами янгилаш борасидаги мусиқа санъатининг аҳамияти давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу мерос Ўзбекистоннинг ривожланиш ҳаракатлар стратегиясида ўз ифодасини топар экан, “Ўзбекистонда мақом санъатини янада ривожлантириш, бу борада шаклланган ижро ва ижодий мактаблар ва анъаналарни, буюк бастакорлар, ҳофизлар ва созандалар меросини чуқур илмий асосда ўрганиш ва қайта тиклаш” [1] бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори миллий мақом дурдонасини чуқур илмий ўрганиш, бу борадаги тажрибаларни кенг тарғиб этиш, айниқса, ёш авлодни мумтоз мусиқий меросимизни теран англаш кўникмаларини шакллантириш юзасидан имкониятлар очиб берди [2]. Яратилган имкониятлар ва шароитлар шукронасидан келиб чиқиб, биз анъанавий хонандалик фанини ўқитиш жараёнида бўлажак мусиқа ўқитувчисининг компетентлигини таркиб топтиришга йўналтирилган технологияларни ишлаб чиқишимиз лозим.

“Компетентлик” тушунчаси ҳозирги кун педагогини тарбиялашда энг муҳим омил ҳисобланади. Ушбу термин лотинча “Сомпето” (эришяпман, муносибман, лойиқман) у ёки бу соҳадаги билимлар, тажриба деган маъноларни англатади. Компетентлилик – билимдонлик, касбига мослик, малакалилик, тажрибалилик, масъулиятлилик каби бошқа хислат ва фазилатлар тушунилади [5].

Муаммо: 3-курс “Мусиқа тарихи” дарсини инновацион технологиялар асосида ташкил этиб “Фарғона-Тошкент мақом йўлларини ўзлаштириш” билан бирга талабаларни ҳаёлан водий саёҳатига етаклаш, куй таркибидаги тузилмани табиат безаклари билан тасаввур қилиш малакасини шакллантириш.

Ўқув дастури талабларига кўра 2017-2018 ўқув йилининг мусиқа тарихи фан дастуридан жой олган 12 мавзу бўйича “Фарғона-Тошкент мақом йўлларини ўзлаштириш” юзасидан Қўқон шаҳар педагогика институти 3 курс “Мусиқа тарихи” дарсини инновацион технологиялар асосида ташкил этилди. Мавзу доирасида Навоий газали халқ мусиқаси асосида куйланадиган “Ушшоқ” асарини Ўзбекистон халқ артисти академик Юнус Ражабий ижросида ёзиб олинган грамм ёзувида тингланди. Мавзуга кириш суҳбатимизда академик Юнус Ражабийнинг 120 йиллик таваллуд айёми олдидан чоп этилган манбалар ва оммавий ахборот воситаларида қайд этилган маълумотларга таянган ҳолда тарқатма материалларда устознинг ижодий фаолияти, устозлари ва шогирдлари, таълим олган ўқув юртлари, меҳнат фаолияти, беш томлик “Ўзбек халқ мусиқаси”, олти томдан иборат “Шашмақом” нота материаллари, Ўзбекистон телерадиокомитети қошидаги

мақом ансамбли раҳбарлиги, “Шашмақом” туркумидаги барча асарларни граммёзувга муҳрлашдаги хизматлари, мумтоз оҳанглар руҳи билан суғорилган асарлар бастакори сифатидаги ижодий изланишлари асосида тайёрланди.

Беш минутли эсседан фойдаланар эканмиз, талабалар Ўзбекистон телерадио компанияси маданият ва маърифат телеканалда Юнус Ражабий таваллудининг 120 йиллигига бағишланиб 2018 йил 22 январь куни намойиш этилган лавҳалар асосида мустақил фикрларини ифода этдилар. Бунда Юнус Ражабийнинг таклифи билан созгар Уста Усмон Зуфаров томонидан катта дутор, катта танбур ва сато чолғулари қайта тикланганлигини баён қилдилар.

Мустақиллик неъматини мамлакатимизда кўплаб эзгу ғоялар ижобатининг бош омили сифатида устоз орзу қилган янглинишлар таянчи бўлди. Ўзбекистон консерваторияси Ўрта Осиёда ягона маънавий маскан махсус санъат коллежи ва болалар санъат ва мусиқа мактаблари сифатида қад ростлади. Азалий қадриятларимиз ҳисобланиши мақом санъати академик йўналиш сифатида ўқув режадан муносиб ўрин олди. Шашмақом таълим йўналишини муваффақиятли битирган мутахассислар олий таълим ва ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари, болалар мусиқа мактаблари ҳамда махсус интернетларда юқори малакада фаолият олиб бормоқдалар. Давлатимиз ғамхўрлигида ва Президентларимиз раҳнамолигида истеъдодли ёшларимиз дунё саҳналарида нуфузли экспертлар эътирофига сазовор бўлмоқдалар. Айниқса, 2017 йил 16 ноябрь куни Президентимиз томонидан эълон қилинган “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги қарори [1] Юнус Ражабий бошлаган ташаббуснинг ҳаётийлиги ҳамда миллий маданиятимиз ривожига тарихий воқеа бўлди.

Мавзу юзасидан кириш суҳбатимиз давомида талабалар диққатини экранда намоён бўлган “Ушшоқ” ашуласининг ижрочиси Юнус Ражабий суратига қаратилди. 1-расм. Юнус Ражабий ижодининг маҳаллий омиллари ва фаолият босқичлари деб аталган қуйидаги жадвал ҳа-вола этилди:

Маълумки, Юнус Ражабий фавкулудда истеъдод, уқув ва мустаҳкам хотира соҳиби сифатида ўзбек мусиқа маданиятининг буюк намоёндаси бўлиб, умумбашар маънавий ҳазинасида ҳақли ўринга эгадир[8]. Чунки у томонидан нота ёзувига олинган ўзбек халқ мусиқаси, шашмақом ҳамда грамм ёзувга олинган олтин мусиқий мерос ва у басталаган куй-қўшиқлар бутун дунёда ижро этилиб инсонларни ҳайратлантирмоқда ҳамда эзгуликка сафарбар этмоқда.

Зеро, бундай истеъдод Ражабийлар оиласидаги юксак маънавий муҳит, айниқса, Ойша онанинг ижодий қамрови маҳсули эди.

Ёш Юнус Ражабий илк адабиёт, фолклор ва чолғу сабоғини ўз онаси Ойша онадан, моҳир дуторчи Мирза Қосимов, акаси Рихси Ражабийлардан олган бўлса, кейинчалик Мулла Тўйчи Тошмухамедов, Хожи Абдулазиз Абдурасулов, Домла Ҳалим Ибодовлардан тамбур чолғуси ҳамда хонандалик сирларини ўрганди[10].

1940 йили Москва шаҳридаги бастакор композиторлик курсини тугаллаб, касбий маҳоратини оширди.

Юнус Ражабий раҳбарлигида 1960 йили Ўзбекистон радиоқўмитаси қошида ташкил қилинган мақом ансамблига юртимиздаги истеъдодли созанда ҳамда ашулачилар жалб этилди.

1955-1959 йилларда чоп этилган беш томлик “Ўзбек халқ мусиқаси”нинг нота ёзувидаги жамланмаси Юнус Ражабийнинг мусиқашунослик назариясидан “Нотаграфия” (нотага кўчириш) фанидан қандай салоҳиятга эга эканлигини кўрсатса, 1968 йили чоп этилган 6 томлик “Шашмақом” бу борадаги маҳорат чўққиси бўлди.[6]

Ёзиб олинган шашмақом ва ўзбек халқ мусиқаси намуналари Ўзтелерадио хазинасининг олтин фондида ҳозирги кунда бебаҳо меросга айланди[6].

Юнус Ражабий бастакор сифатида “Фабрика яллеси”, “Ҳаммамиз”, “Ғалаба”, “Ўзбекистон”, “Пахта”, “Яшнади” каби лирик характердаги қўшиқлар, “Ватан”, “Келгил”, “Халқлар дўстлиги” каби ватанпарварлик руҳидаги қўшиқлар “Абдулфайзхон”, “Фарҳод ва Ширин”, “Муқанна” драмаларга Г.Мушель билан ҳамкорликда мусиқа ёзди. Шу йўсинда атоқли бастакорлардан Дони Зокиров, Дадаали Соатқулов, Набижон Ҳасанов, Саиджон Калонов, Камилжон Жабборов, Фахриддин Содиқовлар таниқли хонандалардан Ўзбекистон халқ артисти Берта Давидова, Коммуна Исмоилова, Ориф Алимахсумов, Абдулаҳад Абдурашидов, Абдуҳошим Исмоилов, Ўзбекистон халқ ҳофизлари Маҳмуджон Йўлдошев, Маҳмуджон Тожибоев, ака-ука Исроилжон ва Исмоилжон Ваҳобовлар, Ҳасан Ражабий, Очилхон

Отахонов ва кўплаб давлатимиз унвонига сазовор бўлган хонандалар у кишини ўзларининг устозлари сифатида эъзозлашади[7].

Хулоса қилиб айтганда, тушунчалар асосида “Ушшоқ” мумтоз ашула ҳақида ўқитувчи томонидан ташкил этилган суҳбатда қайд этилган “Самарқанд ушшоғи”, “Қўқон ушшоғи”, “Содирхон ушшоғи”, “Қадимги ушшоқ” каби турдош ушшоқлар ҳақидаги маълумотлар асосида билимларини “ушшоқ” атамаси арабчадан ошиқлар маъносини англатишини айтилди. Барча ушшоқлар усул жиҳатдан бир йўлда эканлигини, ушшоқларнинг таг илдизи бир-бири билан узвий боғлиқда ошиқлик тараннуми сифатида идрок қилинишини баён этдилар.[7]

Ўзбекистон халқ артисти Ҳадя Юсупова, Абдуҳошим Исмоилов, Ўзбекистон халқ ҳофизлари Маҳмуджон Тожибоев, Гулбахор Эрқулова, Ўзбекистон давлат консерваторияси профессори Рифатилла Қосимов, созгар Тўхтамурод Зуфаровларнинг интервьюларидаги маълумотларда парчалар келтирилди.

Суҳбат коммуникатив фаолият ташкилий-мотивацион, инфорацион-процессуал ва критериял натижага эришиш компонентларидан ташкил топган тизим бўлиб, талабанинг фаоллик ғояси ва коммуникатив фаолиятининг ижтимоий муҳитдан келиб чиқишини ҳисобга олиб мусиқий мавзуга кириш суҳбатимизни эркин тарзда ташкиллаштирдик.

Мусиқий суҳбатимиз ўтган дарсда кейинги дарс мавзуси юзасидан тайёргарлик кўриш учун олдиндан тўғрилиқ, аниқлик, соддалик, муайянлик каби тамойиллари асосида берилган саволларимизга таянган ҳолда бошланди.

Суҳбатимиз бугунги дарсда мусиқа тинглаш учун “Фарғона-Тошкент” мумтоз асарларидан бири “Ушшоқ” атамаси арабчадан ошиқлар, яъни ишқ аҳиллари маъноси киши руҳиятидаги энг жозибали туйғулардан[9] бўлиб, онага, оиласига, маҳалласига, мактабига, ватанига, дўстига, ўзи ёқтирган касб ёки ҳунарга, Аллоҳга нисбатан қизиқишлар асносида вужудга келувчи руҳий интилишдир. Руҳий интилиш эса оилада, маҳалласида, мактабида ўтказиладиган суҳбатлар, давралар ва тадбирлардаги маънавий озуқаларга таянади.

Бугунги дарсимизда тинглайдиган “Ушшоқ” ашуласи Алишер Навоийнинг “Қаро кўзим” деб бошланувчи газалида комил инсон ишқи тараннум этилади. Комил инсонга муҳаббат ифодаланади. Тасаввуф луғатларида кўз комил инсон тимсоли деб шарҳланади, чунки у фақат ўзгаларни кўради, ўзини эса кўрмайди. Комил инсон Навоий учун энг азиз, энг маҳбуб, энг қадрли ва уни кўз қорачиғидай асрашга интилади, унга талпинади, бутун вужуди билан шу вужудга сингиб кетмоқчи бўлади:

Қаро кўзум, келу мардумлик, эмди фан қилғил.

Кўзум қаросида мардумлик киби ватан қилғил. (Аудио орқали тинглаш).

“Муסיқа тарихи” фанини ўқитишнинг усул, метод ва технологиялари талабаларда муסיқий таълимнинг турли кўринишларига оид кўникма ва малакаларини шакллантириш омили бўлмиш аудио орқали тинглаш методини қуйидаги тарзда ташкил этдик:

“Қаро кўзим” деб бошланувчи “Ушшоқ” ашуласини аудио ускунаси орқали тақдим этар эканмиз, жаранглаётган ашулани идрок этиш, фикрлаш, керакли ўринларини белгилаб қўйиш, хотирада сақлаб қолганларини баён қилиш каби жиҳатларни талабаларга эълон қилинди.

1	2	3	4	5	6	7	8
Макон	Ўт-ўлан	Булоқлар	Дарахтлар	Тоғлар	Қоя ва чўққилар	Қушлар	Коинот

Мақсад: талабаларни ҳаёлан водий саёҳатига етаклаш, қуй таркибидаги тузилмани табиат безаклари билан муқояса қилиш малакасини шакллантириш.

1. Макон – асар тонлиги, таянч нуқтаси (а молл) “даромад” инсон шуурига йўналтирилган бирламчи нағмалар.

2. Ўт-ўланлар – даромад қавмининг ифодавий безаклари.

3. Булоқлар – тоғ-тошлардан оқиб тушадиган сизак сувлар захираси.

4. Дарахтлар – барча жонли маҳлуқотлар учун сокинлик манбаи (барқарор товушлар) тингловчининг бир қадар тин олишга, мушоҳада қилишга ундовчи хона.

5. Тоғ-адирлар – инсонни юксакликка йўналтирувчи ҳаракат зиналари (миёнхатдан дунасрга томон йўлловчи оҳанг мавжи).

6. Қоя ва чўққилар – инсон руҳий ҳолатининг юқори даражаси (кульминацияси) илоҳий лаззат палласи сифатида вужуддаги янгилик, яъни, учар қуш янглиф коинот сафарига чоғланиш.

7. Коинот – ҳақ висолига эришмоқ орзуси, яъни ошиқларнинг ишқ дардидан ҳосил бўладиган туйғулар қанотида фалакка ўрнашиш.

Муסיқа санъати ёшларнинг ахлоқий дунёқарашини бойитиб, уларда ҳаётнинг гўзаллик қонунлари асосида қуришга интилиш ҳиссини уйғотади. Муסיқанинг ёшларга тарбиявий таъсири катта. Энг яхши муסיқий асарларнинг мазмуни таҳлили шуни кўрсатадики, уларда нафақат ички кечинмалар, балки турли кишилар характери, ҳаётий ҳиссиётлари тасвирланади. Муסיқа чуқур ҳиссий туйғулар асосида туғилади. Ҳаёт билан узвий боғлиқлик муסיқий асарни ахлоқий воситага айлантиради.

Хулоса қилиб айтганда, 3 курс “Муסיқа тарихи” дарсини инновацион технологиялар асосида ташкил этилиб “Фарғона-Тошкент мақом йўлларини ўзлаштириш” билан бирга талабаларни ҳаёлан водий саёҳатига етаклаб, қуй таркибидаги тузилмани табиат безаклари билан тасаввур қилиш малакасини шакллантиришга ҳаракат қилинди.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”. “Халқ сўзи” 2017 йил, 18 ноябрь. 1-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг сўзлаган нутқидан. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 10 февраль сони. 2-4-бетлар.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг сўзлаган нутқидан. “Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 24 апрель сони. 2-6-бетлар.
4. Каримов И.А. “Юксак маънавият — энгилмас куч”. –Тошкент: “Маънавият”, 2008, 28-45-бетлар.
5. Шарифхўжаев М.Ш. Менежмент. Юз саволга юз жавоб. –Тошкент: “Меҳнат”, 2000.
6. Жабборов А., Бойқўзиёев А. Ўзбекнаво: устозлар, юлдузлар, шоғирдлар. –Тошкент: «Чўлпон», 2000.
7. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. –Фарғона: 1997.
8. Абдуллаев Р. Миллий истиқлол ва муסיқа. –Тошкент: 2002.
9. Ражабов И. Мақом асослари. –Тошкент: 1992.
10. Ражабий Ю. Муסיқа меросимизга бир назар. –Тошкент: 1978.

ХОРИЖИЙ ТИЛНИНГ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ТАЪЛИМИДАГИ ЎРНИ

Аннотация. Ҳозирги кунда хорижий тилларга бўлган талаб тобора кучайиб бормоқда. Ушбу мақолада санъат ва маданият таълим йўналишларида хорижий тилнинг ҳозирги кундаги ўрни борасида сўз юритилади.

Таянч сўзлар: Санъат, маданият, хорижий тил, таълим, илм-фан, мақсад, маънавият, йўналиш, қизиқиш, факультатив, шарт-шароит, имконият, самарали.

Аннотация. В настоящее время большое внимание уделяется обучению иностранных языков. В данной статье ведется речь о значении иностранного языка в сфере искусства и культуры.

Ключевые слова: Искусство, культура, иностранный язык, образование, наука, цель, просвещение, направление, интерес, факультатив, условие, возможность, эффективный.

Annotation. Nowadays it is paid great attention to learning foreign languages. Main point of the article is about the importance of foreign languages in teaching the students in the sphere of art and culture.

Key words: Art, culture, a foreign language, education, science, aim, enlightenment, direction, interest, facultative, opportunity, chance, productive.

Барчага маълумки, тил кишилар ўртасидаги ўзаро мулоқотнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Ўз она тилини мукамал билиб, бир ёки бир нечта хорижий тилларни ҳам ўрганиш, юқори даражадаги керакли билимларга эга бўлишга ва дунё халқларининг маданий ҳамда тарихий бойликлари билан яқиндан танишишга имкон яратади.

Бежиз халқимизда “Тил билган – эл билади” деб бежиз айтилмаган. Бирор хорижий тилни яхши билмасдан туриб, унинг маданиятини тўлиқ ўзлаштириб бўлмайди. Хорижий тилни ўрганиш шу тилда сўзлашувчи халқлар яшайдиган мамлакат билан боғлиқ барча маълумотларни чуқур ўрганиш билан бирга амалга оширилади. Шундай экан, халқларнинг билим даражасини, маданияти ва маънавиятини юксалтириш учун хорижий тилларни мукамал тарзда билиш муҳим аҳамият касб этади.

Ёшларнинг келажаги – ривожланган мамлакатларнинг илм-фани ва техника ютуқларини мукамал ўрганиш билан боғлиқ. Агар ёшларимиз бутун дунё маданияти, илм-фани, ютуқлари билан танишмоқчи бўлса, албатта хорижий тилларни яхши ўзлаштириши лозим. Бу эса ўз навбатида дунёдаги жамики эришилган ютуқларидан баҳраманд бўлиш имконини беради. Ҳозирги кунда хорижий тилларнинг аҳамияти нақадар муҳим бўлиб бораётганлигини мамлакатимизда чет тилларни ўргатилиши учун яратиб берилаётган шароит ва имкониятлар мисолида кўриш мумкин. Хорижий тилларни қизиқиб ўрганаётган ёшлар унинг нақадар

улкан имкониятлар эшигини очиб бериши мумкинлигини чинакам ҳис қилади.

Муҳтарам Биринчи президентимиз И.А.Каримовнинг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорини қабул қилиниши мамлакатимизда таълим соҳасидаги ислохотларнинг изчил амалга оширилаётганлигидан далолат беради. Бундан кўзланган мақсад таълим тизимини такомиллаштириш ва уни жаҳон андозалари даражасида ташкил қилишдан иборатдир. Ҳозирги кунда барча тил мутахассислари ўқув даргоҳларидаги мавжуд замонавий қулайликлардан фойдаланиб, дарсларни қизиқарли ва самарали ташкил этиш устида тинмай иш олиб бормоқдалар. Буларнинг ҳаммаси ёшларимизнинг чет тилларини мукамал ўрганиб, юртимиз равнақиға ўз билимлари билан муносиб ҳисса қўша оладиган даражада етиштириш, дунёнинг энг нуфузли таълим масканларида таҳсил олаётган ёшларимиз сафини янада кенгайтириш ва ўзлари олиб бораётган тадқиқот ишларини бемалол ўзга тил вакиллариға етказа олиш ҳамда соҳалари бўйича баҳс-мунозараларда ўз фикрларини мустақил баён эта олишиға қаратилган.

Маълумки, дунёда 4000 га яқин тиллар мавжуд. Булар орасида инглиз, француз, испан, араб, рус ва хитой тиллари жаҳон тиллари, деб Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган. Юқорида қайд этилган

тилларнинг барчаси юртимиздаги таълим муассасаларида ўрганилади. Чет тиллар бўйича мутахассис тайёрловчи олий таълим муассасаларида талабалар асосий чет тилидан ташқари иккинчи чет тилини ҳам ўрганиб чиқмоқдалар. Бу эса, тилга қизиққан ёшларга бирмунча қулайлик туғдиради. Чунки иқтидорли талабалар, номдор стипендия соҳиблари ҳақидаги маълумотларга қарасак, улар ўз йўналишлари бўйича мукамал билимга эга бўлишлари билан биргаликда чет тилларни ҳам юқори даражада ўзлаштиришлари алоҳида таъкидланади. Уларнинг кўплари бир эмас, камида иккита чет тилини билишлари кишини қувонтиради.

Ҳозирги кунда олий ва ўрта таълим муассасаларидан ташқари мактабгача таълим муассасаларида ҳам чет тилига бўлган қизиқишларни уйғотиш мақсадида машғулотлар ўтиш кенг йўлга қўйилган. Бундай машғулотлар чет тили ўқитувчилари томонидан ўрганувчиларнинг ёшларини ҳисобга олган ҳолда ўйинлар асосида олиб борилмоқда. Психологларнинг фикрича ҳам бу борадаги ишлар ўз ижобий самарасини албатта беради. Доно халқимиз ёшлиқда олган билимни тошга ўйиб ёзилган манбага тенглаштиришлари бежиз эмас.

Шу ўринда дунёда маданият тили деб тан олинган француз тилига, ушбу тилнинг ҳозирги кундаги тутган ўрнига тўхталиб ўтмоқчимиз. Француз тили Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европа Иттифоқи, Халқаро Олимпиада қўмитаси ва бошқа йирик ташкилотларда инглиз тили билан биргаликда иш юритиш тили сифатида қабул қилинган. Француз тили юртимиздаги ўрта таълим муассасаларида чет тили сифатида ўргатилади ва айнан ушбу тилга ихтисослашган мактаблар ҳам мавжуд. Олий таълим муассасаларида мутахассислик фани сифатида ҳамда хорижий тил сифатида ўрганилмоқда. Сўнги пайтларда ушбу тилга бўлган эътибор бир оз сусайган бўлса-да, у ўзининг асл ўрганувчиларини йўқотмаган.

Хусусан, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида француз тили чет тили сифатида инглиз, немис тиллари қаторида яқин йилларгача ўрганилган. Афсуски, ҳозирда ушбу тилни ўрганувчи гуруҳлар мавжуд эмас.

Бунга сабаб, ўрта махсус, касб-хунар таълимида чет тили деганда фақат инглиз тили тушунилгани, ўрта таълимда француз тилини ўрганган ўқувчига француз гуруҳларини ташкил этиш имкони топилмагани, нисбатан кам сонли француз тили ўрганувчилари учун соат ажратиш муаммо бўлганлигини айтиш мумкин. Натижада Олий таълимга келганда ҳар икки тилни оз-моз биладиган ёшларимизнинг баъзилари “ҳамма инглиз тилини ўрганиши керак”, деяптику деб, баъзилари эса улар учун гуруҳ ташкил этилмаганлиги боис, мажбур инглиз тилини ўрганмоқда.

Айтиш мумкинки, француз тилини ўрганиш институтдаги мавжуд йўналишлар учун қатор енгилликлар яратар эди. Чунки маданият ва санъат турларининг кўпчилигининг келиб чиқиши ёки ривожланиши айнан Францияга бориб тақалади. Масалан, француз тили дарсида кино ҳақида гап борганда унинг яратувчилари бўлмиш ака-ука Люмерлар ёки кино санъатининг ривожига катта ҳисса қўшган машҳур француз режиссёрлари ва актёрлари ҳақида берилиб тинглашади. Барча севиб томоша қиладиган комедиялар ҳақида баҳслаша оладилар. Улар йиллар давомида ушбу соҳанинг ривожланиб, такомиллашиб борганлиги ҳақидаги маълумотларга эга. Талабалар Франциянинг Канн шаҳрида ўтказиладиган Халқаро кинофестиваль тўғрисида ҳам тўлқинланиб гапиришади. Кино санъати қизиқувчилари ҳозирги кунда Францияда 4400 дан ортиқ кинотеатр мавжудлиги ва ҳар йили 130 дан ортиқ тўлиқ метражли фильмлар яратилиши ҳақида яхши биладилар.

Театрга оид мавзуларда П.Корнел, Ж.Расин трагедиялари ва театр санъатида катта ҳисса қўшган Мольер ижоди ҳамда унинг комедияларига тўхталмасдан иложи йўқ. Париждаги “Грандопера”, “Комеди Франсез”, “Одеон” ва “Шаё” миллий театрлари ва халқаро театр фестиваллари ҳақидаги маълумотлар ҳамда ҳозирги кунда Францияда 42 та миллий драматик марказ мавжудлиги ва улардан 170 театр гуруҳи шартнома асосида, 398 та гуруҳ эса дотация асосида фаолият юритиши ҳақида маълумотларга эгадирлар.

Француз адабиётига юзланганда Виктор Гюго, Ги де Мопассан, Александр Дюма, Жюль Верн, Стендаль, Экзюпери, Бомарше каби кўплаб буюк намояндалар ҳақида ва уларга мансуб жаҳон хазинасининг олтин фондидан ўрин олган асарларини тўлқинланиб гапиришади. Бадий асарлар асосида яратилган фильмлар ҳақида ўз фикрларини билдиришади.

Санъатнинг рақс турига алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. Институтимизда биргина “Халқ ашула ва рақс ансамблига раҳбарлик” йўналишида эмас, балки бошқа йўналишларда ҳам рақс кенг ўргатилади. Маълумки, рақс санъатининг пайдо бўлиши ҳам Франция мамлакати билан боғлиқ. Манбаларда берилишича, илк рақс тури Branle бўлиб, у “тебраниш” маъносини англатади. Branle рақсини асосан ярмаркаларда ва халқ байрамларида ижро этишган. Ундан сўнг Burle (bourrel – “тўсатдан сакраш”) деб аталган рақс вужудга келган. XVIII асрнинг 1 ярмида Burle нафақат Францияда, балки бутун Европада машҳур рақс турига айланган. XIX асрнинг 1 ярмидан бошлаб биз севиб томоша қиладиган аёл ва эркеклар рақси, яъни вальслар вужудга келган.

XIX асрнинг 30-йилларига келиб Франциянинг рақс мутахассислари томонидан “Канкан” рақс тури яратилди. “Канкан” оёқ ҳаракатларидан ташкил топган рақс тури бўлиб, ҳозирда ҳам француз классик операсида кенг қўлланилади.

XX асрга келиб Францияда янги йўналиш замонавий рақс вужудга келди. Француз рақслари оммалашиб кетди ва барча халқлар дилидан муносиб жой олди. Ҳозирда қўлланилаётган рақс санъатига оид барча терминлар француз тилидан ўзлашган ва улар асл ҳолатида қўлланилади. Шунинг учун институтимиздаги рақс мутахассислари француз тилидан озми-кўпми хабардорлар. Ҳозирда улар француз тили мутахассислари билан ҳамкорликда француз тилида рақс бўйича ўқув қўлланмалар яратиш устида иш олиб бормоқдалар.

Шунингдек, институтимиз талабалари санъат ва маданият соҳаларига оид кўплаб терминлар француз тилидан ўзлашгани боис ушбу тилни ўзлаштиришлари анча осон кечади.

Юқорида биз маданият ва санъат турларнинг кўпчилигини келиб чиқиши ёки ривожланиши Франция давлати билан боғлиқлигига оид маълумотлар беришга ҳаракат қилдик. Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, санъатга ошно французлар, бошқа малакатларда санъат ва маданият соҳасидаги бўлиб ўтаётган жараёнларга ҳам бефарқ эмаслар. Ўзлари санъатни қадрлагани боис, ушбу соҳага кириб келаётган ёшларга доимо пешвоз чиқадилар. Франциянинг етакчи мутахассислари Ўзбекистонда ўтказилаётган фестивалларга, тадбирларга ташриф буюришлари бунинг исботидир. Ташрифлари давомида Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида соҳалар бўйича мастер-класслар ўтказишларини алоҳида айтиб ўтиш ўринли. Бу каби машғулотлар албатта санъатга кириб келаётган талабалар учун жуда қизиқарли ва фойдали эканлиги барчамизга маълум.

Шу ўринда яна бир маълумотга эътибор қаратсак. Ҳар йили 20 март куни французлар “Франкофония” байрамини, яъни Француз тили кунини нишонлашади.

Бизнинг мамлакатимизда ҳам ушбу тилнинг мутахассислари, ўрганувчилар учун тадбирлар уюштириш анъанага айланган. Ҳар йили ушбу санада Франция элчихонаси ходимлари ташаббуси билан француз тилини ўрганувчилари ўртасида конкурс ўтказилади. Конкурсда ижодкор ёшлар қўшиқ ижрочилиги, тасвирий санъат каби бир нечта йўналишлар бўйича француз тилида куч синашадилар ва энг талантдилари саралаб олинади ва тақдирланади. Энг юқори соврин, албатта, Францияга саёҳатдир. Бу ҳам албатта французларнинг юртимиздаги санъат ва маданият соҳасига бўлган эътиборлари ва ижодкор ёшларимизга бўлган қизиқишлари десак адашмаймиз.

Мен учун яна бир қувонарли ҳолат, кўпинча талабалар орасида “Инглиз тилида сўзлаша оламан, иккинчи чет тили сифатида француз тилини ҳам ўргансам зўр бўлар эди, йўналишимга оид асл нусха манбалардан фойдаланар эдим” ёки “француз тилини ўргансам олий таълимнинг магистратура бўлимини Францияда ўқиб, юртимга соҳам бўйича етук мутахассис бўлиб қайтаман” деганлари ҳам бор. Машҳур француз қўшиқларини (Belle, Je t'aime) ўрганишга иштиёқи баланд талабалар, талаффузимга ёрдам беринг, устоз, деганлари кўп учрайди. Шундай ҳолларда институтимиз талабаларини бир эмас, бир нечта чет тилларга бўлган қизиқишларидан қувонаман. Шу ўринда институтимиздаги мавжуд йўналишларни ва талабаларнинг қизиқишларини ҳисобга олиб инглиз тилини чет тили сифатида ўрганаётган гуруҳларга француз тилини иккинчи чет тили сифатида ёки факультатив машғулот сифатида киритилса, деган фикр уйғонади. Бу билан келажакимиз ҳисобланмиш ёшларимиз истакларини қондирган ва дунё билан ҳамнафас юришларига кўмак берган бўлар эдик.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, санъат ва маданият таълим йўналишларида хорижий тилнинг ўрни жуда муҳим. Айниқса у соҳаларга қараб танланса янада самарали натижаларга эришилади.

Адабиётлар рўйхати

1. Guy Michaud, Alain Kimmel. Le nouveau guide France. – Paris, 1996.
2. Larousse. Dictionnaire encyclopédique. – Paris, 1993.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-5 жилдлар. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006 – 2008.

ЯНГИ ДАВР ЎЗБЕК ҚИСҚА МЕТРАЖЛИ ФИЛЬМЛАРИДА ЎЗИГА ХОС ҚАРАШЛАРНИНГ АКС ЭТИШИ

Аннотация. Ушбу мақолада янги давр ўзбек киносида қисқа метражли фильмларнинг ўрни ва аҳамияти ҳақида сўз кетади. Унда қисқа метрда режиссёрларнинг ўзига хос қарашлари акс эттирилиши тўғрисида гапирилиб, қисқа метражли фильмлар муҳокама қилинади.

Калим сўзлар: кино санъати, қисқа метражли фильм, режиссёр, муаллиф, асар, бадиий, метафора, тижорат, продюсер, фикр.

Аннотация. В этой статье идёт речь о роли и значения короткометражных фильмов в узбекском кино в новый период. В нём рассказывается о высказывании особых взглядов режиссёров в коротком метре и обсуждаются короткометражные фильмы.

Ключевые слова: кино искусство, короткометражный фильм, режиссёр, автор, произведение, художественный, метафора, коммерция, продюсер, мысль.

Annotation. In this article there is said about the role and importance of short films in Uzbek cinema in a new period. There is talked about special views of directors in the shorts and discussed short films.

Keywords: the cinema, short films, director, author, work of art, feature, metaphor, commerce, producer, thought.

Эрамизга янги давр кириб келар экан, унинг ўзига хос хусусиятларини барча соҳаларда кузатишимиз мумкин. Шиддатли ўзгаришлар барча соҳани қамраб олди. Тезкор ривожланиш билан бир қаторда глобаллашув жараёни ҳам шиддат билан тус олмоқда. Жамиятнинг маданий ва маънавий ҳаёти ҳам қайсидир маънода глобаллашув оқимининг салбий жиҳатлари хавф остида қолгандай. Санъат соҳаси, жумладан кино санъати ҳам бу оқим таъсиридан четда қолгани йўқ. Аммо ўзининг мажозий маънодаги шаклини сақлаган ҳолда тараққий этишда давом этаётган қисқа метр янги даврда кинематографияга янги қарашларни ҳаётида давом этмоқда.

Глобаллашув, тижорат каби ташқи ва ички таъсирлардан мустасно ҳолда қисқа метражли фильмлар ўзининг бирламчи моҳиятини йўқотмаган тарзда равнақ топиб бормоқда. Технологик тараққий этиш билан бир вақтда жамиятнинг маънавий-маданий ҳаётига эстетик-ғоявий таъсир кўрсатмоқда. Қисқа метражли фильмлар бошқа бадиий фильмлардан кўра ижодкорларнинг ўй-фикрларини шаффофроқ тарзда акс эттиришга хизмат қилувчи ноёб шаклдир. Ундаги фикрлар тижорий мажбуриятлар босими остида камроқ суюлтирилиб ёки ўзгартирилиб, қисқа метрнинг улкан маданий аҳамиятини сақлаб қолмоқда. [1.Б. 1.]

Ҳозирги кунда кино санъатида юзага келган вазият шундайки, мустақил муаллиф ва режиссёр бўлиш бир мунча мушкул. Чунки фильмнинг иқтисодий томонини ҳал

қилувчи продюсерлар фильмнинг кассабоплиги ҳақида жон куйдириб, унинг сифати ҳақида унчалик ҳам бош қотирмайди. Натижада “санъат асари” яратиш илинжида бўлган режиссёрлар четга чиқиб қолмоқда. Ҳозирги кун киножараёнига “Кино санъати” (“Искусство кино”) журналида қуйидагича таъриф берилган: “Замонавий кино ишлаб чиқариш жараёни унда унаётган ғунчанинг гуллашига эмас, балки сунъий гулнинг товланиб туришига асосланган. У бешафқат бўлиб ижодкорларни кўринмас қафасга солиб қўйган. Ижодкорлар фақатгина нафас олишади холос.” [2.Б. 4.]

Кино санъатида юзага келган вазиятга қарама-қарши ўлароқ ривожланаётган йўналиш бу қисқа метр бўлиб унда ижодкорлар бирмунча эркин ҳаракат қила оладилар. Улар томошабинни уларни қизиқтирган ва қайғуга солган воқеа-ҳодисаларга жалб қилишга уринадилар. Муллиф ва режиссёрлар қалбидаги дардни ифода этиш учун қисқа метражли фильмлар айна муддаодир.

Қисқа метр машғулотлар майдончаси каби унда ёш ижодкорлар изланишда, ижодий тажриба ўтказишда давом этишади. Таъкидлаб ўтиш керакки, тўлиқ метражли фильмлар тижорат билан боғлиқ ҳолда яратилаётган бир вақтда қисқа метражли фильмлар ўз ҳолича яшамоқда. Тўлиқ метражли фильмларда ўз аксини топа олмайётган муаммолар қисқа метражли фильмларда ўз ўрнини топмоқда. Ёш ижодкорлар “катта фильм” ҳомийлари қўл уришга ботина олмайдиган муаммоларни ўзларининг

“кичкина” ишларида кўтариб чиқмоқдалар. Умуман ҳозирги кино жараёнида қисқа метражли фильмлар муаллиф ва режиссёрнинг эркин ижод қилиши учун кенг майдончага айланган.

Кино Энциклопедиясида Эфрем Катс қисқа метражли фильмнинг кўплаб функцияларини санаб ўтар экан, уни янги истеъдод ва техникани намоён қилиш учун ва бадий ифода ва ижтимоий шарҳлов учун восита сифатида “машқ қилиш ва синов майдончаси” деб таъкидлайди. [3.Б.1248]

Шу ўринда Умид Ҳамдамовнинг 2011 йилда яратган “Назар” номли қисқа метражли фильмига тўхталиб ўтсак. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, Умид Ҳамдамов сценарий муаллифи, режиссёр ҳамда продюсер сифатида фильм яратилишида иштирок этган. Асар ғояси инсон умиди бўлиб, узоқ вақт тирноққа зор оиланинг ота-оналик бахтига муяссар бўлиши ҳақида ҳикоя қилади. Шу билан бирга фильмда садоқат мадҳ этилган. Нафақат инсонларнинг бир-бирига бўлган садоқати, балки итнинг ўз эгасига бўлган вафодорлиги тасвирланган. Фильм дунёга келган гўдак томонидан ҳикоя қилинади. Асар воқеасини бу тарзда очиб берилиши фильмига ўзгача руҳ бағишлаган.

Фильмнинг энг таъсирли эпизодларидан бири қаҳрамоннинг тоғда ов қилаётган пайтида беҳуш йиқилиб тушиши ва итнинг эгасини турғазишга ҳаракат қилишидир. Ит ўзидан бир неча баробар катта келадиган эгасини тоғдан судраб тушишга ҳаракат қилиши кейин бориб уй бекасини чақириб келиши томошабинни таъсирлантirmай қўймайди. Фильм қисқа метражли бўлишига қарамай муаллиф ғояси фильмда тўлақонли ўз аксини топган. Фильм давом этган бир неча дақиқада асар воқеаси ва томошабин ўртасида кўринмас ип боғланади.

Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, ижодкор фильмда меҳроқибат ва садоқат хислатларини ифодалашда ноодатий йўл танлаган. Яъни фильмда бошқа ўзбек фильмларида кам учрайдиган итнинг вафодорлиги таъсирли қилиб кўрсатилган. Ундан ташқари фильмда иштирок этган актёрлар Карим Мирходиев ва Нодира Ходжикулиевалар ёш ва типаж нуқтаи назардан тўғри танланган. Улар асар қаҳрамонларининг ишонарли чиқишига беқиёс ҳисса қўшишган.

“Назар” қисқа метражли фильми Умид Ҳамдамовнинг дебют фильми бўлишига қарамай моҳирона ишланган. Фильм бахтли якун топмаса-да, пессимистик ҳолатдан йироқдир. Бош қаҳрамон вафот этишига қарамай ҳаёт янги вужудда ўз инъекосини топади. Режиссёр инсон ҳаёти йўқотиш ва топишлардан иборат эканлигини ўзига хос тарзда ифодалашга уринган. Унинг инсон ҳаёти мазмунига доир қарашлари реалликка хос, шу билан бирга оптимистик руҳда акс эттирилган. Яъни қаҳрамон вафотига урғу берилиб, томошабиннинг ҳис-туйғуларига босим ўтказишдан қочилган. Асар воқеаси реал ҳолатда тасвирланиб, бир вақтнинг ўзида оптимистик қарашлар билан йўғрилган. Ушбу фильм “бахтиёр якун” (happy end) услубида ишланмаган бўлса-да, инсонга яшашга куч ато этади. Санъат асарининг асосий вазифаларидан бири

ҳам инсонларни ҳаётига ёруғлик олиб киришдир. “Назар” қисқа метражли фильми режиссёри ҳам бунинг уддасидан чиққан дейиш мумкин.

Кино ижодкорлар Купер ва Дансигер бошқа ижодкорлар каби шунини таъкидлайдиларки, инсоният биз яшаётган дунёни яхшироқ тушуниш учин кўрқувларимиз ва орзуларимиз каби ҳикояга эҳтиёжманд. [4.Б.200-201] “Назар” қисқа метри режиссёри эса ҳар бир ижодкор асар яратишда олдига қўядиган “жамият ҳаётини ижобий томонга ўзгартириш, инсониятни ҳаётни севишга ундаш” каби олий мақсадларни ўз фильмида акс эттира олган. Ушбу қисқа метр кино санъати анъаналарини давом эттирган ҳолда ўзига хос услубда режиссёрнинг фалсафий қарашларини ифодалайди. Бу ўз ўрнида фильмнинг ғоявий-эстетик таъсирини оширади.

Қисқа метрнинг муаллифлик қарашларни акс эттиришда асосий санъат воситаларидан бири сифатида шаклланиб бораётганлиги ҳақида гапирар эканмиз, ушбу фикрни келтириб ўтаемиз: “Аввал мен қисқа метражли фильмни лаборатория деб ёзган эдим. Энди мен уни шахсий фикрлар, радикал муаллифлик тушунчалар намойиш этиладиган галереяга қиёслашни афзал кўраман. Мухтасар қилиб айтганда, қисқа фильмда шахсий фикр муаммоси нафақат муаммо эмас. Ва аксинча...” [2.Б.6]

Қисқа метр режиссёрларининг ўз қарашларини ўзлари яратаётган фильмлари орқали билдириши ҳақида сўз кетар экан, 2016 йили Абдуазим Илҳомжонов томонидан суратга олинган “Меҳмон” фильмига тўхталиб ўтиш жоиз. Ушбу фильмда режиссёр асрлар давомида анъанага айланган баъзи бир ўзбек миллатига хос одатларимизга ўзининг фикрини билдирган. У жамият ҳаётида учрайдиган салбий аммо ўзбек халқининг ажралмас одатига айланиб қолган “меҳмондўстлик”ка нисбатан ўз қарашларини кескин тарзда ифодалашга журъат этган. Халқимиздаги “Меҳмон отангдан улуғ” мақолига ноўрин амал қилиш, ўзининг, яқинларининг зиёнига меҳмонларга мантқиқсиз ҳушомад қилиб ўта даражада ҳурмат кўрсатиш ҳолатлари фильмда ўз аксини топган.

Шу билан бирга фильмда одамзодга хос мансаб учун “улуғларга” қуллуқ қилишдек иллатнинг нималарга олиб келиши акс эттирилган. Ота юқорироқ мансабга эришиш учун “улуғ” инсонларга мулозамат кўрсатиш мақсадида, фарзандининг соғлигини ҳам ўйламайди. Қиш куни бўлишига қарамай ота фарзандини балиқ тутиб келишга жўнатади. Доим уйига балиқхўрликка келадиган мансабдор шахсларни балиқ билан меҳмон қилиш учун фарзандини ўлим чангалига ўз хоҳиши билан жўнатади. Улуғ меҳмонларнинг кўнглига йўл топиш йўлида фарзанд ҳалок бўлади. Афсуски, бундай ҳолатлар кундалик ҳаётда ҳам учраб туради. Бундай кескин мавзуга қўл уриш ижодкордан жасорат талаб қилади. Ёш режиссёр Абдуазим Илҳомжонов жамиятдаги бундай иллатни экранга олиб чиқиб, томошабинларни қилаётган ишлари тўғрисида ўйлаб кўришга мажбур қилди.

Томошабин бехосдан, ўз оиласи фароғатидан кечиш эвазига меҳмоннинг кўнглини олиш арзигулик иш эканлигига иккилана бошлайди. Бир кунлик меҳмон келар-кетар аммо оиласи ҳаммиша унинг ёнида бўлади. Фаму ташвишда елкадош бўлувчи оиласининг тинчлиги наҳот нафсини қондириб кетиш учун келган бир неча соатлик меҳмондан устун бўлмаса? “Меҳмондўстлик” каби хислат ўзи аслида нимада намён бўлади? Эшикдан кириб келган одамга ҳурмат ила жой кўрсатиш ва борини дастурхонга қўйиб у билан баҳам кўришми? Ёки ўз оиласи ризқидан қирқиб, йиғиб-териб меҳмон олдига ҳашамдор қилиб дастурхон ёзишдами?

Бу каби саволларга жавоб излашда “Меҳмон” қисқа метри ўз вазифасини бажаришга муваффақ бўлган. Томошабин фильмни кўрар экан, оила аъзоларининг манфаатидан кўра устунроқ манфаат бўлмаслигини ва ҳаётнинг қадрига етиш кераклилигини англаб етади. Режиссёрнинг маҳорати шунда намён бўлганки, у асарда дидактикага мурожаат этмасдан жамиятдаги “хислат” номи остидаги иллатларнинг фожиявий ҳолатларга сабабчи бўлишини томошабинга етказа олган. Ижодкорнинг насиҳатомуз услубдан қочиб, фильм ғоясини очиб бера олганлиги ушбу қисқа метрнинг бадий аҳамиятини янада орттиради. Шу билан унинг ғоявий-эстетик таъсир кучини ҳам оширади.

Пародоксаль мантиқдан келиб чиқиб қарайдиган бўлсак, айнан қисқа метр шакли ҳақиқий қадриятни акс эттиришга, экран маконини илҳом билан тўлдиришга (ҳар бир экран нуқтаси нафас олиши учун) муаллифнинг қаҳрамонларга чуқур ачинишини ифодалашга қулайдир. [2.Б.4]

Қисқа метржали фильмнинг қисқа вақт давомийлиги, бадий фильмга қараганда иқтисодий ёки саноят чекловларига камроқ тобе қилади ва улкан ижодий эркинликка олиб келади. Бу эса кино ишлаб чиқаришга қараганда кўпроқ тажриба ва инновацияларга имкон беради. [5.Б.11]

Фикримизни давом эттирар эканмиз, маълум бир мавзуда ўзига хос ёндашув билан ўз қарашларини ифода этиш режиссёрдан катта маҳорат талаб этишини айтиб ўтиш жоиз. Айниқса кўп бора мурожаат этилган мавзу бўлса, уни ёритишда такрорийликдан қочиш осон эмас. Мисол сифатида оддий эр-хотин хиёнатини оладиган бўлсак, бу мавзудаги фильмларни кўплаб кўришимиз мумкин. Аммо якуний хулоса оиланинг муқаддаслигини очишда турли хил ёндашувларни кўрамиз. Абдуҳалил Мингноровнинг “Ҳовуз” номли қисқа метражли фильми ҳам ана шу мавзуда бўлиб 2012 йилда суратга олинган.

Фильмда орзу-ҳавас билан оила бир-бирига қарама-қарши қўйилган. Фильм қаҳрамони ичкиликка берилган бир ўрта ёшдаги одам бўлиб хотини ва болаларига бефарқ бўлади. Кечалари оғайнилари билан ичкилик ичиб юради. Лекин кунларнинг бирида қишлоққа унинг ёшлиқдаги муҳаббати келади. Асар қаҳрамони ичкиликни ташлайди, ишлаб топган пулини рўзғорга ишлата бошлайди. Бундан хотини қувонади.

Аммо қувонишга ҳали эрта эди. Чунки бир куни эрининг кийимларини ювиш учун олаётиб костюм чўнтагидан эрининг мактабдаги муҳаббати билан бирга тушган расмини топиб олади. Кўзларига ишонмаган аёл эрини кузатишга тушади. Не кўз билан кўрсинки, эри ўша жувон билан бирга учрашиб қаергадир кетяпти. Аёл эрига жанжал қилади, аммо самарасиз бўлади. Кейин аёл эрининг кўнглини олиш учун ўзига оро беради. Бу ҳам натижа бермайди.

Қаҳрамонимиз ҳаёлини эгаллаган жувон эса турмуш ўртоғи билан ярашиб қишлоқдан кетади. Ўтмиш хотираларига қайтган қаҳрамонимиз эса қаттиқ изтиробга тушади. Охири нарсаларини йиғиштириб уйдан кетишга қарор қилади. Тунда секингина уйдан чиқишга шайланган қаҳрамон фарзандининг йиғисини эшитиб тўхтаб қолади. Бир фарзандига бир уни овутаётган хотинига қараб шаштидан қайтади. Оилага бўлган муҳаббат ўткнчи ҳис-туйғулардан устун келади.

Биргина гўдак йиғиси қаҳрамонни ҳушига келтиради. У қандайдир ушалмас орзу-ҳавасни деб нимадан воз кечиб кетаётганлигини тушуниб етади. Бола йиғиси унда оталик ҳисини уйғотиб унинг бурчини ёдга солади. Ана шу биргина йиғи фарзанднинг ширинлигини, оиланинг муҳимлигини очиб беришга муваффақ бўлади. Бу режиссёрнинг ушбу мавзунинг ёритишда қўллаган топилмаси бўлиб, шу ҳолат билан ўз қарашини ифода этган.

Режиссёр “Ҳовуз” номли қисқа метражли фильм билан инсон ҳаётида учраб турадиган иккиланишларни тасвирламоқчи бўлган. Асар муаллифи томошабинга баъзи ҳолларда юрак билан эмас, ақл билан иш тутиш кераклигини кўрсатмоқчи бўлган. Абдуҳалил Мингноровнинг “Ҳовуз” қисқа метражли фильми яна бир бор оиланинг муқаддаслигини ифодалашга ҳаракат қилган.

Қисқа метражли фильмлар бадий долзарбликка эга бўлиб, боши ва охири муҳим бўлмаган тўлиқ метражли фильмларнинг қисми кабидир. Бу табиий ҳолдир. Чунки қисқа метражли фильмлар машқ майдончаси бўлиб, қадам ташлаш учун йўлакча вазифасини ўтайди. Лекин бизнинг кино санъатимиз учун қисқа метр ноёб формат ҳисобланади. Ноёблиги шундаки, у ҳеч нарсага қарамай мавжуд, ҳатто, эскиз, ишора, соя шаклида намён бўлса-да, ўзининг тенденцияларини намойиш қилади. [2.Б.6]

Янги асрда қисқа метражли фильмлар ижодкорларнинг ўзига хос қарашларини акс эттиришга хизмат қилиб келаётганлигига бир неча бор иқдор бўлдик. Уларда жамият ҳаётида учрайдиган турли хил масалаларга урғу берилмоқда. Жумладан, технологиялар асри ҳисобланмиш ҳозирги замонда ёшлар илмлари ва технологик воситалардан моҳирона фойдалана олишлари билан жамиятда ўз ўринларини топиб кетмоқдалар. Бу албатта қувонарли ҳол. Аммо чуқур илмга ва ҳаётий тажрибага эга мутахассислар четга чиқиб қолмоқда. Бу бир томондан табиий кўриниши мумкин бўлган ҳолат, иккинчи томон-

дан инсон қадрининг бир мунча тушишига ҳам сабабчи бўлмоқда. Ушбу масала Ходжиматов Достоннинг 2015 йилда суратга олинган “Қадр” номли қисқа метражли фильмида ўз аксини топган.

Ушбу қисқа метр бир мактаб ўқитувчиси ҳақида ҳикоя қилади. У бутун умрини болаларга билим беришга бағишлайди. Аммо ёши ўтиб уни четга чиқариб ташлашади. Яъни нафақага чиқариб бир инсонни ҳаёти мазмунидан маҳрум қилишади. Режиссёр ўзини улоқтириб ташланган кераксиз бир буюмдек ҳис қилаётган муаллимнинг ички кечинмаларини беришга ҳаракат қилади. Ўзи ёш режиссёр бўлишига қарамай, кекса одамнинг бундай вазиятда нималарни ҳис қилишини ва ўзини қанадай тутишини ҳаракатларда ифода қилган. Фильмда режиссёрнинг шахсий ҳис-туйғулари ҳам акс этган. Бу эса асарнинг таъсирчанлигини янада оширган.

Ёш ижодкорларнинг қисқа метражли фильмларга бундай ёндашувини мутахассислардан бири қуйидагича изоҳлайди: “Ёш муаллиф учун айна дамдаги ички кечинмани экранга олиб чиқиш ўта муҳим ҳисобланади. Шу билан бирга, у тўлдирувчилардан, жой ва вақт ҳолатларидан “чақириқ гаплардан” қочишга ҳаракат қилади. Унинг назарида, қисқа метр бу – ўз фикрини қисқача баён қилишдир.” [6.Б.5]

Режиссёр фильмда ўз фикрини изоҳлашда метафорадан ҳам уддабронлик билан фойдаланганлигига тўхталиб ўтиш жоиз. Фильм бошида кўп йиллик дарахтларнинг кесиб ташланаётганлиги тасвирланган саҳна мавжуд. Унда узоқ йилдан бери холис хизмат қилиб келган дарахт ҳеч бир афсус-надоматсиз арралаб ташланади. Бу кўриниш билан ижодкор жамиятнинг кези келганда нақадар бешафқат иш қилиши мумкинлигини кўрсатишга ҳаракат қилади. Ушбу кичик саҳна билан режиссёр асар ғоясини бутунлай очиб беришга муваффақ бўлган. Оддийгина кўчма маъно билан ўқитувчининг тақдири изоҳлаб берилган. Кесиб ташланган дарахт бу улоқтириб юборилган муаллим эканлиги аён бўлиб, бу томошабинда қаҳрамонга нисбатан ачиниш ҳиссини уйғотишга хизмат қилади.

Ходжиматов Достон “Қадр” фильмида нафақага чиқариб юборилган ўқитувчи бозорга тушиб ўзи учун совға салом олади ва оиласи даврасида ўзининг қадри нақадар баландлиги ҳақида оғиз кўпиртириб гапиради. Қаҳрамоннинг бундай хатти-ҳаракатига қурилган асар фильмнинг таъсир кучини ортттиради. Унинг йиғламаслиги ва қалбни пора-пора қилувчи монолог сўзламаслиги режиссёрнинг ўзига хос ёндашувидан дарак беради. Фильмнинг сўзга эмас айнан ҳаракат ва тасвирга қурилгани асарнинг бадиий қийматини оширади.

“Қадр” қисқа метри ачинарли нуқтада яқун топиши ҳам мумкин эди. Лекин режиссёр фильм учун ўзига хос ечим топган. Асар сўнггида муаллимнинг шогирдларидан бири унинг олдига бир юмуш билан келгани маълум бўлади. Яъни режиссёр ўқитувчининг ҳануз шогирдларига керак эканлиги, унинг маслаҳати қимматли эканлигига урғу бериб ўтади. Асарнинг бундай яқунланиши ҳеч бир инсон жамият ҳаётидан изсиз йўқолмаслигини таъкидлайди. Чунки кимдир томонидан қилинган меҳнат замон ўзгарсада, барибир ўз қадрини йўқотмайди.

Юқориди айтиб ўтганимиздек, қисқа метр ижодкорлар учун ўз қарашларини ифода этиш учун улкан бир машқ ва синов майдончасига айланди. Янги даврга келиб эса бу янада кучайди. Қисқа метрнинг хусусияти ҳақида мутахассислардан бирининг ушбу фикри гапимизни тасдиқлайди: “...Бунинг ортида нима ётибди? Замонавий услубнинг таъсирими ёки ҳақиқатдан ҳам олинадиган завқми? Ушбу санъат турнинг мухлислари томонидан қисқа метли кинонинг бир қанча ижобий жиҳатлари аниқланди. Қисқа метражли фильм бу шунчаки анимацион расмлар эмас, балки сюжетнинг ранглар, қаҳрамонлар, воқеалар билан бойитилганлигидир. Чунки 5-20 дақиқа ичида томошабинга асосий ғояни етказиш керак, бу эса баъзан ўта мушкул вазифадир. Иккинчидан шиддат, тез ўзгарувчи кадрлар, қизиқтириб кўювчи кутилмаган сюжетнинг ҳолатлари томошабинни зериктириб қўймайди. Шу билан бирга тўла қонли ранглар фильмнинг асосий ғоясини тасвирлашда индекатор мисол хизмат қилади.” [7]

Адабиётлар рўйхати

1. Raby Simon, quoted in: ‘An exhibition highlighting the cinematography of Simon Raby’ (advertising postcard), The Film Archive, Auckland, 2008.
2. Дроздова Марина. Анапа-2007: Наши намёки вполне прозрачны. - Кино Искусства. 2008, №2 февраль.
3. Katz, The Film Encyclopedia.
4. Cooper and Dancyger, Writing the Short Film, 89; Marian Evans, “Stories that might not otherwise be told,” TAKE 54, Autumn 2009; Raskin, Art of the Short Fiction Film. P. 173; Turner, Film as Social Practice.
5. Reinhard W. Wolf, “What is Cinema – What is Short Film?” (2006), <http://www.shortfilm.de/en/short-filmmagazine/archive/topic/what-is-cinema-what-is-short-film.html> (accessed 12 August 2008); Quy, Teaching Short Films.
6. Малокова Лариса. Кино-бреф. Заметки о современном короткометражном кино. - Искусство кино. 2004, №10, октябрь. Фойдаланилган интернет саҳифалар.
7. Короткометражное кино // Интернет-музей «Gallerix» // URL: <http://gallerix.ru/lib/korotkometrazhnoe-kino/>

ЎЗБЕКИСТОН ЗАМОНАВИЙ БАДИИЙ ҲУНАРМАНДЧИЛИГИДА: “ИЖОД” ВА “БОЗОР”...

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон замонавий бадиий ҳунармандчилигини Ўзбекистон маданияти системасидаги ўрни, роли ва амалиётдаги айрим муаммоли масалалар ўрганилган. Муаллиф замонавий жараёнда ижод қилаётган айрим усталар фаолиятини таҳлил қилиб, мавжуд камчиликларни бартараф қилишда ўзининг методик тавсияларини тақдим қилади..

Калит сўзлар: бадиий ҳунармандчилик, ҳунарманд, амалий-безак санъати, халқ усталари ижоди, анъана, арт-бозор, миллий мерос, маданият экологияси.

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение современных художественных ремёсел Узбекистана в системе художественной культуры Узбекистана. Автор анализирует творчество некоторых современных мастеров художественного ремёсла. Исследуются проблемы современной практики, и предлагается методические рекомендации для их устранения.

Ключевые слова: художественные ремёсла, ремесленник, декоративно-прикладное искусство, творчество народных мастеров, традиция, арт-рынок, национальное наследие, экология культуры.

Annotation. In the article the role and importance of Uzbek art crafts is considered in the sistem of artistic culture of Uzbekistan. The author analyzes creativity of some modern masters of art craft. It investigates problems of modern practice and offers methodical recommendations for their elimination.

Keywords: art crafts, handicraftsman, arts and crafts, creativity of national masters, tradition, art market, national heritage, culture ecology.

Бугун Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Хива ва бошқа сайёҳлар ташриф буюрадиган шаҳарларда бадиий ҳунармандчилик буюмлари билан савдо қиладиган кўплаб расталар мавжуд.

Айниқса, йирик меҳмонхоналарда жойлашган дўконлар буюмлар экспортини ташкил қилишда ва нархини белгилашда катта роль ўйнамоқда. Тадбиркорлар нафақат ички бозорда савдо қилишади, балки хорижий ҳамкорларнинг талабидан келиб чиқиб, харидор-гир эскизлар асосида маҳаллий ҳунармандларга буюртмалар беришади ва йирик партияди тайёр молни чет мамлакатларга жўнатишади.

Масалан, Ўзбекистонлик чеварлар каштасини хорижга сотаётган тадбиркорлардан бири – замондошимиз Илҳом Давлатов. Унинг бизнесининг асосий тармоғи – бадиий кашталар. И.Давлатов бу соҳа билан аввал шуғулланмаган. Таянч соҳаси – врач-ревматолог. Асли хоразмлик. Биламизки, Хоразмда бадиий каштачилик илгари ривожланмаган.

И.Давлатов 1991 йилда Туркияда сафарда бўлган ва ўша ерда ўзбек кашталарининг қадри баландлигини кўриб, ватанига қайтгач, кўпроқ пул топиш мақсадида,

шу бизнесни ривожлантиришга бел боғлаган. Дастлаб, 1991–92 йилларда каштачиликнинг Ўзбекистондаги илгаридан машхур марказлари бўлган Шаҳрисабз, Нурота, Бухороларга бориб, соҳанинг аҳволи, каштачиларнинг иш фаолияти билан яқиндан танишади. Кейин чет элликлар орасида қадрланадиган кашта нусхаларини китоб, альбом, каталоглардан топиб, мутахассислиги тўқимачи бўлган хотини Зулфия Файзуллаева билан биргаликда кашталарни тикиш усулларини ўрганишга киришадилар. Эски кашталардаги чокларни сўқиб, улар қандай усулда тикилганини, эски чеварларнинг чок тикишдаги сир-асорларини ўргана бошлашади.

Кейин кашталар тикилган мато сортларини, ипларнинг хилларини ва бошқа техник масалаларни ўрганишга киришадилар. Шундан сўнг эр-хотинда ўша кезлари машхур кашта марказларида урфдан чиққан эски технологияларни замонавий жараёнда қайта тиклашга ҳаракат бошланади.

1992 йилда И.Давлатов Марғилонга бориб, “Ёдгорлик” фабрикасининг фаолияти билан ҳам танишади. У ерда адрас, ипак, бўз матоларни бўлажак кашталарда қўлаш мумкинлиги масаласини ўрганади. Айни чоғда пилладан

ипак олиш технологиясини ҳам тиклашга киришади.

Шу тариқа И.Давлатов жойларда бирин-кетин кашта тикиш устахоналарини ташкил қилиб, ишлаб чиқариш тизимини йўлга қўяди. 1993 йилда Нуротада Шароповлар оиласи негизида ташкил қилинган устахона, шулардан бири бўлган [1.Б.30].

И.Давлатовдан ташқари замонавий кашта бозорида Мадина Қосимбоева ҳам самарали меҳнат қилмоқда (1981 й.т.). Каштачи асли тошкентлик. 1990 йилларда собиқ иттифоқ тугатилиб, унинг таркибидаги иттифоқдош республикалар эндигина мустақиллигини эълон қила бошлаган кезлари, одамларда шахсий бизнесни йўлга қўйишга имкон туғилган. Шу йилларда Исматулло Маҳдум исмли Туркия Республикаси фуқароси Тошкентда бадиий кашталар ишлаб чиқарувчи цех очади ва маҳаллий чеварларни ишга таклиф қилади. Унинг асосий мақсади - Ўзбекистонда ўзининг шахсий эскизлари асосида тикилган кашталарни Туркия бозорида сотиш бўлган. Чунки, Ўзбекистонда, биринчидан, каштачилик соҳаси ўша кезлари унутилмаган эди; иккинчидан, ишчи кучи арзон; учинчидан, қўлда тикилган кашталарнинг нархи Ўзбекистонга қараганда Туркияда анча баланд.

М.Қосимбоева, дастлаб, И.Маҳдумнинг цехига ишга кириб, фаолиятини ўша ерда бошлаган. У ерда малакасини оширади. Кашта бизнесининг сир-асрорларини ўрғанади. Бизнес шундай нарсаки, одам соҳасининг сир-асрорини илғай бошлаб, меҳнати қадрини тушуна бошлагандан кейин унинг ўзида шу соҳани мустақил ривожлантиришга истак пайдо бўлади.

Мадина Қосимбоева И.Маҳдум билан етти йил бирга ҳамкорлик қилиб, шахсий бизнесини очишга киришади. Бунинг учун дастлаб гуруҳ ташкил қилади. Жамоа таркибида китоб, каталог ва бошқа нашрлардан сканерланган нақшлар асосида янги нақшларнинг хилларини яратадиган “чизмакаш”лар ва каштадўзлар (бу ишга гоҳида коллежда каштачилик соҳасида таълим олаётган талаба қизлар ҳам таклиф этилади) бор эди. Гуруҳ бугунги кунда ҳам бозорда фаол ҳаракат қилмоқда.

Юқоридаги икки картинага ташқи томондан қаралганда халқ бадиий хунармандчилигидаги аъёнalar замонавий жараёнда бир текис давом этмоқда. Лекин соҳанинг заминига синчиковлик билан қаралса, жиддий муаммолар борки, агар улар бугун оқилона ҳал қилинмаса, 1) яқин келажакда миллий-бадиий хунармандчиликнинг образли тизими асрлар оша шаклланган аъёна ва қадриятлар тизимидан чекиниб, бозордаги, аксарият ҳолларда чет

эллик истеъмолчининг талабига тўла мослашиши; 2) тизим “бегона” маданиятларга хос элементлар билан аралашиб кетиб, бачкана (тушинарсиз) картина пайдо бўлиши; 3) маҳаллий чеварлар музей залларида турган ёки альбомларда нашр қилинган ўтмиш андозалардан юзаки нусха олишга одатланишлари, бу эса, ўз навбатида, аъёнавий замонавий бадиий хунармандчиликнинг асрлар мобайнида шаклланган бадиий механизминини ишдан чиқариб, уни бизнинг давримизни маданий муҳитидан узиб қўйиши, бу вазият эса яқин келажакда Ўзбекистон бадиий хунармандчилиги соҳаларини таназулга етаклаши мумкин.

“Бу иш билан бугунги кунда ким шуғулланиши керак”, деган савол туғилади? Биз бу масала билан усталар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика “Хунарманд” уюшмаси шуғулланиши керак, деб ҳисоблаймиз. Чунки, биринчидан, бу усталар уюшма таркибига аъзо бўлишлари баробарида, уюшмада уларнинг аниқ рўйхати ва ҳаракатлари стратегияси базаси мавжуд; иккинчидан, уюшма таркибида маклакали санъатшунослардан ташкил топган эксперт гуруҳи фаолият олиб боради. Улар бадиий хунармандчиликда муомалага киритилаётган барча янгиликларни назорат қилиб, халқ аъёнавий бадиий хунармандчилиги муҳитини “бегона” элементлар билан “лойқаланиш”дан асраб туришади; учинчидан, агар илгари усталар соҳаларига қараб, оилалари билан ўзларига ажратилган махсус маҳаллаларда истиқомат қилишган, бадиий таълим “устоз-шогирд” аъёнавий мактаби орқали иш олиб борилган бўлса, бугун вазият ўзгарган. Глобализация даврида хунармандлар оилалари билан яшайдиган махсус маҳаллалар йўқ; улар ўтмишда қолиб кетди. Усталар замонавий шароитда бошқа соҳа вакиллари билан кўшничиликда яшашмоқда. Кейин, айрим усталар бир вақтнинг ўзида бир неча мамлакатларда яшаб, ижод қилишади.

Бадиий таълим эса асосан коллежларда берилмоқдаки, бунда бўлажак усталар соҳасининг ҳам бадиий, ҳам техник, ҳам кимёвий томонларини бус-бутунликда қамраган ҳолда малакали педагоглар қўлида ўқимоқдалар. Агар илгари шогирд хунарни йиллар давомида эгаллаган бўлса, бугунги кунда биргина Тошкент шаҳрида Республика рассомлик коллежида, А.Хўжаев номидаги Республика дизайн коллежида, Хунармандчилик коллежида тайёрланиб, ёш усталар таълимда нафақат устозларидан хунар ўрганишмоқда, балки соҳасига тегишли методологик ва назарий билимлар билан ҳам қуролланишмоқда.

Бугунги кунда соҳанинг истиқболи ва хунармандлар

мавқеи Давлат миқёсидаги расмий ҳужжатлар билан ҳам муҳофазаланган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 17 ноябрдаги “Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПФ-5242-сонли Қарори, бунга мисол бўла олади. Ҳужжатга кўра хунармандлар қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлган:

– фаолияти маҳсулотлари (товар, иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотишда қатъий белгиланган солиқдан озод этилган;

– ёшга доир пенсия ва нафақа олувчилар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадали тўловидан озод этилган;

– қишлоқ жойларда рўйхатдан ўтган ва фаолиятини амалга ошираётган хунармандлар ўз фаолиятининг дастлабки икки йили мобайнида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига белгиланган суғурта бадалининг 50 фоизини тўлайди ва бошқа молиявий кўмаклар ёрдам тариқасида белгилаб қўйилган [4].

Демак, кўриниб турганидек, бу имкониятлардан фойдалаётган хунармандлар бугунги бозорда биринчи галда ўзлари аъзоликда турган уюшманинг эксперт гуруҳи томонидан маъқулланган ва давлат манфаатини ҳимоя қилишга қаратилган ёки келишилган андозалардан четга чиқмаган ҳолда ҳаракат қилишлари тавсия қилинади. Борди-ю юқоридаги икки ҳолатда келтирилганидек давлат (миллат) манфатини бир четга суриб, чет эллик фуқароларнинг шахсий буюртмаларига шўнғиб, фақат фойда кетидан қувиладиган бўлса, унда улар уюшма аъзолигидан чиқишлари ва қарордаги имтиёзлардан фойдаланмай, барча фуқаролар каби белгиланган тартибда давлатга солиқ тўлашлари керак бўлади. Бундай хунармандларнинг ички ва ташқи бозордаги ҳаракатларига ҳам тўсиқ қўйишга тўғри келади.

Бугунги кунда долзарб масала сифатида асрий аъноларнинг замонавий жараёндаги талқини ва давомийлигини тушунамиз. Қадриятлар бугун қай йўсинда тарғиб қилинмоқда? Уларнинг образли бадий тизими ва орнаментал репертуари қай аҳволда? Чунки, бадий ижоднинг мустаҳкам пойдевори азалдан халқ онгида муқим ўрнашиб қолган шакллар ва улар заминига сингиган мазмун-моҳиятдадир.

Бу масала соҳа мутахассислари орасида ҳам қизғин

бахсларга сабаб бўлган. Улар буни “SAN’AT” журнали таҳририяти томонидан ташкил қилинадиган давра суҳбатларида ҳам кўтаришган. Масалан, суҳбатларнинг бирига ЎзФА академиги, с.ф.д., проф. А.Ҳақимов модераторлик қилиб, Тошкент кашталари бўйича қуйидаги фикрни билдирган эди: “усталар, биринчи навбатда, аъноани сақлаши лозим. Аъноа – бу нафақат услублар, нақшлар, рангларни сақлаш эмас, балки ишлаб чиқариш технологияси, материали, табиий бўёқларни қамраб оладиган кенг маънодаги тушунчадир. Давраимизда каштачилик билан шуғулланадиган Мадинахон Қосимбоева ўтирибдилар. Бу устамиз жуда яхши кашталар тикмоқда. Лекин Тошкентда ишласа-да, Тошкент каштачилиги эмас, Нурота каштачилиги билан шуғулланиб келмоқда. Нима учун “тоғора палак”лари, “юлдуз палак” сингари Тошкент палаклари тикланмаяпти?” [2.Б.17].

Ёки бошқа ҳолатда: “Нурота каштачилигининг яна бир вакили Ферузахон Омонова ҳам каштачилик аъноаларидан чекиниб, уларнинг ранги ва безакларини сайёҳлар талабига мослаштиради. Балки харидорларнинг талаблари замонамиз шартларидандир?” деган долзарб масалани кўтаради [2.Б.17].

Аъноаларни сақлаш – шубҳасиз, долзарб масала. Лекин, назаримизда, сўнги йилларда “аъноа” ибораси “мерос” ибораси билан нафақат уста-хунармандлар фаолиятида, балки санъатшуносларнинг илмий изланишларида ҳам бир-бирига аралашиб кетмоқда. Бунда ўтган даврларнинг шакл ва иш услулларини бизнинг ҳозирги кунимизга тўғридан-тўғри татбиқ қилишга уриниш тушунилмоқда. Ваҳоланки, “мерос” – ўзини ҳам шаклан, ҳам мазмунан ўзгартирмайдиган, адлоддан-адлодга яратилган даврида қандай бўлса, шундайлигича қолдириладиган бадий ижод намунаси.

“Аъноа” эса, “мерос” тушунчасига қараганда, кенг маъноли бўлиб, эмбрион мисоли маълум даврда, маълум муҳитда ва шарт-шароитларда пайдо бўлади, улғаяди. Агар иборанинг маъносини нақшлар мисолида тушунтирадиган бўлсак, айнан орнаментал репертуар халқ бадий хунармандчилигининг асосий мазмун базаси ҳисобланади, нақш мотиви (элементи) бир даврда махсус “чизмакашлар” томонидан яратилиб, вақт мобайнида кўплаб авлод хунарманд-усталари томонидан турли вариантларда такрорланаверган. Агар бир даврдан иккинчисига ўтаётганда у ўзини ҳам шаклан, ҳам мазмунан сақлаб қолса, биламизки, қаршимизда классик нақш турган бўлади. Лекин ҳар вақт ҳам бундай бўлмайди.

Янги даврнинг зайли билан вазият бошқача бўлиши ҳам мумкин. Мисол учун Ўзбекистон бадиий хунармандчилигининг кулолчилик, каштачилик, ёғоч ўймакорлиги, зардўзлик каби соҳаларида кенг тарқалган “анор” (“анор гули”) нақшини олайлик.

Маълумки, бу нақшга илгаридан (XIX асрни назарда тутмоқдамиз) бир неча қатлам маъно сингдирилган: 1) оила; 2) севги; 3) тўқинчилик; 4) серфарзандлик в.х. Қизиғи, бу нақш бизнинг глобализация давридаги иқтисодий ва маънавий ўзгаришларга дош беролмай, ўзини фақат шаклан сақлаб қолди ва ўзига сингдирилган мазмундаги долзарбликни йўқотди.

Юқоридаги давра суҳбатига қайтсак:

Унда иштирок этган Мадина Қосимбоева модераторнинг юқоридаги саволига: “Мен Нурота нусхаси, Шаҳрисабз нусхасини тиклашга ҳаракат қилиб келаяпман. Тошкент палакларига келадиган бўлсак, унинг ўзига яраша мураккаблиги бор. У ишларни қилишга бир-икки йил вақт кетади. Агар мен Тошкент нусхаларини тикласам-у, унга талаб бўлмаса, вақтим бекорга сарф бўлади, ҳам даромад келтирмайди. Шогирдларга ойлик иш ҳақи тўланиши керак. Мен кашталарим учун табиий бўёқ, табиий иплар ишлятяпман. Тошкент мактабини тиклашдан мақсад эса тайёрланган кашталар шахсий кўргазма ўтказиш ёки халқаро кўргазмага тақдим қилиш зарурлигидан келиб чиқади” деб жавоб берган [2.Б.20].

Демак, маълум бўляптики, бугунги Тошкент каштачилиги биз илгаридан билган аънавий Тошкент каштачилиги эмас. Чеварлар замонавий жараёнда аънавий каштачиликни тиклашга хоҳишлари ҳам йўқ. Хоҳиш пайдо бўлиши мумкин, қачонки бозорда Тошкент аънавий кашталарига ҳаридор топилса.

Сир эмас, замонавий кашталарнинг асосий ҳаридори асосан чет эллик истеъмолчи ҳисобланади. Уларда Тошкент қараганда Ўзбекистоннинг бошқа тарихий шаҳарлари ва уларда бир пайтлар жадал ривожланган бадиий хунармандчилик предметларига талаб катта. Ўзбек амалий-безак санъати деганда, улар XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошига тааллуқли материални назарда тутишади. Ҳатто совет давридаги интернационал маданиятнинг таъсирида шаклланган маҳаллий кашталар, аънавий нақшлар системасида ўша пайтдаги тасвирий санъатнинг таъсирида пайдо бўлган реалистик сюжетли композициялар ҳам бугунги харидорни қизиқтирмапти [5]. Демак, XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошида яратилган образли тизимнинг қуввати замонавий жараёнда кучли эканлиги аён бўлмоқда.

Каштачиликдан ташқари, бадиий кулолчиликда шунга ўхшаш ҳолатлар кўзга ташланади. Бу масала юқоридаги давра суҳбатида ҳам муҳокамага ташланган. Тошкентлик уста кулол, ЎзБА академиги, Ўзбекистон санъат арбоби Акбар Раҳимов: “Мактабни тиклаш масаласини лойиҳа билан боғлаш лозим. Мен Шаҳрисабз кулоллик мактабини қайта тикладим. Бу лойиҳа ЮНЕСКО ва Фонд Форум ҳамкорлигида амалга оширилди. Ҳар қандай мактабни тиклашга вақт ва катта сармоя керак. Масалан, Мадина Тошкент каштачилик мактабини тиклаш учун ҳамма нарсани унутиб, фақат Тошкент сўзаналари, тоғора палакларини билан шуғулланиши керак. Мен Шаҳрисабз кулолчилик мактабини кўтариш учун қарийиб 8 йил тайёрланганман. Унинг нақшларини, безакларини ўрганиб, тажрибалар қилдим. Биласиз, кулолчиликда ҳамма нарса технология билан боғлиқ. Уста кулол Абдулла Нарзуллаев буни яхши билади. Баъзи рангларни чиқаришда, ҳатто, тупроқнинг ҳам таъсири бор. Технологияга қатъий риоя этилмагани боис маҳсулотларда ҳар хил чизиқлар, майда дарзчалар юзага келади. Илгари бунинг ҳаммаси “кенгайиш коэффиценти” дейилар эди. Усталар ҳам шунга эътибор қилишган. Биз ҳозир Каттакўрғон мактабини тиклашни бошлаганмиз. Илмий қисми битган, уни кўргазма қилиб кўрсатдик. Энди, навбат – ўқув қисмига” деган фикрда [2.Б.20].

Уста-хунармандларнинг юқорида билдирган фикрларидан яна қуйдаги саволлар келиб чиқади:

1. Тошкентлик каштачилар Тошкент аънаваларини тиклашида фақат кўргазма лойиҳалари орқали амалга ошириладими?

2. Шаҳрисабз, Каттакўрғон ёки бошқа кулолчилик мактаблари тақдири тошкентлик профессионал кулолчилик билан шуғуллангани усталар томонидан ҳал қилинадими?

3. Агар бирон бадиий хунармандчилик соҳасининг азалий аънавалари замонавий жараёнда тикланмоқчи бўлса, бу иш албатта хорижий жамғармаларнинг молиявий кўмаги ёрдамида амалга ошириладими? Масалага бундай ёндашувдан сунъий картина ҳосил бўлмайдами?

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон замонавий бадиий хунармандчилиги системасида кўпгина ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар йиғилиб қолган. Соҳага илмий, замонавий билимлар билан ёндаша олмаётган айрим хунармандлар аънавалар экологиясини лойқалантирмай, уни авайлаб, янги даврда кашф қилинган элементлар ҳисобига бойитиб бориш ўрнига, китоблар ёки альбомлардан классик намуналарни топиб, ундаги нақш элементларини ўйламай-нетмай турдошлари билан аралаштириб, замонавий

орнаментал репертуарнинг образли тизимига шикаст етказмоқдалар.

Чунки, афсуски, уларнинг аксарияти, айниқса ёшлар, хунари бўйича юзаки иш кўникмасига эга; уларда соҳанинг тарихи, орнаментларнинг хиллари ва тузилиши, бирон-бир нақшдаги тасвирни “визуал код” сифатида бир вақтнинг ўзида ўзига бир неча қатлам маънони сингдириши, бир даврдан иккинчисига ўтган пайтда шакл билан мазмун ҳар вақт ҳам шаклан, ҳам мазмунан ўзини бирдек сақлаб қололмаслиги ёки улар замирида замонавий талқинни пайдо бўлиши ҳақида назарий билимларни йўқлиги кўзга ташланмоқда. Шундай ҳолатлар ҳам борки, нафақат ёш усталар, балки айрим атоқли халқ усталари ҳам ўзлари яратган нақшларнинг илмий номини билишмайди.

Аввалги даврларда ҳам хунаромандларнинг ўзлари ҳар вақт ҳам янги нақшларни яратаверишмаган. Бу иш билан у даврда ҳам хунаромандларнинг буюртмалари асосида малакали уста-наққошлар (чизмакашлар) шуғулланишган. Янги кашф қилинган нақшларни истеъмолда кўриб, уларни ўзлаштирган бошқа хунаромандлар эса нақшларни йиллар мобайнида муайян такрорлаш баробарида соҳадаги тизимни яхлит сақлаб қолишга эришганлар. Шу асосда эски уста-хунаромандлар нақш тузилишини ўзлари яшаган даврда ҳаммага бирдек тушунарли умумий қиёфасини (образли системасини) ярата олганлар. Бугунги бозорда илгари вақтда яратилган буюмларнинг қадри мана нима учун баланд.

Замонавий жараёнда ҳам аввалги даврлар каби бизнес қилиш устивор. Бироқ, айрим уста-хунаромандлар мавжуд аънаналар системасига тамомила бегона шакл ва ранглар гаммасини олиб кириб, мавжуд қонуниятларга зид равишда бозордаги истеъмолчининг талабига мослашиб, фойда кетидан куваётганлари ачинарли хол.

Агар вазият ўзгармаса, юқорида таъкидланганидек, яқин келажакда соҳанинг бадиий-фалсафий томонлари иккинчи даражага тушиб қолиб, хунаромандчиликнинг маҳаллий бадиий-эстетик хусусиятлари йўқола бошлайди. Чунки, глобализация даврида бадиий хунаромандчиликнинг маҳаллий аънаналарини сақлаб қолиш жуда мушкул масала. Халқлар эмиграцияси кучаймоқда, техника ва технологиялар ривожланмоқда. Аънанавий санъатга оқилона ёндашилмаса, яқин келажакда амалий-безак санъати асарлари фақат сувенир буюмига айланиб қолиши хавфи бор. Чунки, унинг пойдевори бадиий хунаромандчилик саналади.

Афсуски, айрим усталар халқ хунаромандчилигининг бирон соҳасини ўрганишаётганда биринчи галда моддий фойдани кўзлашмоқда. Албатта, буюмлар савдосини ташкил қилиб, сотувдан фойда олиш ҳозирги кун талаби. Лекин бунинг учун мавжуд аънаналар системасига мантқан ёндашмай, уни соҳага алоқаси бўлмаган буюртмачининг истагига мослаб, турли бачкана ва тушунарсиз элементларга тўлдирилиши нотўғри иш.

Хунароманд бугунги жамиятда арт-субъект сифатида, биринчидан, мижозлари аудиториясини шакллантириши; иккинчидан, уларнинг ижтимоий гуруҳларини аниқлаши; учинчидан, жараёнда фақат техник ижрочи бўлиб қолмай, аксинча, истеъмолчининг мақсадидан келиб чиқиб, унга замонавий жараёнда асрий аънаналар системасига зарар етказмайдиган шакл ва безакларни таклиф қилиши ва шу орқали жамиятда яхши дидни шакллантириши керак бўлади.

Шу ўринда халқ хунаромандчилигининг айрим соҳаларини замонавий жараёнда қайта тиклаш масаласига ҳам қисман тўхталасак. Масалан, кулолчиликда Шаҳрисабз, Каттақўрғон кулолчилиги аънаналари тошкентлик профессионал (инновацион) йўналишда ижод қиладиган кулол Акбар Рахимов томонидан қайта тикланмоқчи, Хоразмда эса бадиий каштачилик тикланди, яқин ўтмишда эса Хоразм бадиий каштачиликнинг маркази сифатида маълум эмасди [3.Б.14]. Бу ишга Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки йилларида киришилди. Бунда Ўзбекистонда ишлаб турган айрим хорижий жамғармаларнинг вакиллари эски андозалар асосида кашталарни қайта тиклашга уриндилар. Натижада хоразмлик айрим чеварлар буюртмачининг талабидан келиб чиққан ҳолда китоблардан (альбомлардан) олинган нусхалар асосида янги кашталарни яратишга киришдилар.

Ўша кезлари санъатшунослар вазиятга салбий муносабат билдиришган. Лекин ҳозир биз бу масалага холис қараймиз. Чунки глобализация даврида аънанавий хунаромандчилик соҳалари ва улар негиздаги аънаналар экологиясини сақлаб қолиш – биринчидан, назарий масалалар билан шуғулланувчи санъатшунослар аралашувини талаб қилса, иккинчидан, илгари халқ хунаромандчилигининг маркази сифатида эътироф қилинмаган янги марказларни бугунги кунда бўй кўрсатишини табиий жараён деб қабул қилмоғимиз лозим. Чунки илгариги даврларда ҳам халқ хунаромандчилигининг марказлари айнан шу тариқа йўқ жойда бирор туртки билан пайдо бўлган.

Гап миллий маданиятнинг бир бўлаги ҳақида кетаётган экан, савдодаги жараён ва ундаги сифатни назорат қилишнинг замонавий усулларини ишлаб чиқишга зарурат туғилмоқда. Бу ишни фақат Республика “Хунарманд” уюшмаси кўмагида ижобий ҳал қилиш мумкин, деб ўйлаймиз. Уюшма қошидаги эксперт кенгашидан ўтган ёки кенгаш тарафидан маъқулланган андоза асосида яратилган буюмларгина савдога чиқса ёки экспорт қилинса, вазият яхши томонга ўзгариши мумкин. Йўқса айрим хунармандлар ўз билганларидан қолмаяптилар.

Масаланинг яна бир жиҳати шундаки, бугунги кунда халқ хунармандчилиги билан шуғулланадиганлар, ўтмишда бўлгани каби ҳар соҳа вакиллари яшайдиган маҳаллаларда истиқомат қилишмайди. Авваллари кулолларни, мисгарларни, темирчиларни, зардўзларни, заргарларни ва бошқа соҳа вакиллари истиқомат қиладиган маҳалла-

лари мавжуд эди. Ҳозир эса йўқ. Соҳа вакиллари мана шундай замонавий турмуш тарзлари ҳам бадиий хунармандчилик аънаналарини ва бадиий жиҳатларини тўлақонли сақлаб қолишда, бой тажрибани авлодларга етказишда жиддий муаммоларни келтириб чиқариши, пировард натижада “сунъий картина”ни ҳосил қилмоқда.

Маълум бўлмоқдаки, халқ бадиий хунармандчилиги Ўзбекистон маданиятини хорижий мамлакатларга экспорт қилишда муҳим визитка сифатида намоён бўлмоқда. Шу сабабли унга оддий касаначилик буюми сифатида эмас, балки миллатимизнинг юзи деб қарасак, тўғри иш бўлади. Шу сабабли унинг образли тизими шундай ишлаб чиқилиши керакки, буюмга қараганда хорижликда Ўзбекистон ва унинг халқининг маданияти ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиши, яратилган бадиий тизим эса бизнинг юртни бошқа юртлар билан адаштирмасликка хизмат қилиши керак.

Адабиётлар рўйхати

1. Хакимов А. Прикладное искусство Узбекистана: традиции и инновации. Вышивка, керамика, торевтика. – Ташкент: 2013.
2. “Ўзбекистон амалий-безак санъати ривожланиш муаммолари ва истиқболи” мавзусидаги давра суҳбати”. // Ж. “SAN’AT”. - №3. – Тошкент: 2013. – Б.17-20.
3. Хакимов А., Носирова З. Ўзбекистон каштачилигидаги янги тамойиллар. // Ж. “SAN’AT”. - №2. – Тошкент: 2012. – Б.14-18.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 17 ноябрдаги “Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни ҳар томонлама кўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПФ-5242-сонли Қарори - http://lex.uz/Pages/GetPage.aspx?lact_id=3416134
5. Фатхуллаев Р.С. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистон амалий-безак санъатидаги тасвирий мавзулар. Санъатшунослик фанлар номзоди илмий даражасига талабгор диссертация Автореферати. – Тошкент: 2000.

“АЛЛА” – ФОЛЬКЛОР ЖАНРИ СИФАТИДА

Аннотация. Мазкур мақолада ўзбек халқ кўшиқларининг энг гўзал намуналаридан бири бўлган “Алла”, унинг ўзига хос жиҳатлари, таснифи ҳамда поэтикаси ёритилган бўлиб, унинг халқ кўшиқларидаги, фарзанд тарбиясидаги ва маросимлардаги аҳамияти таҳлил этилган.

Калит сўзлар: фольклор, алла, навоғу, ҳэя, она, гўдак, кўшиқ, тарбия.

Аннотация. В данной статье рассматриваются характеристики узбекских народных песен; освещена поэтика одной из наиболее известных народных песен “Алла”; проведен анализ значения этой песни в воспитании детей и проведении традиций.

Ключевые слова: фольклор, алла, навогу, хэя, мама, ребенок, песня, воспитание.

Annotation. This article discusses the characteristics of the Uzbek folk songs; it illustrates the poetry of one of the most popular folk songs “Alla” and analyses the significance of this song in children’s upbringing and conducting social events.

Keywords: Folklore, alla, navogu, хeya, mother, child, song, education.

Инсон бутун умри давомида энг яхши инсоний фазилатнинг катта қисмини болалик йилларида тўплайди. Донишмандлардан бири “бир болани тарбия қилиш, бир давлатни идора қилишдан кўра қийин кечади” деганларида бағоят ҳақ эдилар. Тарбия ишларининг муваффақиятли бўлиши учун ота-оналар, оиланинг катталари тинмай ўз-ўзларини ривожлантиришлари лозим бўлади. Шиддат билан ривожланиб бораётган жамиятимизда, баркамол инсонни тарбиялаш муаммоси ҳар қачонгидан ҳам долзарбахамият касб этади. Халқ орасида одам яратилаётган вақтда куй янграб турган, деган қарашлар ҳам бежиз эмас, инсоннинг руҳиятига энг кучли таъсир этувчи омиллардан бири сўз бўлса, иккинчиси куйдир.

Бола учун мусиқий тарбия зарурлигини оналик инстинкти орқали, ҳеч қандай илмий-тадқиқотларсиз ҳам ҳис этган оналар фарзанди учун махсус кўшиқлар ўйлаб топганлар. “Алла” бутун жаҳон оналарининг боласини овутиш ва эркалаш учун ижро этиладиган, покиза тўй-гулар ила айтиладиган кўшиғидир. Она ўз боласига алла айтиб, унга Ватан деган тушунчани ҳали дунёни англамай туриб еткизганидек, унинг маънавий оламини бойитиб куй-кўшиққа ошно қилади.

“Алла”га юксак баҳо бериб эътироф этган қомусий олим Абу Али ибн Синонинг “Алла”га оид мулоҳазалари жанрнинг келиб чиқишини белгилашда ғоят қимматлидир: “Болани мижозини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-секин тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун одат бўлиб қолган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш миқдорига қараб, боланинг танаси билан бадан тарбиясига ва руҳи билан мусиқага бўлган истевьдоди ҳосил қилинади”. [2.Б.10.] “Алла” ва тебратишнинг бу қудрати орқали, боланинг

нафақат жисмига балки руҳига ҳам таъсири кучлилигини олим ва табибнинг тажрибаси исботи дейишимиз мумкин. Навоий ҳам Фарҳоднинг бешикдаги аҳволини шундай тасвирлайди:

Аруси чарх тун кун доя кирдор,
Бўлиб ҳар таври ҳолидин хабардор.
Бешик даврида чинию хитойи
Бўлиб юз нўш лаб достон саройи.
Кўзининг нози элдин элтиб уйқу,
Анга уйқу кетурмакка навоғу.

Навоий “Алла” айтувчини “навоғу” дея таърифлайди [2. Б.11]. Мана шу навоғулар орқали ҳам “Алла”лар янада бойиб, асрлар оша шаклланиб бизгача етиб келган. Дарҳақиқат, икки буюк сиймонинг бу гувоҳликлари “Алла”нинг келиб чиқиши жуда узоқ замонларга бориб тақалиши, халқимиз турмушига ва болалар тарбиясига кенг ва чуқур сингдирилганлигидан далолат беради. Халқимиз қадим-қадимдан куй ва кўшиқнинг сеҳрли тароватидан кўп жиҳатларда фойдаланиб келишган.

“Алла”қайси тилда жарангламасин, барчанинг қалбига бирдек йўл топа олади. Жаҳондаги ҳар бир халқнинг ўз тилида куйлаб келган “Алла”лари бор. “Алла” русларда “байки” ёки “баюшки”, туркманларда “ҳувдилар”, озарбайжонларда “лай-лай”, татарларда “алли-балли”, қорақалпоқларда “ҳейя-ҳейя”, туркларда “нинни”, форсларда “лоло”, немисларда “wiegeliel”, французларда “bekseuse”, ўзбек ва тожикларда “алла” ва “алло” атамалари билан машҳурдир” [2.Б.9.].

“Алла” бутун жаҳон оналарининг меҳр ва муҳаббатга йўғрилган, аммо ўрни билан эса бир қадар ғамгин муқаддас кўшиғидир. “Алла” “одатда оддий куйлар билан, баъзида речитатив тарзда, бешик ёки беланчакни

тебратиш суръатига мос равишда ижро этилади. Матни, асосан, тўртликлик; ижро услуби эркин, бадиҳагўй. “Алла” онанинг болага бўлган меҳр-муҳаббати, умид ва орзулари, яхши ният ва тилакларини англаши билан бирга руҳий кечинмаларини ҳам ифодалайди. Шу боис баъзи “Алла” намуналари йиғи оҳангларига яқин бўлади” [6.Б.228].

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида эса, “Алла” – гўдакни ухлатишда яккагон усулида айтиладиган қўшиқ” [7.Б.71.]. дея изоҳ берилган. Бундан кўринадики, болаларни ухлатиш вақтида оналар томонидан куйланган қўшиқлар “Алла” деб номланган. Аммо бу қўшиқ кейинчалик, фақат гўдакни овутиш ва ухлатиш учун эмас, яна бошқа маросим қўшиқлари сирасига ҳам кирган. Жумладан, бешиктўйи жараёнида, бешикни олиб кираётган аёллар томонидан ҳам “Алла”лар айтилади. Бу каби “Алла”ларнинг ижро хусусиятлари байрамон маросим кайфиятига мос равишда куйланади. Шунга кўра, тантанавор доира усули жўрлигида куйланиши ҳам мумкин.

“Ўзбекистоннинг баъзи ҳудудларида “Алла” номи билан айтиладиган маросим қўшиқлари ҳам мавжуд. Масалан, Бухоро вилояти Олот ва Қорақўл туманлари ҳамда Хоразмда дафн маросими жараёнида навбат билан аёллар (ёки махсус чақирилган аллачи-гўянда, халфа) томонидан бадиҳа услубида айтилган қўшиқлар ҳам “Алла” деб номланган [6.Б.228].

Айрим тахминларга кўра, “Алла” атамасининг “Аллоҳ” сўзидан келиб чиқиб, Яратгандан чақалоқни ўз паноҳида асрашни илтижо қилишга нисбат билан боғлиқ деган қарашлар ҳам мавжуд. “Алла” сўзи диний эътиқодларга кўра, Аллоҳни эслаш, унга ишонч ва паноҳ тилаш вадан айтилганидек, “Ёр-ёр”ларнинг ҳам маъно жиҳатидан шу хусусиятини кўришимиз мумкин. Ўзбек халқ қўшиқларида, фақатгина “Ёр-ёр” ҳамда “Алла”ларгина асосий матндан кейин Навоий айтганидек, “радиф” ўрнида, яъни кичик нақорат сифатида барча “Ёр-ёр”ларда, “алла”ларда эса барча айтиладиган “Алла”ларда қўлланилиб келинади. Агар “Ёр-ёр” ва “Алла” радифи олиб ташланар экан, улар ўз кўриниши ҳамда ўзига хос хусусиятини ўзгартиради. Аммо шундай “Ёр-ёр” ва “Алла”лар борки, улар “Ёр-ёр” ҳамда “Алла” радифисиз ҳам ўз кўринишини ўзгартирмайди.

Сенга қўйдим яхши от, алла,

Яхши ниятдур мурод, алла.

Юрту элга суянсанг, алла,

Сенга бўлғуси қанот, алла [3. Б.143].

Анъанавий “Алла” қўшиқлари хусусиятларидан ўзбек бастакорлари (Т. Жалилов, Ю. Ражабий, Ф. Содиқов) ва композиторлари (А. Муҳамедов, И.Ақбаров, С.Юдаков)

ижодий фойдаланишган [6.Б.228]. Натижада кўплаб аллалар қайта ишланиб яна халқнинг ўзига қайтарилган. “Алла” қўшиқлари махсус тадқиқ этилмаган бўлса-да, кўплаб фольклоршунос олимларимиз унга мурожаат қилишган.

“Алла”ларни тўплаш ва нашр этиш ишларини фольклоршунос олим, профессор, Ҳоди Зарифов бошлаб берди. У ўзининг “Ўзбек фольклори” китобида “Алла”ларнинг жами 95 сатрдан иборат намуналарини киритди. Фольклоршунос олима, Музайяна Алавия ҳам “Алла”ларнинг бир қанча намуналарини ёзиб олиб, “Ўзбек халқ қўшиқлари”, “Оқ олма, қизил олма”, каби китобларида чоп эттирди. “Ўзбек халқ маросим қўшиқлари” монографиясида эса, “Алла” қўшиқларининг таҳлилига тўхталиб ўтди. Бундан ташқари, Ҳ.Раззоқов (“Гулёр” Фарғона халқ қўшиқлари), С.Рўзимбоев, (О.Сафаров (“Алла-ё алла” Ўзбек халқ аллалари) каби фольклоршунос олимларимиз турли “Алла” намуналарини ёзиб олиб нашр эттирди. Охунжон Сафаров “Алла-ё алла” (Ўзбек халқ аллалари) тўпламида “Алла”ларнинг барча намуналарини тўплаш билан бирга, “Алла”ларни куйидагича тасниф этади:

-Аллалар;

-Ҳэялар;

-Юмористик аллалар;

-Марсия аллалар.

Бундан ташқари, биз, “Алла”ларнинг ижро этилишига кўра ҳам таснифлашимиз мумкин:

- оддий шеърий усулда айтиш;

- тилни оғиз бўшлиғида ўйнатган ҳолда (худди бахшилар ички овозда куйлагани каби) аллалаш. Биринчи усулда оддий ёки речитатив тарзда куйланса, иккинчисида, “тилни оғиз бўшлиғида ўйнатиб айтиш” “Алла”нинг сўзига нисбатан етакчи ўринда туради. Яъни бунда “Алла” нақорати ўрнига “ал” қўшимчаси олиниб, кейинги бўғин ўрнида тил оғиз бўшлиғида ўйнатилади. Бу услубда “Алла” айтиш, кўпинча, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларидаги оналар репертуарида учрайди.

“Алла” қўшиқларининг таснифини яна давом эттириш мумкин. Бунда “Алла” қўшиқларининг ижро ўрнига кўра тасниф қиламиз:

— кундалик аллалар;

— бешик тўйи аллалари;

— никоҳ тўйи аллалари;

— мотам аллалари.

Халқ қўшиқлари таснифида болалар қўшиқлари алоҳида бир туркумга ажратилади. Бунга сабаб болалар қўшиқларининг ўзи ҳам жуда кенг қамровли бўлиб, унинг ўзи ҳам икки гуруҳга ажралади:

1. Катталар томонидан болаларга атаб айтиладиган қўшиқлар: “Алла” ва “хуя”лар. “Алла”ларнинг яратувчиси ҳам куйловчиси ҳам оналардир. Аммо баъзи ҳудудлардан фольклоршунос олимларимиз томонидан, боболар ва оталар томонидан куйлаган “Алла”лар ҳам ёзиб олинган. “Хуя” – бу Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида оталарнинг болаларни эркалатиш учун айтган қўшиқларидир. “Алла”дан фарқли томони уни фақат эркаклар ижро этади. “Хуя” айтиш аънаси бугунги кунгача яхши сақланиб келиняпти”. [8.Б.48]

Жоним болам, от чопсин,

Отига бахмал ёпсин.

Ҳэя солсин буваси.

Орқасидан жол(фойда) топсин,

Ҳэя, болам, ҳэя. [2.Б.137]

Бу каби “Алла”лар халқ орасида “Ҳэя”, “Хуйя”, “Хуёлло” каби атамалар билан оммалашган бўлиб, улар асосан Сурхон воҳаси ҳудудидан ёзиб олинган. “Бу жанрга оид матнлар биринчи маротаба фольклоршунос олим Т.Мирзаев томонидан 1957-1958 йилларда Жарқўрғон туманидаги Какайдикшилоғида ёзиб олинган. У Жарқўрғон туманидаги 5-сонли мактабда “Ёш фольклоршунос-лар тўғараги”ни тузиб, фольклоршунослик амалиётида биринчи бўлиб неварасини тиззасига олиб ухлатаётган боболарнинг алласи – “хуйя” ёзиб олди ва шу тариқа асосан Жанубий Ўзбекистондагина сақланиб қолган бу жанр ҳақидаги илк маълумотлар тўпланди. Аънага кўра, Сурхондарёлик боболар невараси ёки чеварасини тиззасига олиб ўтирганча, қуйидагича “хуйя” айтиб ухлатишган”: Хуйялар қилай ўзини-ё, хуй-ей, хуй-ей, хуйя, Хуйя қилай қора кўзини-ё, хуй-ей, хуй-ей, хуйя,

Амударёнинг музини-ё, хуй-ей, хуй-ей, хуйя, Бувасининг кизини-ё, хуй-ей, хуй-ей, хуйя. [4.Б.160]

Болаларнинг ўзи томонидан куйланадиган қўшиқлар: “Санамалар”, “Бойчечак”, “Читтигул”, “Оқ теракми, кўк терак” чорламалар шулар жумласидандир” [8.Б.48].

Одамзот туғилган кунидан бошлаб, “Алла” эшитади, ўлганда эса йиғи орқали, яъни яна куй орқали кузатилади. Бунда ҳам том маънода уйғунлик мавжуд. Жанрларнинг узоқ муддат давомида мавжудлиги, уларнинг ўзаро маълум маънода аралашуви ёки бирлашишига ёхуд бирор асарнинг биридан иккинчисига кўчишига, замин яратади. “Алла”ларда фарзанд камолини тиллаш устуворлик қилса, бошқа бир “Алла” турида фарзанд доғи аламиндан куйлаш етакчилик қилади. Бу каби “Алла”ларни эса мотам маросим фольклори таркибига киритишади.

Фольклоршунос олимлар мотам “Алла”ларининг икки хил турини аниқлаган бўлиб, унга кўра “Алла”лар фақат болалар ором олиши учун эмас, инсоннинг ҳаловати учун ҳам қадимда “Алла”лар куйланганлигини тадқиқ қилишган. Улардан бири гўдаклар ва чақалоқлар ўлимида куйланиб, боланинг дунёдан туймай бораётганини, бу ота-онасининг қалбида армон бўлиб қолаётганлигини таъкидлаш мақсадида куйланади. Болалар учун мотам “Алла”лар куруқ бешикни тебратиб айтилади. Шунинг учун, халқ орасида бешикни боласиз, бўш ҳолда тебратиш ёмон ирим саналади.

Мотам “Алла”ларининг яна бир тури, катталар ўлимида унга осудалик, мангу уйқусида абадий ором, руҳига хотиржамлик тиллаш мақсадида куйланади. Катталарнинг ўлимига бағишлаб куйланган мотам “Алла”лари, айнан болаларни ухлатиш учун айтиладиган “Алла”ларнинг таскин ва ором олиш хусусияти сабаб кейинчалик юзага келган бўлиши керак.

Юрагимнинг дардлари, алла,

Қизил гулдай, қатма-қат, алла,

Юраккинам ўтига, алла,

Дўзах ўти мос фақат, алла [1.Б.147].

Ўтмиш “Алла” қўшиқларини кузатар эканмиз, заҳматкаш, муштипар, эзилган мазлум шарқ онаси кўз олдингизда гавдаланади. Унинг бедор ва бетиним ташвишларга тўла ҳаёти ва ҳаловатсиз ҳаракатлари натижаси тусфайли гўдак улғаяди, вояга етади. Халқимиз тили билан айтганда бир парча этдан, инсонга айлантиради. Онанинг меҳрини дарё дейдилар, “Алла”ларда оналарга хос бағрикенглик, меҳрибонлик дил қаъридан сизиб чиққан ҳислари ёқимли куйларда таралади. Уларда эзгу ниятлар, орзу-ҳаваслар, онанинг бола келажаги ҳақидаги орзу-уйлари содда ва самимий сўзларда, оддий ва сеҳрли оҳангларда куйланади. “Алла” гарчи ҳеч қандай чолғуларсиз куйланса-да, унга бешик гуё жўрнавозлик қилади. Бешик билан боғлиқ кўплаб урф-одатлар ва аъналар мавжуд. Бунинг ўзи алоҳида бир мавзу.

Бувиларимиз томонидан бола учун алоҳида бир қанча маросимлар ҳам ўйлаб топилган. Булардан бири, айнан “Алла” билан боғлиқ, бешикка белаш маросимидир. Бу маросим маънавий-тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, деярли барча ўзбек хонадонларида ўтказилади. Маросим пайтида аёлларимиз турлича алла-қўшиқлар айтади, яъни “буви алла”си, “амма алла”си, “хола алла”си деб ном олган “Алла”лар куйланиб, гўдакни йўргаклаш, бешикни турли инс-жинслардан қувиш, боланинг соғсаломат ўстириш ҳақидаги бир-бирларининг тажри-

баларидан сўзлашади. Булар ёш онага яхши дарс бўлиб, улар турли “Алла”ларни куйлашидан, ёш она ҳам боласини “Алла” билан ухлатишнинг ижобий томонларини ўрганиб олади. Маросимдан мақсад ҳам болани тўғри бешикка белаш, ёш онанинг боласи учун “Алла” айтишни ўргатиш ва шу аснода тарбиялаш кўникмасини шакллантириш бўлган.

Бундан ташқари, “никоҳ тўйининг эртасига эрталаб, “Алла болам” маросими ўтказилади. Келин томонлик аёллар келинни ўртага ўтказиб, иккита бутун нонни битта қилиб (насибаси бут бўлиши учун) тишлатадилар ва “Алла болам” кўшиғини айтадилар. Бу маросим ёшлар тез орада фарзанд кўришлари учун ўтказилади”[5.Б.47].

Бугунги кунда бу маросим “келин салом” маросимининг асосий урфларидан бири сифатида Тошкент шаҳрида яхши анъанага айланган.

Кўшиқ инсонларга оғир меҳнатда кўмакчи, бедор кунларда овуноқ, ёлғизликда ҳамроҳ, хаста кўнгилларга малҳам, жанглarda руҳлантирувчи, зафарлар қучишга чорловчи ҳамда тинчлантирувчи восита сифатида хизмат қилиб келган. Юқоридаги фикрларга таяниб, қуйидаги тавсияларни келтириб ўтишни жоиз деб билдик:

- оғзаки ижрода яшаб келаётган алла кўшиқларини (аудио, видео ва ёзма шаклда) ёзиб олиш;
- ёзиб олинган кўшиқларни сайқаллаб, яна халқнинг

ўзига қайтариш, бунинг учун оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш;

– “Алла” билан боғлиқ маросимларни имкон борича сақлаб қолиш;

– жамиятимизга ҳақиқий комил инсонни вояга етказиб беришдек катта маъсулият, оналарнинг елкасида экан, аввало бўлажак оналарнинг ўзларининг тарбияси билан шуғулланишимиз лозим, бунинг учун, махсус курслар жорий қилиш.

Оналар, ўзбек оналари меҳрибон она, вафодор рафиқа, жамиятни бошқарувчи, донишманд халқимиз айтганидек, “бир қўли билан бешикни, бир қўли билан дунёни тебратувчидир”. Бугунги нурафшон кунларимизда бешиқларимизда соғлом ва баркамол авлод, она “Алла”сидан баҳраманд бўлиб, тинч, осуда вояга етмоқда. Албатта, бизнинг тилагимиз, Ватанимиздаги ҳар бир боланинг, жажжи гўдакнинг тепасида меҳрибон онаси “Алла” айтсин, шу “Алла”дан баҳраманд бўлган болажон қалбига юртга бўлган меҳр, садоқат, муҳаббат ва оқибат мурғаклигидан кириб борсин. У тинглаган ва англаган илк оҳанг “Алла” экан, демак, “Алла” болага дунёни англашни, ватанга меҳру-муҳаббатни ҳис қилишни ўргатсин. Айниқса, бугуннинг боласи ўта зийрак, унга бугунги “Алла”лар фақат овутиш ва ухлатиш учун эмас, балки, энг муҳим тарбия воситаси бўлиб хизмат қилмоғи лозим.

Адабиётлар рўйхати

1. Алавия. М. Оқ олма, қизил олма. Ўзбек халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. –Тошкент: Адабиёт ва санъат. 1972. – 231.б. Б.147.
2. Алла-ё алла. Ўзбек халқ аллалари. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: О. Сафаров. –Тошкент: Ўқитувчи. 1999. – 160 б.Б. 9-10-11-13-137.
3. Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Тўпловчи: Ҳ. Раззоқов. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. 1967. – 249 б. Б. 143.
4. Жўраев М., Худойқулова Л. Маросимнома. –Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси. 2008. – 172 б. Б.160.
5. Нишонова О. Этник маданият ва маросимлар. Маърузалар тўплами. –Тошкент: 2009. – 87 б. Б. 47.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2000. – 735 б. Б. 228.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2006. – 679 б. Б. 71.
8. Эшонқулов Ж. Ўзбек халқ ижро санъатининг Номоддий маданий меросда тутган ўрни.// Номоддий маданий мерос ва фольклор ижро санъати анъаналари. С. Йўлдошева. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Наврўз. 2017. – 214 б. – Б. 44-52.

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ ХАБАРЛАРИ

Журнал бир йилда тўрт марта нашр этилади

Нашрга тайёрловчилар:

Н. Раимқулова
Х. Файзуллаева
А. Кошелева
М. Содиқова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Д. Дўстбеков

Мухаррир:

С. Алимбоева

Босишга рухсат этилди: 15.08.2018 й. Офсет босма усулда босилди.
«Helios UZ Cond» гарнитураси. Бичими 60×84 1/8.
Шартли босма табағи 14,5.
Буюртма рақами № 96. Адади: 50 нусха.

Манзилимиз: 100164, Тошкент шаҳри, Мирзо Улуғбек тумани,
Яланғоч даҳаси, 127-а уй. Тел.: 230-28-02, 230-28-03, 230-28-13

«TURON-MATBAA» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент ш., Олмазор тумани, Талабалар кўчаси, 2-уй.